عین دا غین

نجم حسین سید

عَین دا غَین

عَین دا غَین

نجم حُسین سیّد

سچیت

پُور پہلا: دسمبر 2009

ISBN: 978-969-577-014-6

سچیت کتاب گھر

11- شرف مینشن، چوک گنگارام، بک سٹریٹ 1، 16- کوئینز روڈ، لہور

SUCHET KITAB GHAR

11-Sharaf Mansion, Chowk Ganga Ram, Book Street 1, Lahore. PAK

Ph: 92 42 36308265 E-mail: suchet2001@yahoo.com

www.puncham.com

Shirkat Press, Lahore شرکت پریس لہور

کوئی بُھل کے عَین دا غَین واچن مُلاں جِند کڈھن نال کڑکیاں دے

وارث شاہ

اِک لُک بیٹھی کافی

کبوری ریوڑی لڑے پتاسے نال
کیونکر لڑے پتاسے نال، کبوری ریوڑی -رہاؤ-
تیل تِلاں دے لڈو نئے جلیبی پکڑ منگائی
ڈردی نٹھی قند شکر توں مِصری نال لڑائی
کاں لگڑ نوں مارن لگے گِدوں دی گلھ لال
ہو فریادی لکھ پِتیاں نے لُون تے دستک لائی
گلگلیاں منصوبہ بدھا پاپڑ چوٹ چلائی
کھیڈاں مار پلنگ کھپائے گُرگاں بُرا احوال
گُڑ دے لڈُو غصّے ہو کے پیڑیاں تے فریادی
برفی نوں کہے دال چنے دی تُوں ہیں میری باندی
چڑھ سیے شِیشیاں تے نچن لگے وڈّی پئی دھمال
شکر کھنڈ کہے مصری تُوں میری ویکھ صفائی
چِڑوے چنے ایہہ کرنے لگے بدانے نال لڑائی
چوہیاں کن بلی دے کُترے ہو ہو کے خشحال
بُلھا شوہ ہُن کیا بتاوے جو دِسے سو لڑدا

لت بلتی گت بگتی کوئی نہیں ہتھ پھڑدا
ویکھو کیہی قیامت آئی آیا خر دجّال

بُلھے شاہ دِیاں کافیاں وِچ رلا عام اے۔ اوہناں دے ویلے دی کوئی ہتھ لکھی مِلی نہیں (کوئی آہر کرے تاں متے مِل ای ونجے ہُن وی) اُٹھویں صدی دے اخیر وِچ کُجھ چاہواناں آپنی چاہ پاروں کافیاں دی بھال کیتی۔ جیہناں نوں چیتے سن اوہناں کنوں سُن لکھیاں تے چھپوائیاں۔ سُناون والیاں وِچ گاون والے ای آہے بہوں تے گاون والیاں وِچ قوال۔ اوہ وی سن جیہناں قوالاں کولوں سُن چیتے کیتیاں۔ رلا گھنا اوہناں کافیاں وِچ ہے جیہڑیاں بہوں گنوئیجیاں۔ قوال پیڑھیو پیڑھی سُن پکیندے آئے۔ پر گنڈھ جوڑ قوالی دا گُن اے۔ اِک پیڑھی دا گنڈھیا جے اگلی نے اصل کر سُنایا تے کوئی اچنبھا گل نہیں تے نہ ایہہ جو سُنن والیاں وی جے کوئی فرمائش گنڈھ لوا دِتی قوالاں کولوں تے اوہ وی پیڑھیو پیڑھی پئی ٹُری تے اوڑک اصل بن رہی۔ ایہہ کافی خبرے کدیں گنوی ای نہیں کِسے قوال۔ سوکھی ٹھکائی نِکی رہی اے اِک پاسے۔ رلے دی سونہہ تے نہیں کھادی جا سکدی۔ جے رلا کرن والیاں نوں پچھو تے آہندے نیں رلیوں باجھ کُجھ ہویا اے کدے جہان تے۔ سو ہو سکدا اے ہور کھوج تھیوے تے ایس کافی دا رُوپ وی ہور تھی ونجے۔ پر ایس ویلے جو ایہہ کافی ہے، جیویں پنجابی ادبی اکیڈمی والی فقیر محمد فقیر دی کتابے چڑھی اے، آپنے آپ وِچ پُوری جاپدی اے۔ بنتر وِچوں کوئی شے باہر لمکدی نہیں جاپدی۔ جیہڑیاں دو لفظاں نوں اساں رتا چھلیا اے اوہناں دی گل اگے

آ سی-

قوالاں گھنیاں اوہو گنویاں کافیاں بُلھے شاہ دیاں جیہناں وِچ سُنن والیاں گُل اکائی والا سُر سُنیا- جیہنوں وحدت الوجود آکھدے نیں سیانے سُنیوں بنا ای- ایس کافی وِچ گُل اکائی والا سُر ایانیاں آپنے حساب سِر لایا ہا سو قوالاں سیاتا کوئی نہ- متے سوچیو نیں کاہنوں آپنا بھار گوایئے مٹھّیایاں دا ایانا گاون گا کے- ایتھے ہو سکدا اے پُچھن والے پُچھن کیوں جی قوالاں دا گاون نہیں سکھاوندا تہانوں؟ تے کیہ خیال اے خلقت کول کیویں پُجیاں کافیاں؟ تہاڈے جیہیاں دیاں پرچہ بند تفسیراں راہیں؟ تدوں تے پرچہ کاری وی سرکار کول ای آہی تے تفسیر کاری آہی عربی فارسی والیاں کول- قوال ای آہے جیہڑے خلقت کول ڈھکدے آہن کافیاں سناون لئی- پُچھ بجا اے- پر ایس پُچھ وِچوں ہور پُچھاں اُٹھدیاں نیں- قوالاں راہیں پُجیاں کافیاں لوکاں نوں تاں اوہ قوال کس رنگ دے آہے- ٹکر کیویں جُڑدا ہا اوہناں نوں- اوہناں دے گاون وِچ رلے دا رواج ہا کہ کوئی نہ- قوالیوں اڈ وی کوئی وسیلے آہن کافی سُنن مانن دے خلقت کول؟ رَل واچن، رَل کھیڈن، رَل گاون؟ لِکھت وی آہی کوئی؟ کاگت تے لکھیندی آہی کہ شاعر دے چِت تے- جے چِت تے آہی تاں کیویں ڈھلدا ہا شاعر دا چِت خلقت دے چِت اندر- ایہہ پُچھاں تے ایہناں نال جُڑیاں ہور ڈھیر پُچھاں- ولدا ایہناں دا منگدا اے لوک وار دی گھنی کھوج تے کھوج دی گھنی پرچول- کافیاں دے رَلے وِچ قوالاں دے ہتھ والی گل ساڈا گویڑ ای اے- گویڑ دی پونہچ ''ہو سکدا اے'' تائیں ہوندی اے تے ہو سکدا اے جس کافی نوں اساں اج ''لگ بیٹھی'' پئے آکھنے آں اوہ

کِسے ویلے گُھل کھیڈی ہووے- لوک چت وِچ ای نہیں لوک آہر وِچ وی- ہو سکدا اے کافی جیہناں وسیلیاں راہیں خلقت تائیں پُجی اوہ وی اوس لوک آہر وِچوں ای نکلے ہوون- ہو سکدا اے سانوں اوس ویلے دے لوک آہر بارے تے اوہدے وِچوں سرے وسیلیاں بارے سارتاں ای تھیوے جدوں اسیں اجوکے لوک آہر نوں رَلیئے-

''ہو سکدا اے'' والے راہ دا انت کوئی نہیں پر ایہہ راہ لنگھدا ''جو ہے'' وِچوں اے- متاں ''ہو سکدا اے'' ''جو ہے'' وِچوں لنگھن نال ''جو ہے'' ای تے نہیں تھی ویندا؟ پر کیہ ''ہو سکدا اے'' دے لنگھن نال جو ہے اوہ اوہا رہ سکدا اے جو اوہ ہے؟

پُچھاں دا وی انت کوئی نہیں-

آؤ کافی جو ہے اوہدی جو ہو سکدی اے پڑھت کریئے- کافی ہے تے سمجھو گاون ای- (اساں ایسے پاروں رہاؤ دے بول اووِیں لکھن دی کیتی اے جیویں گاون وِچ چکر بجھدا اے بولاں دا-) پنج انترے نیں گاون دے- پہلوں چار ویکھو رہاؤ نال رلا کے (پنجویں نوں چھیکڑے ویکھسوں- ہویا جو گُجھ وکھرا جیہا-) چونہاں وِچ دو لڑائیاں لگیاں پئیاں نیں- اِک مٹھیائیاں دی تے اِک جنوراں دی- اِک وِچ شہر بزار دے پَئی ہوندی اے حلوائی دی ہٹی اگے، دُوجی جنگل وِچ- حلوائی دی ہٹی جنگل وِچ جا کُھلی اے کہ جنگل حلوائی دی ہٹی وِچ آن کُھلیا اے- مٹھیائی کِتھے جنور کِتھے- رِکتوں دی گل کِتے- ایہہ وی متاں کائی بھیت ای نہ ہووے کافی دی آکھنی دا، بے جوڑ گلاں دا اِک تھاں کر ویکھن- جیہڑیاں عام ورتن وِچ جوڑ کے نہیں ویکھدے ویکھن والے- کافی

گوہ نال پڑھیجے تاں متے ایہہ بھیت وی کُھلے۔

آہو جی ویکھو نا۔ مٹھیائی کتھے جناور کتھے۔ حلوائی کتھے جنگل کتھے۔ حلوائی دا کسب تے سمجھو ٹِکّہ ہویا شہر دی وسوں دا۔ جیہڑے جنگلیں وسیندے نیں، جناور ہوون توڑے بندے، کھاندے اوہ کچا ای نیں یاں کچ پکا۔ ایہو تے ہے جنگل تے شہر دا فرق۔ پر ایس فرق ول گوہ کرو تے اِک رنگ جُڑت دا وی ہے ایہہ۔ جنگل دا کچ ای شہریں آوندا اے تے پک بن وَیندا اے۔ کیہ گھاہ بُوٹ کیہ جناور شہر تائیں آوندے سبھ پکوان بن ویندے نیں تے ہضم کے یا بد ہضمے ای جنگل جا پھردے نیں وت۔ سو مٹھیائی اِک سِرا اے وسیب دا تے جنور دُوجا۔ اِک سِرے تے قدرت دا کم اے، دُوجے تے بندے دا۔ پر سِرے اِکو دھاگے دے نیں سو اڈ ہوندیاں وی جُڑے ہوئے نیں۔ اَڈ تھیون جُڑت بناون لئی ای ہے۔ سمجھو اڈ تھیون ناں اے جُڑت دے اِک رنگ دا۔ پر ایہہ جُڑت ساویں ہے کہ اساویں؟ اساویں جُڑت دھرو ہوندی اے، تے دھرو وِچوں نابری اُٹھدی اے۔

مِٹھا بنواون کھاون سوکھیاں نوں ای سَردا اے۔ جیہڑے رج بیٹھے ہوون سادے ٹُکر لُون کنوں تے جیہناں کول واڈھو نقد ہووے مِٹھا گھِنن لئی۔ پر لڑائی تے ہے مٹھیائیاں دی۔ کھاون والے جتنا چِر بچّھے رہن چنگا اے اوہناں لئی وی تے ساڈے لئی وی۔ ایس پاروں نہیں جو اسیں وی اخیر ہاں تے اوہناں وِچوں ای۔ ایس پاروں جو لڑائی دا مُول سمجھن لئی لڑن والیاں دا رُوپ وچارن بندا اے۔

لڑن والے ظاہرا وکھ وکھ نیں پر اصلا اِکو اے اوہناں دا۔ رُوپ لڈواں

پیڑیاں دے ونو ون نیں پر ہن تے سارے مٹھیائی- بھیڈ پلنگ ہن تے جناور ای- تے اوڑک کیہ لڈو پیڑے کیہ بھیڈ پلنگ سبھ قدرت دے ای رُوپ نیں- پر لڑائی لگی اے رُوپاں دے وکھریویں پاروں، ورتن وِچ اِک روپ دے دُوجے اُپر بھارُو تھیون پاروں- جیہڑے بھارُو آہے اوہ مارُو آہے چرکالاں دے- پر ہُن گُجھ نویں بنی اے جو مریل دبیل اُٹھ کھلوتے نیں- ریوڑی پتاسے نال پئی لڑیندی اے- ریوڑی نِکی جیہی ہستی اے گُھٹ کُھچ مروڑ کے بنائی- پتاسا وڈیرا اے- پُھل نے بنایا اے ایہنوں، ہوا نے- بتاس ہوا نوں آکھدے نیں- پتاسے دا ناں ای ہوائی اے- ہوا اُپھارا وی ہوندی اے گھمنڈ وی تے حرص نال وی جوڑ اے ایہدا- (چالو ورتارا، ویلے دا مہاڑ وی، ہوا اکھویندا اے- جدوں اوہدا اثر دسنا ہووے تاں آکھدے نیں زمانے دی ہوا اے- جدوں مہاڑ بدلے تے آکھدے نیں ہُن ہوا ہور اے-) ریوڑی دا لڑن تے نہیں بندا پتاسے نال- پتاسا مہنگا ہویا تے ہویا وی نر- پتاسا سوکھیاں دی لوڑ اے تے ریوڑی اوکھیاں دی نِکی جیہی سوکھ-

پر ریوڑی کبوری کیویں تھئی- فقیر محمد فقیر صاحب دی کتاب وِچ تے ایہہ ''کپوری'' آہی- کپُور مہنگی وست اے چِٹے رنگ دی خشبو دار- (عربی وِچ کپور کافور ہو گیا-) جے ریوڑی کپوری ہووے تاں اوہدا تے پتاسے دا رُوپ نکھیڑا گھٹ ویندا اے تے دوویں اصلوں تیڑے ہو ویندے نیں، لڑن واسطے نہیں رلن واسطے- ''کپوری''، ''گپ'' وِچوں تے نہیں گول ہوون پاروں؟ پر گول تے پتاسا وی اے- سگوں گول تے اصلی ہے ای اوہ- ریوڑی وِچ تے کئیں وِنگ چب نیں- جاپدا اے لفظ آہا ای کبوری پ ب دی لکھائی پرانیاں کتاباں

وِچ ہِکا تھی ویندی آہی تے نویاں پڑھن والیاں لئی رولا بن ویندا اے ب پ دا- (الف ب دا تے رولا وی کوئی نہیں لکھن وِچ پر اوہناں نوں وی بُکھے شاہ اِک کر پڑھیندے نیں-) کبوری میلی اے- چِٹ میلی- میل خوری- ایہو مِتے کربری وی اے، کرڑ برڑی- سو کِتھے ماسہ ماتر میلی ریوڑی، میلیاں ہتھاں وِچ رولی- کِتھے ویاہاں نیازاں وِچ پردھان پتاسے شاہ- ایہہ لڑائی کیونکر- لڑائی بندی ای نہیں تے تھی کیویں سکدی اے- پر تھیندی اے پئی- کیویں جگرا تھیا اے ریوڑی دا پتاسے ساہویں ہوون دا- مِتے سمجھ آ گئی ہس جو میں نِگر ہاں- بنی ای مار نال ہاں- ہتھ لایاں میلے ہوون والے پتاسے ہوریں پولے نیں وِچوں- تے اسیں ہاں وی چوکھیاں- ایہناں نوں ''ریوڑی دے پھیر'' وِچ پا سکنیاں ہاں- ریوڑی دا پھیر ہوندا اے ضرب دے بھلیکھے وِچ پے کے عذاب سہیڑ لینا- کوئی بھولا اکو پھکّے چار ریوڑیاں نوں چار گُنا کر کے کھاون دی شرط من بیٹھا کِسے کم وِچ- اوس جاتا سولاں ریوڑیاں بنسن پر جد گُنیاں نوں گُنیاں دیاں حاصلاں نال ضرب دے کے لیکھا تھیا تاں ریوڑیاں کئیں کروڑ نِکلیاں-

اِک توں دو تِن چار ہوئے- پھیر اوس توں باجھ شمار ہوئے

ریوڑی دا لاگ ''ریوڑ'' نال وی ہے- ریوڑ لگاتار وگدی قطار ہوندی اے جناوراں دی- خاص کر بھیڈاں دی- ریوڑ ریڑھ وی بن ویندا اے کدیں تے وسوں باہر ہو ویندا اے- سو ویکھو ریوڑی رِڑھ رلی اے جناور جنگل نال جدھروں پتاسا پاسا ولائی بیٹھا اے اجے-

''کیونکر'' وِچ پُچھ دوہری اے- کِس پاروں تے کیہڑے ڈھنگ نال- جے پتاسے شاہ ہوراں ولوں ہو پڑھو تے کیونکر وِچ دوہری ٹوک اے ریوڑی نُوں

پڑھاسے ونّی- تینڈا مینڈا کیا مُقابلہ جھلیے- مینڈا مراتبہ ویکھ آپنی ہستی ویکھ تے لڑسیں کیویں- کدے لڑائی لڑی وی ہے تُدھ- ہتھیار چلاسیں تے کیویں- پر ریوڑی نوں ایہہ ٹوک نہیں پوہندی- پتہ لگ گیا ہاس جو پتاسا نہیں پیا بولیندا اوہدی بتاس (ہوا) پئی بولیندی اے- تے ہوا بولی نہیں تے نکلی نہیں-

''لڑے'' وِچ ہور وی بھیت نیں- لڑن رقماں دا اِک دُوجی ساواں ہو سکن وی ہوندا اے- لیکھے وِچ- پر ریوڑی کیویں برابر آ سکدی اے پتاسے نال لیکھے وِچ- جاپدا ایہو اے جو پتاسے شاہ ہوریں وی ریوڑی دے پھیر وِچ پئے کہ پئے- جے ''لڑے'' دے پچھے لڑ ہووے تاں کیہ رنگ ہوسی ایہناں بولاں دا- لڑ پگ والیاں دا وی ہوندا اے- لڑ زنجیر وی ہے، دھڑا وی- لڑ لگن کسے دے مگر لگن کسے دی لوہ وِچ آ بہن ہوندا اے کسے دے دھڑے دا تھی رہن- پتاسیاں صدیاں بدھی ریوڑیاں نوں لڑ لائی رکھیا اے- پتاسیاں دے ہوائی راج وِچ چاکراں دا ریوڑ بنیاں رہیاں نیں اوہ پر ہُن ایہہ چتر نابراں کیونکر لڑن پتاسے نال- کون کیہڑے حیلے ایہناں نوں پتاسیاں دے لڑ لاوے- پر اساں ریوڑی پتاسے دے ٹکراء نوں نر نار دا وڈے نِکے دا ٹکراء کر کے ویکھنے آں پئے تے کافی اگیرے نکل گئی اے- اگیرے نکل کے اوس ایہو ٹکراء اُلٹا کے ساڈے ساہمنے آن دھریا اے-

تیل تِلاں دے لڈو نئے جلیبی پکڑ منگائی

تیل تِلاں دے لڈو دا جلیبی نال ٹکراء- جلیبی نار اے تے ہے وی پتلی- لڈو کُھلا نر اے- پر ہے پینڈو- ماڑیاں واہک گھراں دِیاں پپیاں ورگا- جلیبی باریک اے، پیچویں تے لیسلی- مہنگا کسب لگا اے ایہدی بنوائی وِچ-

عالم دسیندے نیں ایہہ ایرانوں آئی اے باتشاہاں امیراں نال- اوتھے ایہدا ناں زلوبیہ یا زلیبا یا زلابیہ ہا- ایہہ ناں زلو یا زالوتوں بنیا- زلو جوک نوں آکھدے نیں فارسی والے- سو جلیبی جوک آہی اصلوں- لہو چُوپن والی- جوک لہو پی کے جلیبی دے ٹوٹے ورگی تھی ویندی اے- جلیبی وِچ شیرا ہوندا اے- شیرے نوں متے لہو ای جاتا ہووے لڈو جو جلیبی نوں پکڑ منگایوس ''نئے-'' نئے دا مطلب وی نیاں ای اے- (فقیر صاحب دی کتاب وِچ ''نے'' لکھیا اے ''نے'' پڑھیاں تال دے جھول وِچ کسر پوندی اے- لفظ ''نئے'' ای اے لکھن وِچ ''نے'' تھی گیا تے نیاں کنوں وِچھڑ گیا-) سو لڈو نیاں منگیندا اے جلیبی کنوں شیرہ کر کے پیتے لہو دا- جلیبی صدیاں وِچ ایڈی ولیوڑی تھی گئی آہی جو کسے نوں اوہدا جوک ہوون یاد ای نہ ہا-

اج اوہدی پیچ داری کُھل گئی اے- یا متے اوہ آپ ای آپنیاں پیچاں دی پکڑ وِچ آ کے ہتھل ہو گئی اے- جیہڑے بزاروں وِک نکلی آہی اوہ ہُن کچہری بن گیا ہویا اے- سو اج پہلی وار اے جو کسے مُل نہیں منگائی جلیبی، پکڑ منگائی اے- ہندوستان وِچ جلیب لفظ جلو توں بنیا ہا- باتشاہاں امیراں دا عملہ، اڈنبر، دربار- ہر شے جیہڑی باتشاہاں امیراں دے جلو وِچ ہووے اوہناں دے مگر ٹُردے جلیبی آہی- ایس جلیبی دا فارسی جوک نال ظاہرا لاگ تے نہ ہا پر لڈو نوں متے ہُن سارتھی گئی اے دوہاں دے اِکو ہوون دی- سار تے چروکنی آہی اوہنوں- اوہ آپ جو واہک دی کمائی دے رہند کھوہند توں ای بنیا ہا- اوہدے ویکھدیاں سرکاری جلیباں واہک دی رت دا شیرا ہالہ کر کے چُوپ کڈھیا ہا واریاں دا- سار تے چروکنی آہی ڈھو ہُن بنیا اے نیاں لین دا-

فارسی وِچ جلیب سودا اے- شہرو شہر وکیندا- جلیبی نر سوداگراں دی گھڑی وکاؤ نار اے جیہڑی محلاں درباراں وِچ پُجیوندی آہی وِک کے- تے جیہدا اخیر لے ویلے مغل درباراں وِچ اثر وی بن گیا ہا چوکھا- جیہڑی اج وی وجائیاں (مشہوریاں) وِچ وِک کے نر سودے ہوکیندی اے- جلیبی نار ہے ای نہیں- نر مالکی ویہار دی اِک گھڑت اے جیہڑی ایس ویہار نوں چلاون وِچ کم آوندی اے- ایہہ نر مالکی دھگان دا موہنا بھرماونا بھیس اے- پر ہُن ویلا نہیں ایس پاج دے سرن دا- نیاں تیل تِلاں دیاں لڈواں ہتھ آ گیا اے- جیہڑے اُتوں موٹی سمجھ والے جاپدے نیں پر اندر اوہناں دے صدیاں دی جرنی دبی بیٹھی اے جیہڑی ایہو جیہے ویلے کرنی بن نکلدی اے- پر جیہناں نوں ایہہ ٹکریندی اے اوہ ایہنوں پچھان نہیں سکدے- پچھانن کیویں- جلیبی نوں تے یاد ای نہیں جو اوہدا شیرا کتھوں آیا اے-لڈو بھاویں موٹیرا اے پر ایہہ تِلاں دی جُڑت اے- تِل نِکی توں نِکی ہستی اے- ایہناں دی پیڑ ای تیل اکھویندی اے- باوا فرید صاحب وی آپنے ویلے نمانیاں دے جُڑن دیاں اوکھتاں سہی کیتیاں:

جے جاناں تِل تھوڑڑے سنبھل بُک بھری

تِل تِل دی پیڑ رلے تے تیل دی دھار بن ویندی اے- اج تِل تِل رل کے اِک تھئے نیں تے اوہناں جلیبی پکڑ منگائی اے، لہو (تیل) پینی-

قند کھنڈ دا عربیا فارسی رُوپ اے- شکروں کھنڈ بندی اے تے سرکارے دربارے قند اکھویندی اے- ہُن ایہہ ملوک قند آپنے مُڈھلے کھروے رُوپ شکر کنوں ڈردی نٹھی اے- (پرانیاں کتاباں وِچ ''ڈردی نٹھی'' نوں ''ڈردے

نٹھے'' ای لکھیا جاندا ہا- پڑدہ کراون لئی نہیں، ی تے ے وِچ فرق ای نہ ہا-
فقیر صاحب دی کتاب وِچ ڈردے نٹھے ای آ گیا اے- شریف صابر ایہدی
سودھ کر دِتی اے-)

ماڑیاں دیسی سنگھاں وِچوں نہ قند سوکھی لبھدی اے نہ لفظ قند سوکھا نکلدا اے- شکر گنے نوں پیڑ کاڑھ کے بنی اے- جتنی ایہدے وِچ گھال پئی اے بندے دی اوتنا ای مُل بندا اے ایہدا- پر جد ایس وِکنا اے تے گھال ساواں مُل نہیں ڈھینا ایہدا- گھال بندے دا تت ست اے- تت ست دا مُل تے تت ست ای ہو سکدا اے- گھال دا وٹاندرا کرنہاراں ولوں تت ست دا دان اے اک دُوجے نوں- ایہہ وٹاندرا تاں عشق راہیں ای تھیوے تاں تھیوے- پر تھیندا ہے ایہہ کُھلی منڈی راہیں- کُھلے داء دغے راہیں، گُجھے دھگان راہیں- کرنہار دی کیتی جیہڑی اوہنوں نہیں مُڑدی اوہ دغیلاں دھگانیاں مار گھدی اے تے اوہناں دیاں کھاتیاں وِچ چڑھ کے اوہناں دی راس اوہناں دی مِلکھ اوہناں دا زور بن ویندی اے تے مہنگی وِکیندی اے- شکر واہک آپ بنا گھندے نیں تے آپنے جوگی رکھ کے رہندی ویچ گھندے نیں- کھنڈ مہنگی آہی سو اوہناں دی ورتوں وِچ نہ آہی- قند بن کے تے اُکا ای اوپری تھیندی آہی اوہناں کیتے- سو جیہڑے ویلے شکر والیاں قند والیاں کنوں آپنی کیتی منگی اے تاں قند شکر کنوں ڈردی نٹھی اے- پرنسن وی اوکھیرا اٹھی گیا اے- جیہناں کول وینا ہانس کے اوہناں نال شریکا اے- مِلکھ واناں دا شریکا مُڈھوں لے- ہِک آکھدا اے گھنے کرنہار میںڈے وس ہوون دوجا آہدا اے میںڈے- دوویں ہِکا شکار دی مار تے نیں سو شریک نیں- قند شکر کنوں بھجی اے پر مصری نال

کیویں رل وَنجے- بھاویں دووین ہکو گجھ نیں- قند وی باہرلی تے مصری وی باہرلی- باہرلا اوپرا ہوون وی کم آوندا ہا راج کرن وِچ- شکر دا تے پتہ ہا بناون والیاں نوں- قند مصری دا نہ روپ اوہناں دی جاچ وِچ ہا نہ ناں- خبرے کیڈا زور تے گن لگیا ہووے ایس اوپر وِچ- سو اوہ بچے ڈرے قند مصری کنوں پر جد جاتو نیں جو ایہہ تے اصلوں شکر ای ہے تے وِچ ایہدے جو ہور وی ہے اساڈی گھال ای ہے تاں ڈر اوہناں دا لہہ گیا تے لہہ کے قند مصری والیاں نوں چمبڑ گیا-

شکر عربی وِچ ہووے تاں یونی وی ہے، نر نار دا میل وی تے نار دی ستیا وی جیہنوں دھرو دھگان نال دبایا اے نر راج نے تے وت آپنے لوبھ دی رمز بنا ویچیا اے بزاریں- شکر سنسکرت وِچ ہووے تے ستیا وان اے، گل قادر- ایہہ اندر دا ناں وی ہا- زبر نوں پیش کر دیو تاں ایہہ اگنی اے- بھا- ایہہ ویرج وی اے تے نر نار دی میل سکت وی- سو شکر جد قند نوں ٹکری اے تاں آپنیاں ایہناں ساریاں گھن بولیاں پرتاں نال ٹکری اے اینویں نہیں-

کاں لگڑ نوں مارن لگے

ایہہ کافی دے رمز بھیٹر دا دُوجا رنگ اے- جنگل شہریں آ وڑیا اے یا آکھو شہر دی لوئی لہہ گئی اے- مہنگا مٹھا کھاون والے شکاری جناور بن دِے نیں جو اوہ ہن- چج گوشت دا نت پا پا وکھالیا بانا لہہ گیا اے- پر اصلا ایہناں دا دِسیا تاہیوں ای اے جے ایہہ بے زوریاں دے زور دے ڈھائے چڑھے نیں-

کاں لگڑ نوں مارن لگے گدوں دی گاھ لال

کاں گھنے نیں پر اِک لگڑ واریاں دا اوہناں اُتے دھاوندا آیا اے تے اکلے اکلے نوں مار کھاندا آیا اے- اج کاں رل کھلے نیں تے لگڑ پیا مریندا اے اوہناں ہتھوں- ایہہ نواں رنگ ویکھ کے گدوں نہال تھیا اے- اوہدی گلھ خوشی نال لال تھئی اے- بھار ڈھوندیاں گدوں دی رت سُک گئی آہی- اج کاواں دی کرنی ویکھ کے مَول پئی اے- نِرے کاں ای نہیں رلے آپو وِچ- گُل مارے آپنے دُکھ دی سانجھ سہی کر کے اِک دُوجے دے تیڑے آئے نیں- ڈاڈھیاں دا رلن ہتھوں اوکھیرا تھئی گیا اے- اساں ''گدوں دی گلھ لال'' پڑھیا اے جیویں فقیر محمد فقیر والی کتاب وِچ آیا اے- پرانی کتابت دے حساب ہِر ایہہ گدوں دے گل لال (لعل) وی پڑھیج سکدا اے- ہو سکدا اے بعضے ایویں پڑھیندے ہوون لیہنوں- پر جو رنگ گدوں دی کاواں نال سانجھ دا ''گلھ لال'' وِچ دِسیا اے اوہ ''گل لعل'' وِچ نہیں دِس سکدا- گل لعل کسے ہور پایا اے- گلھ لال گدوں دے آپنے اُلیل پاروں تھئی اے- آکھن نوں تے اکھیج سکدا اے بھئی گدوں دی تے گلھ لال تھی ای نہیں سکدی پر آکھن نوں تے ایہہ وی اکھیج سکدا اے جو گدوں دے گل لعل کِس گھتیا اے کدے- رمزاں ہوون والیاں گلاں توں تے بنیندیاں ای نیں ان ہونیاں توں وی بنیندیاں نیں- گدوں دے گل لعل پوندا اے جدوں کسے نکے بندے نوں وڈیاوے کوئی- پر گدوں نوں نکما سمجھن والے تے بھجدے نیں پئے- اوہناں کول ٹوکاں کرن دی ویہل نہیں ایس ویلے- گدوں دی موٹیری کھل دے پچھے ازلاں توں بھار ڈھوون والے جنے جنیاں وی کھلوتے دسیندے نیں- گدوں اوہناں دے گھر دا جی اے اوہناں دا درد جاندا اے-

"لکھ پیتاں" وی جاپدا اے کوئی مٹھیائی آہی اٹھارھویں صدی دی جیہڑی ہُن نہیں بندی- ہُن تے لکھ پتی وی نہیں بندے سنکھ پتی بندے نیں- لکھ تے اوہناں دا نقل وی نہیں- ایہہ سنکھیے نسلوں اٹھارھویں صدی دیاں لکھ پیتاں وچوں نہیں پر اصلوں اوہو ای نیں- اٹھارھویں صدی دی ایہہ مہنگی مٹھیائی جیہڑی ہُن حلوائی نہیں بناوندے اوس ویلے ایڈی اوکھی تھی گئی نمانے بے مُلّے لُون ہتھوں جو اوس لُون دے ورنٹ کڈھا دِتے- دستک اوہ پرچی آہی جیہڑی عدالتوں کسے ملزم دے بُوہے تے لوِیندی آہی پیشی واسطے- پر ہُن لُون کیہ جانے ایس دستک کوں- ہُن اہتھل نیں اوہ عدالتاں جیہڑیاں لکھ پیتاں دی چھتر چھاویں لگدیاں آہیاں تے اوہناں دے ناں تے ای نیاں نبڑیندیاں آہیاں-

لُون تے فریادی کیوں نیں لکھ پیتاں- لُون ہر جی وچ ہے- لُون تے مُڈھلی سانجھ ہے ورتن دی- لُون لوڑ ہے- (عیاشی نہیں مٹھیائی ونگر-) آٹے وِچ وی پوندا اے، جے لاون نوں لوڑوں ودھیک وی رَکنو تے- گُنن والے تے آٹے وِچ لُون نوں اصلوں تھوڑا ہوون دا نشان رَگندے نیں پر گُنھن والیاں جاندیاں نیں جو لُون دی سانجھ نال ای آٹے وِچ رَلدھ بندی اے تے روٹی جُڑدی اے- سو لُون گھٹ ہوندیاں وی لوڑ اے ٹُگر دی- تے مٹھیائی وادھا ہے مِٹھے دا- جی دا جی نال مِٹھا تھیون جے اصلی ہے تے لُون دی سانجھ پاروں ای ہے-

لکھ پیتاں فریادی نیں جو لُون نے اوہناں دا اگھ مار چھوڑیا اے- پر ہُن تے لُون آپ عدالت اے- لکھ پیتاں نوں نویں واپری دا پُورا بھیت وی

نہیں- اوہناں نوں نہیں سمجھ جو پرانیاں عدالتاں ہُن آپنی پرانی ہوند دا پچھاواں ای نیں جیویں آپ لکھ پتیاں نیں- پر پچھاواں وی اوسے دا ہوندا اے جیہڑی آپ ہووے-

گُلگلے وی مٹھیائی نیں کھنڈ میدے دہیں دی بنی- ہور مسالے وی پوندے نیں وِچ- گُلگلے گھیو وِچ تلیج کے پُھلدے نیں تے پُھل کے گول تھیندے نیں- ہوا ایہناں وِچ وی ہے تے بے وی تی- ایہناں منصوبہ بدھا پاپڑاں نوں تروڑن دا- دھڑکا ہا نیں اوہناں ولوں- پر گُلگلے منصوبہ ای رہ گئے نیں آپنے آپ وِچ بدھے- پاپڑاں تاڑ رکھدا ہا گلگلیاں کوں تے جاچ رکھدا ہا منصوبہ اوہناں دا- سو چوٹ چلائیو نیں تے منصوبے دی ہوا کڈھ چھوڑی نیں- اگے تاں جیہڑے منصوبے بنھیندے آئے اوہا ای چوٹ وی چلیندے سن- پر ہُن نمانیاں چوٹ چلاون دا کم کھس کے آپنے ہتھ کیتا اے-

پاپڑ پتلے سُکے چھلڑ نوں آکھدے نیں- پاپڑ کھرینڈ وی اے- پاپڑ نمانے پاپی وی اکھواندے ہوسن- پاپڑ اصلوں سِتے تے اصلوں پتلے ہوندے نیں- ایہناں نوں وی ٹُردیاں پھردیاں چکھیندے نیں نمانے ایانے- پاپڑ ویلن اَتھل ہوندیاں واہ لاون نوں آکھدے نیں، اوکھی ہانڈھ کرن نوں- اٹھارھویں صدی دے پنجاب وِچ ڈاڈھیاں نوں ٹھل پاون لئی مُچ پاپڑ ویلے نیں ہیٹیاں کنذاتاں پنجاہ ورھے- گُلگلے اوہ سُوجھوان عالم نیں متے درباری کڑاہی دے تلے جیہڑے صدیاں توں آپنی چترائی نال منصوبے بنھ بنھ کے بادشاہی دا کم ٹوریندے آئے نیں-

اگلی سطر وِچ فارسی بگھیاڑ گُرگ آوڑے نیں بُرے حالیں- گُلگلے دا گلگ

تے ہے ایہناں وِچ وی، ہاں ''ل'' دی لیس سُک کے ''ڑ'' بن گئی اے- نال ایہناں دے فارسی چیتے وی نیں پلنگ- جیہناں کول گلگلیاں دا ''ل'' وی ہے تے ''گ'' وی- سون والے امیر پلنگ وی ایہناں پلنگاں دے نال نال نیں جیویں مٹھیائیاں جناوراں دے نال نال نیں- گُرگ پلنگ ہن تے چیتے بگھیاڑ ای پر ایہناں امراواں منصبداراں فوجداراں ہار فارسی بانے پائے ہوئے نیں- پر جتھے گُلگلیاں دے منصوبے گئے اوتھے گُرگ پلنگاں دا رُعب زور وی گیا- ہُن بُھکھوں سُک کے پاپڑ ہوئیاں بھیڈاں ایہناں نوں مار کھپایا اے- بھیڈاں اگے ریوڑاں وِچ چریندیاں آہیاں ہر سٹ کے- کھل چربی ماس ایہناں دا گُرگیاں پلنگاں جوگا ہا- ہُن ایہہ بیلیاں ڈھکیاں وِچ چھاہندیاں نیں، اوسر بنے تے نِکل کے سُتیاں وَیریاں نوں ٹُمب کے مُڑ چھائیں مائیں- گُرگاں پلنگاں نوں پُچھو تے اوہ آپنا فارسی ''احوال'' بُرا ای دسیندے نیں-

ماڑیاں دی عدالت ہُن پل چھل وِچ ای لگدی اے تے نیاں چوا دیندی اے- ایس عدالتے گُڑ دے لڈو پیڑیاں تے فریادی نیں- پر فریاد وِچ پُرانے ترلے دُہائیاں کوئی نہیں، غُصہ اے- عدالت ہور اے تے فریاد وی ہوروِیں-

پیڑے نوں جد حاکم الاوندے سن فارسی وِچ تے اوہ پیرا ای نِکلدا ہا، پیراستہ، سجیا بنیا- عاماں پنجابی والیاں نوں اوہ کہندا اے مینوں اینویں نہ سمجھیا جے، میں پیڑا ہاں پیو والا- جدی پُشتی، حسب نسب والا- اسیں دُھروں کھنڈ کھوئے دے بندے آئے ہاں- چِٹے دھوتے- پر ہُن گُڑ دیاں لڈواں نوں سار تھئی اے جو پیڑے اوسے قند کھنڈ نال بنے نیں جیہڑی چِٹی تھی کے گُڑ کنوں نِکھڑ گئی اے تے چِٹی تھی کے گُڑ نوں کالکھ لا گئی اے- اوہ پُچھدے نیں

چٹیائی گُن تے کالکھ بَج کیوں- فرق رنگ دا ہے کہ مُل دا، تے مُل محنت ہے کہ زوراوری- گُڑ دیاں لڈواں وِچ دال وی اے- اوہ دال نہیں جیہدی بُرکی لاون لئی پنج ہزاری نوٹ چھاپنا پوے- اوہ دال جیہڑی مجھیں گائیں دے ونڈے وِچ تے پوندی آہی پر کھوئے نال لاگ ناہی رَگن سکدی- (ایہہ دال دلیجی اے، دلت- جیویں لُون لُنیجا اے کٹ وڈھ کے مُکایا) کھوئے نال لاگ تے مجھیں گائیں وی ناہن رَگن جوگیاں- رکتھے گھاہ ونڈ، رکتھے کھویا- رکتھے لڈو تے رکتھے پیڑے- شاہی بولی وِچ لڈو لدّو ای بولیوندا اے- اوہ جناور جیہڑا رکھیا ای لدن لئی ہووے- کھچر کھوتی- جمن لاءتوں بھار ڈھوندِیاں کنڈاں- لڈو نوں اوہدی بنتر میہنا آہی- موٹی پنڈوری- پر لڈو نے ہُن سہی کیتا اے جو میں تے جُوت ہاں تے جُوت تران ہے دلیجیاں بے ترانیاں دا- میہنا تے پیڑیاں دی دِتی شناخت آہی- تاں جے نہ مینوں آپنے ست دی سنجان تھیوے نہ آپنی ستیا دی سار-

چنے دی دال جیہڑی برفی محلیوں لنگھ وی نہیں سی سکدی اج برفی نوں باندی بنا کے بہوں خوش نہیں- اچھا توں ہیں میری باندی- کم کرن جوگی تے توں ہیں کوئی نہیں، چلو ویکھنے آں-

سیہیاں نوں گھُرک گئی اے جو سیہے تے شینہہ وِچ نُقطیاں دا ای فرق اے- جے نُقطہ ہروں لاہ کے غ ع تھی سکدا اے تاں شینہہ دے نُقطے لہا کے اوہنوں سیہے ساواں وی کیتا جا سکدا اے- نُقطے شینہاں دے دند نونہہ نیں جیہڑے اوہناں صدیاں وِچ سیہڑے نیں مریڑیاں دا ہڈ ماس کھوہ چپ کے- نقطے لتھے نیں تے شینہہ ساوَ تھی گئے نیں اصلوں- اوہ سیہیاں اگے اکھ نہیں

پئے جاوندے۔

چڑھ سبھے شینہاں تے نچن لگے وڈی پئی دھمال

دھمال فقیراں دا ناچ اے۔ اج وی پاوندے نیں پر اجوکے دھمالیے بُھل بیٹھے ہوئے نیں جو فقیری میری دا تروڑ اے۔ فقیر اوہو اے جیہڑا میر نوں اُتھلے اندروں باہروں۔ دھمال اوہو سبھے کھیڈیندے نیں جیہناں شینہاں دے دند نونہہ لاہے ہوون۔

شینہاں دے دند نونہہ نہ رہن تاں بلی دے وی نہیں رہندے۔ شینہہ بلی نے ای پالیا پڑھایا ہا۔ سوچیا ہوسی جو ایہہ وڈا گوشت کھواسی مینوں۔ پر جد شینہہ بلی نوں ای کھاون آیا تاں اوہ رُکھ تے چڑھ گئی۔ پر رُکھ توں چڑیاں اُڈ گئیاں۔ بلی پھل پتر کھاون جوگی تے آہی کوئی نہ۔ سو اوہ رُکھوں لتھی تے شہر وِچ وڑ رہی۔ شہر وِچ حلوائیاں ست بسم اللہ کر کے رکھی۔ حلوائی چوہیاں ہتھوں تنگ سن۔ چوہے اوہناں دِیاں کھنڈ میدے دِیاں بوریاں کُتر ویندے آہے۔ نالے گاہکاں نوں چوہیاں کنوں کریہت آوندی آہی وڈی۔ بلی حلوائیاں دے دُدھ تے وی بُجھ گئی تے قصائیاں دے چھچھڑیاں تے وی۔ وڈا گوشت تے بُھل گئی پر چوہے مارن نہ بُھلی سیانی۔ نوکری دا خیال وی ہاس تے شکار دا سواد وی۔

پر صدیاں بدھی بلی دے دند نونہہ گاکھ کے چوہیاں دا ڈر لہہ گیا اوڑک۔ سمجھ لگیو نیں جو ایہدے کول تے اِکو نقطہ اے تے ساڈے کول ترے ترے نیں۔ اوہ بلی نال لُکن میٹی کھیڈن لگ پئے۔ بلی سُتی ویکھ کے اوہدی پُوچھ کُترن۔ اوہ چھتھی پے کے مگر نسے تے اوہناں دِیاں سوڑیاں لُکاں وِچ

پھسّے- پھسی دے اوہ کن گُترن- کن گُترن علم وِچ ودھ ہوون دی رمز چوہیاں دی کرنی پاروں ای بنی اے- خوشحال اوہ بلی دے کن گُتر کے تے ہوئے ای نیں ایہہ ویکھ کے وی ہوئے نیں جو ہُن ساڈے نال کریہت کرن والا کوئی نہیں- کرے کون حلوائیاں دا گاہک ای کوئی نہیں- سودا ہووے تے گاہک ہوون- سودا ہُن اوتھے تُلدا ای نہیں نیاں چویندا اے- شکروں صاف تھی کے قند بنی مصری نوں اج شکر دی صفائی ویکھنی پے گئی اے- صفائی وی کئیاں رنگاں دی- اِک تے اوہ جیہڑی شکر والیاں مصری والیاں دا اڈنبر ہُونجھ کے کیتی اے- صفائی گناہی وی دیندے نیں آپنی- صفائی ہتھ دی ہووے تاں حیران وی کریندی اے بہوں- صفائی صِدق وی اے جیہڑا شکر دے وِچ ہا، اوہدا ست- شکر نوں مَیل دا میہنا لگا تے صفائی بزرا مصری دا چِٹا رنگ ای رہ گئی، شکر نوں نرادر کرن دا داء- صفائی دے معنے ای سُنگڑ گئے- اج شکر نے ''میری ویکھ صفائی'' آکھیا اے مصری نوں تاں سُنگڑے معنے وت نسرے نیں- صفائی آپنے آپ وِچ آئی اے-

چڑوے چاول ای ہوندے نیں نرماکے بِدھے ہوئے- چاول دی جیہڑی نمانی جیہی کنی ہوندی اے اوہ وی چڑوے وِچ نہیں رہندی- پر ایہہ تے گل ہوئی اِک دانے دی، چڑوے اِک دانہ تے ہوندے نہیں- آپس وِچ رل کے چڑوے اکھویندے نیں تے ریوڑیاں نال رل کے جوڑ توڑ کریندے نیں- ریوڑی دے مِٹھے وِچ پھک پا کے اوہدا تروڑ کریندے نیں تے ایہو جوڑ اے اوہناں دا ریوڑیاں نال- چنیاں نال وی کوئی جوڑ توڑ ہوسی چڑویاں دا- چنے جے زبر نال ہوون تاں چھولے نیں جے زیر نال ہوون تاں چِنا نیں- چینا

اِک واری وِڈیجے تاں چوندا اوکھا ای اے پر چینا وِڈیجدا تاں ای اے جے رانجھا کھیڑیاں دے ویڑھے جا وڑے-

چڑویاں وِچ جیہڑی چڑ اے ایہہ متے چڑیاں توں آئی اے- جیویں جناوراں وِچوں اوہ ماڑیاں نیں، نمانیاں وِچوں نمانیاں ایویں مٹھیائیاں وِچ چڑوے بیٹھے نیں پھکے- چڑوے چنے اج بدانے نوں ٹکرے نیں- بدانہ وی اِک دانہ نہیں، ڈھیر ساریاں دانیاں دا تھوک ناں اے- پر ایہدے وِچ اوہ ''بے'' ہے جو آپنے دانہ ہوون نوں پئی بندی اے- دانیاں دے ہوون دا انکار ای بدانے دا ہوون اے- ایہہ اوہو بے اے جیہنوں الف درکار نہیں-

بدانہ مٹھیائی دا ناں نہیں- مٹھیائیاں دے ناں گاہکاں دے سواد نوں کھنبن دا کم کریندے نیں- بدانا اوہناں پھلاں نوں آکھدے نیں پھل وتپن والے جیہناں وِچ بیں نہ ہووے- جیہڑے اُگن لگن جوگے نہ ہوون نِرے کھاون جوگے ای ہوون- ایس بدانے دی ہوند وی ہوائی اے- ایہہ آپنے شیرے تے پُھلدا آیا ہے- تے چڑوے چنے نوں بیج گِن کے اوہناں توں بھٹ کریندا آیا اے- اج ایہو اوہناں دی ایہدے نال لڑائی اے-

ہُن آیا اے پنجواں انترا- پنجواں پینچ ہوندا اے- مُکدی مُکیندا اے پر پنجواں پنچم وی ہوندا اے- پنچم ات بین پنج نوں وی آکھدے نیں- سو ایتھے پنچم ای پینچ اے- پر پنجویں چونہہ کنوں اَنج تاں تھیونا ای ہا- پینچ نِرویر ہوندا اے- کِسے اک دھڑ نال نہیں ہوندا ظاہرا- سو ایس انترے دا ظاہر پچھلیاں چونہہ کنوں وکھرا اے- نہ ایہہ انترا مٹھیائیاں دی ٹکر توں ٹُریا اے نہ جناوراں دی ٹکر تے مُکیا اے- پر گل جدوں مُکدی اے تے ہور ہو ویندی اے، پچھلی

مُکا کے اگیرے ویکھدی اے- مُکن نواں وِڈن بن ویندا اے- سو پنجواں انترا کافی دے سپتک دا پنچم وی اے- نیویں سُر مکے، اُپرلے چھڑے- پنچم ہُن آونے کھرج ول پیا ویہندا اے- پر پنجویں اگے پیش ہوون توں پہلاں چونہہ وِچ کھیڈی لڑائی بارے اِک گل ہور اے کرن گوچری- مٹھیائیاں دی لڑائی بُھتی تے قانون کچہری تے لیکھے جوکھے دی لڑائی اے- یا زبانی میہنا مندا اے یا پکڑ منگاون، دستک لاون فریادی ہوون- حد ایس لڑائی دی ڈر کے نسن اے یا منصوبیاں اُتے چوٹ چلاون- گُجھ ایہہ لڑائی اجوکے جلسے جلوساں سیاسی پکڑ دھکڑ تے بیانو بیانی والی دی جاپدی اے جیویں چوناں دی بہار ہووے- ایہہ شہر دا رنگ اے پر جنگل شہر دے وِچ ای اے- ہمیش وِچ ای ہا- جناور لڑائی سِدھی مار کھپاون والی اے- لڑائی اِکو اے رُوپ دو نیں-

کافی دی تال سُو، تال دی ترنگ مانو، لڈی پئی کھیڈیندی اے- لڈی چھوہراں دا ناچ اے- کافی دے بول ایہناں لڈیاراں دا گاون اے- گاون وِچ رمزاں دی بُنتر ایویں ہے جیویں بُجھارتاں وِچ ہوندی اے- بُلھے شاہ ہوریں آپ چھوہر تھی رلے نیں آپنے تے ساڈے ویلے دِیاں نمانیاں چھوہراں نال- شوہ وی ایہناں نمانیاں دے نال ای اے- ایہناں دے اندر- ایہناں دی رلت ای شوہ اے سوئی ایہناں دی سار بنی اے تے لڈی دے رُوپ وِچ پڑیں آن مچی اے- پنجویں انترے وِچ چھوہراں شوہ کنوں بُجھارت دی بُجھ منگی اے- ولدا آیا اے:

بُلھا شوہ ہُن کیا بتاوے جو دے سو لڑدا

فقیر صاحب دی کتاب وِچ دَسے نہیں دِسے ہے- ساڈی صلاح اے زیر

نوں زبر وی کر پڑھوں- زبراں دا زیر تے زیراں دا زبر تھیون ای تے رنگ ہویا کافی دا- (''دِسے'' ہووے تاں جاپدا اے شوہ اِک پاسے تھی گیا اے ساری گل توں، ہتھل ہو کے- بھئی ہُن میں کیہ دَساں ایتھے جو اے اوہ لڑدا اے پیا- ہتھل تے ہوونا ای ہویا شوہ نے اوہدے ''بتاوے'' دا جوڑ جو نہیں رہیا ''دِسّے نال-)

بتاوے دا جوڑ بندا اے دَسّے نال- دَسن ہوندا اے درساون- زبانیں آکھن (بتاون) وی تے اکھیں وِکھاون وی- شوہ ہُن کیا بتاوے- زبانی کیہ آکھ سُناوے- اکھیں جو پیا ویکھیندا اے- جیہڑی نمانی ہستی نوں وِکھاون لئی ساہمنے کریندا اے اوہ لڑدی اے پئی ڈاڈھے نال- ''دِسّے'' وِچوں وی ایہو گل نِکلدی اے جے شوہ نوں اِک پاسے نہ کرو ہتھل کر کے- جانے جو دِسدا پیا اوہ اوہدا ای وکھایا اے، اوہنوں بتاون دی کیہ لوڑ اے-

ایہو بُجھ اے بجھارت دی-

جو دسے سو لڑدا وِچ ''لڑدا'' چُبھدا وی ہووے متے، وڈھدا، ڈنگ مریندا- شوہ ہُن کیا بتاوے- جو اوس بتاونا (دسنا) اے اوہ ڈاڈھیاں جروانیاں نوں لڑنا ای اے- ایہہ وی ہے جو دسن (بتاون) والا آپ ای تے پیا لڑدا اے نمانا تھی کے- ایہہ لڑائی شوہ دا آپنا درس ای تے ہے- ہور کیہ بتاوے اوہ-

بتاوے اُتے جے پیش ہووے تاں اوہدا مطلب ''بُجھاوے'' ہوسی (بُجھارت نوں نہیں بھانوں-) (جے زیر زبر تھی سکدی اے تے زبر پیش وی تھی سکدی اے جے اوس تے دستک لگ وِنجے- اُنج وی کافی وِچ زیراں زبراں دے پیش تاں پیاں ای ہویاں نیں-)

بُلھا شوہ ہُن کیا بتاوے

شوہ کیویں بُجھاوے، کیوں بُجھاوے، آپے ای تے لائی اے- ''لڑدا'' حساب سِر پُورا پیا آوندا وی ہو سکدا اے- جیویں تھیندی اے پئی اوہ شوہ دے کیتے لیکھے سِر پُوری اے:

جو دَے سو لڑدا

شوہ متے رکیا (کیتا) تے نہیں پیا بتاوندا- ڈاڈھیاں نوں اوہناں دا کیتا اوہناں دیاں کرماں دا سِٹہ تے نہیں پیا دسیندا؟ جو دسیندا اے اوہ اوہناں دے ''کیئے'' نال لڑدا اے، پورا مچدا اے-

شوہ دے ولدے توں سہی تھیندا اے جو بُجھارت آپ ای آپنی بُجھ اے- نمانیاں سیانیاں متے جاندِیاں نیں ایہہ گل- لڈی دی تال پئی دسیندی اے-

اگلیاں دو سطراں وِچ وی اِک رنگ پیاں کھیڈیندیاں نیں کُڑیاں- اوہ ہرڈیاں مرن ہاکیاں جروانیاں دا رُوپ بنا کے آ کھدِیاں نیں: ویکھو جی، کیڈی بدنظمی اے، کیسا انحطاط دا دور آ گیا اے:

لت بلتی گت بگتی کوئی نہیں ہتھ پھڑدا
ویکھو کیہی قیامت آئی آیا خر دَجال

''کوئی نہیں ہتھ پھڑدا'' دا سِدھا مطلب تے ہے کوئی ایہناں نوں روکن والا نہیں سانوں لڑدیاں نوں- پر ایہہ وی متے اکھیندے ہوون جروانے ویکھو جی کوئی اصول ہوندے نیں لڑائی دے وی کوئی قواعد و ضوابط- کوئی روایات- پہلوان جدوں میدان وِچ اُتردے نیں تے پہلاں ہتھ پھڑدے نیں اِک دُوجے دا- دست پنجا- (دست پنجے وِچ ای ماڑے دا ہتھ لاہ دیندے نیں

تگڑے کئیں واریں-) اسیں ہتھ پیٔے اگے کریندے ہاں- ایہہ اگوں لت بلتی پیٔے ہوندے نیں- گت بگتی، بے اصولی ای بے اصولی اے- کوئی خاندانی شرفا جیہناں نوں آپنی تے دُوجیاں دی عزت دا خیال ہووے ایہہ لڑائی کیویں لڑن- کیونکر- ہتھ پھڑن آسرا دیون وی ہوندا اے، مدد کرن- ویکھو نا جی ایہہ سانوں جو وی سمجھن آخر اسیں ایہناں دے مالک ساں (ہاں تے ہُن وی بھاویں ایہہ نہ منن) کوئی نیکی وی تے کیتی ہوسی اساں ایہناں نال کدے- ہُن ساڈا ہتھ وی کوئی نہیں پھڑدا- قیامت دے آثار نیں- خرِ دجال سمجھو آیا کہ آیا-

جدوں نمانے جُڑکے ڈاڈھیاں دی ڈاڈھ نوں ٹھلن اُٹھلن تے آ ویندے نیں تاں گلاں ایسے رنگ ہوندیاں نیں- پر قیامت انھیر نہیں، بے گتی نہیں- قیامت تے وار دی ورتن اے- قیامت تے کِیا بتاون اے شوہ دا- کیتے دے نیاں دی گھڑی- قیامت دِیاں نشانیاں وِچوں دجال دا آون وی اے- اوہ کھوتے اُتے سوار آوسی تے انیاں دا اخیر کر ویکھسی- اخیرلے مغل بادشاہ جہاندار شاہ جیہے دجال رُوپ ای ہن- گُجھے دجال تے سارے ای حاکم ہوندے آئے نیں- پر اک گل اے- دجال تے آیا سو آیا، کھوتا اوہدا پہلوں آن کھلوتا اے فارسی خر بن کے- سو پچھلیاں چونہہ انتریاں وانگ ایتھے وی جناور حاضری تے پُوری ہو گئی- ایہہ خر اے گدوں نہیں جیہدی گھ لال ہوئی اے لگڑ نوں ڈھیندا ویکھ کے پہلے انترے وِچ- ایہہ خر ایتھے پھکڑی لوان آیا اے فارسی وان دجالاں دی- دجال جس ظلم دی اخیر کرنی اے ہے ہاسوہینا ای- اوہدی اکھ وی ہکو اے- جد جروانیاں دا اڈنبر لہہ جاندا اے تاں اٹھ اٹھ

اکھاں والے اِک اکھے تھی دسیندے نیں جو اوہ ہن- آپنے لوبھ توں بِنا تے اوہ کُجھ ویکھن جوگے ہوندے ای نہیں- اُنج لوکاں نوں پچے آکھدے نیں جو اسیں سبھ نوں ہِکا اکھ نال ویکھنے ہاں- دجال سچ نوں لکاون والا اے فریبی- پر جد کُوڑ دا پڑدہ لہہ وَنجے تاں پڑدہ گُھتن والے آپ آپنا مخول بن ویندے نیں- ناں اوہناں دے دجال ہار بھاویں عربی فارسی رہن بھاویں انگریزی تھی ونجن- دجال کوئی اِک ہستی دا ناں نہیں- ایہہ رمز اے ورتن ویہار دی- ایہہ ورتن ویہار خلقت دی کرنی نوں جیون دِیاں اصلی لوڑاں ولوں ہٹا کے حرص وِچ کھپا دیندا اے- کرنی والیاں کولوں گل نوں رجاون دا آہر چُھڈا کے کُجھ نوں رِجھاون دے آہرے لاوندا اے اوہناں نوں-

کافی اک ہِکا جیہا ناچ رنگ اے- ایہہ اٹھارھویں صدی وِچ لگے وڈیرے وار رنگ دی نقل اے گڑیاں دی جوڑ کھیڈی- واہکاں راہکاں اُتے ہالہ خور مغل شاہی دا بھار تے چروکنا ہا- اورنگزیب دے اخیرلے ویلے تائیں ایس بھار دی اخیر تھی گئی اے- ایہہ جر نوں باہرا تھی گیا اے- سو لیہنوں لاہ سروں بھوئیں مارن دا حیلہ کیتا اے ہین میلیاں تے میل وِہونیاں- چھاہ چھپ کے لڑیاں نیں ایہناں دِیاں ہِکیاں ہِکیاں ڈھاہیاں پہلوں- پر آپنے ہسرڑ نال ایہناں آپنی وِت ودھائی اے تے بادشاہی ویہار دے پیر اُکھڑدے گئے نیں- ایہہ گل بادشاہی دے پرانے اجوکے لاگی وارکار نہیں گِندے جدوں اوہ ''سلطنتِ مغلیہ کے زوال کے اسباب'' کھوجن بیٹھدے نیں- ایہہ کھوج چروکنی پئی تھیندی اے تے تھیندی رہوے شالا- پر لاگی وارکاراں نوں ایہہ سار نہیں کدے ہووَنی جو سلطنتاں دی چڑھت بندیائی دا زوال ہوندا اے تے

سلطنتاں دا زوال بندیائی دی چڑھت-

پر کافی دا رمز رنگ ہُزی نمانیاں دی چڑھت تے جروانیاں دی تھڑک وکھاون تے نہیں مُکدا- ایہہ رمز رنگ نمانیاں نوں آکھدا اے جو آپنا کیتا پرُچولو وی تے- اوہ نہ ہووے متاں تُساں جیہناں کوں ڈھاون اُٹھے او آپ اوہناں جیہے ہو مکو چھیکڑے- مٹھیائیاں مہنگیاں ہوون توڑے سستیاں ہن تے مٹھیائیاں- جناور مریلے ہوون توڑے مرتیکنے ہن تاں جناور- رعیتاں تے حاکم کامے تے مالک اِکو لڑی دے دو ہرے نیں- ایہہ لڑی بنھی اے حرص نے حرص لئی- حرص پگڈی اے دھرو دھگان راہیں- ایہہ حرص ایہہ دھرو دھگان حاکماں دے روگ نیں پر رعیتاں کامیاں دے رُوح وی ایہناں روگاں دے پرچھاویں وِچ ای رہندے نیں- کافی اندر نمانیاں دی آکھنی وِچ پرانی حاکم بولی دے بول سُنیوندے نیں توڑے نقل رنگ وِچ ای:

برفی نوں کہے دال چنے دی توں ہیں میری باندی

حرص دھرو دھگان والیاں روگاں توں خلق دا روح تاں ای چُھٹ کے نرویا تھیونا ہے جے مالک کامے تے حاکم رعیت والی لڑی اصلوں ترُٹ ونجے- رعیتاں اُٹھیاں تے نیں پر جے اوہ ہُزا پچھلیاں حاکماں نوں لاہ کے آپ اوہناں دِیاں گدیاں تے چڑھ بیٹھن، وِیہار دی کڑاہی وِچوں پچھلیاں دا لُچ کڈھ کے آپنا تلن بہہ جاون تاں اوہناں دا اُٹھن کِس کاری- اُٹھن تاں ای لیکھے لگنا اے، ''لڑنا'' اے جاں رعیتاں کامے حاکماں مالکاں نوں اُتھلدیاں آپنا رعیتاں کامیاں والا آپا وی اُتھلن چا- اٹھارھویں صدی جیویں اُنھویں ول ودھدی اے پئی کافی وِچ چِتائی پرچول دی لوڑ وی ودھدی اے پئی-

اِٹ کھڑکّے ڈُکڑ وَجّے

اِٹ کھڑکّے ڈُکّڑ وَجّے تتّا ہووے چُلّھا
آون فقیر تے کھا کھا جاون راضی ہووے بُلّھا

اِٹ مکان پاون دے کم آوندی اے، کچّی اِٹ کچے تے پکّی پکے- کچی اِٹ تے اِٹ ہوئی ای کوئی نہ- اوہدے وِچ اِٹ دی واج ای کوئی نہیں- اوہ بے زبان اے- نہ کھیہہ سکدی اے نہ کھڑک سکدی اے نہ کسے دا سِر کھول سکدی اے- کسے نوں وجّے تے آپ بھج جاندی اے- سو ایہہ پکیاں ای نیں جیہڑیاں محلاں حویلیاں قلعیاں وِچ ٹھک جُڑدیاں نیں، تے پکیاں ای نیں جیہڑیاں کھیہہ کھڑکدیاں نیں جدوں اُکھڑ وجن- اج پکے مکان پاون دی دوڑ لگی ہوئی اے- پکی اِٹ دا مُل وی نال ای دوڑدا اے پیا تے ماڑے بندے پکی اِٹ لین جاون تے اگوں پئی پئی اوہناں دے سِر وِچ وجدی اے- اج دی پکی اِٹ انگریز راج ویلے ویتری گئی- اوس ویلے ایہہ ڈبل اِٹ اکھوائی- ڈبل روٹی وی تدوں ای آئی سی- ایہناں دوہاں دی ڈبل مارچ نال خبرے کوئی رِشتے داری ہوئی اے- (''ڈبل'' دی دھونس اوہدا لوبھ تے بھرم اج وی ہے، ہتھوں ڈبل اے اگے نالوں-) آپنے ناں تے جُسے دے زور تے ڈبل اِٹ نے پُرانی پکی اِٹ نوں بزاروں کڈھ دِتا- ناں وِچ دھونس وی آہی تے

مشہوری وی- (مشہوری دھونس نال ہوندی اے تے دھونس مشہوری نال-)

ڈبل اِٹ نے اِک پُرانے محاورے ''اِٹ کھڑکّے'' نوں وی ڈبلّیا- ''اِٹ کھڑکّا'' آہندے آہے رَنت چلدی کھیہہ نوں- دو دِھراں دی آپسی وکھاد نوں- پُرانیاں دو اٹاں نُوں تے دونہہ ہتھاں وِچ نپ کے آپس وِچ کھڑکایا جا سکدا سی- ایہو کھڑکار ای اِٹ کھڑکّا اے- نویں اِٹ نوں اِنج کھڑکاون لئی پہلوان دا جُسہ چاہیدا اے- جدوں ڈبل اِٹ آئی اے تدوں اجے پہلوان تے آہے اکھاڑیاں وِچ پر آہے ساڈے لوک، آپنے بکرے بداماں تے ڈنڈ بیٹھکاں وِچ رُدّھے- کنڈ تے ریاستی تھاپڑا وی آہا- اوہناں نوں کیہ پئی سی اٹاں کھڑکاوندے پھرن- تے اج دیاں پہلواناں کول ہور بڑا کجھ ہویا کھڑکاون لئی-

اِٹ کھڑکّا پُرانا محاورہ ہا- جدوکنی اِٹ پکی تھئی اے ایہہ جھگڑے ٹنٹے واسطے ورتیندا آیا اے- کھڑکّا نِرا کھڑکن نہیں اٹاں دا- نِرا کھڑکن ہووے تے کھڑکار آکھیے ایہنوں یا کھڑاک- کھڑکا کھڑک کر کے وجن ہے- برابر دی میچویں ٹکّر ہے ایہدے وِچ- کھڑکن وِچ کھڑکن والی شے دی آپنی مرضی نہیں ہوندی- گنڈی کھڑکدی اے، بھانڈے کھڑکدے نیں جے کوئی کھڑکاوے- کھڑکّے وِچ اِنج اے جیویں اِٹاں آپنی مرضی نال ٹکریندیاں ہوون پئیاں اِکدوجی نوں- جیویں اوہناں وِچ جان پے گئی ہووے-

اِٹ کھڑکّے نال جُڑیا ہویا اِک ہور وی محاورہ آہا پرانیاں ویلیاں دا- اِٹ نال اِٹ وج جاون- ایہہ دوویں محاورے مکان بنن وِچوں تے نِکل نہیں سکدے- مکان بنن ویلے تے اِٹ راج دی تیسی اگے ہر سٹ کے اوہدی

کانڈِیوں گارے چُونے سیمنٹ دا لے لوا کے اِک دُوجی دے اُپر جُڑدی گئی گئی- جُڑیاں اِٹاں رَڑا بنیاں تے رَڑے گولے کندھاں بنے-

اِٹ مُک گئی مکان بن گیا- اِٹ جد تائیں دَڑ وَٹّی رکھدی اے، آپنی ہستی مکان دی ہستی وِچ گوائی رکھدی اے- جد اُکھڑ کے اِٹ اِٹ ہو ویندی اے تاں اِک نویں ہستی دھاریندی اے، کھڑکن وجن والی- اوس ویلے ایہہ بناون دے کم نالوں آپنا جوڑ تروڑ کے ڈھاون نال جوڑ لیندی اے- اوس ویلے سمجھو اِٹ آپنا پُرانا بدھا آہر چھڈ دیندی اے، کھیڈ وِچ آ وڑدی اے تے شاعری وِچ وی-

ہُن جوڑ اُسارن دے کم لئی بنائی اِٹ بھن کھلارن دا کم پھڑ کھلوتی اے- آکھدی اے جیہناں مینوں آپنے پکے کوٹھے چاڑھن لئی تپا پکایا، بھنیا گھڑیا، چُونا مَل دبایا، اج میں اوہناں دے سِراں وِچ وجنا اے- آپنے کھڑکے نال اوہناں دی بنی سواری ہستی دے بھجن دا ہوکا دیونا اے-

ایہہ ہے اِٹ کھڑکّا جتھے پکے چڑھدے نیں اوتھے اِٹ کھڑکا وی تھیندا اے- پکے چاڑھن وِچ ای کوئی دھگان ہے متے جیہدے وِچوں اِٹ کھڑکے والا دھگان اُٹھدا اے- پکے چاڑھن وِچ ای کوئی وکھریواں اے جیہڑا اخیر اِٹ نال اِٹ وجن والا وکھریواں بن کھلوندا اے-

پکے تے وڈّے ای چڑھیندے آہے تے اِٹ کھڑکا وی وڈیاں وِچ ای لگدا ہا- پر بالاں دا کم اے وڈیاں دے ہر کیتے دی کھیڈ بناونی- سو اوہناں اِٹ کھڑکے دی وی بنائی-

دو دِھراں بن کے بالاں پڑ وِچ لہنا- دوہاں دِھراں آپو آپنے موہری

چُھنے- موہریاں پہل لئی ہگنا- جس دِھر دی پہل آوٗنی اوس اسوار بننا تے دُوجی نے گھوڑی- اسواراں گھوڑیاں اُتے چڑھ کے اوہناں دِیاں اکھاں نوں آپنیاں ہتھاں نال بند کر دینا- جیویں ٹانگے دِیاں گھوڑیاں ہوون اوہ- اِک اسوار نے گھوڑیوں لہہ کے پڑ وِچ پئیاں دو اِٹاں نوں دوہاں ہتھاں وِچ نپ کھڑکنا- اسواراں دے موہری گھوڑیاں دے موہری کنوں پُچھنا بھئی اِٹ کھڑکا کس کیتا اے- جے گھوڑے دا موہری ٹھیک دسے تاں پٹھلی اُتانہہ ہو ویئی- گھوڑیاں اسوارتھی ویئیاں تے اسوار گھوڑیاں بن وینے پر جے جواب ٹھیک نہ آوے تاں اسواراں اسوار ای رہنا پر اوہناں گھوڑیاں وٹا لیئیاں- ہر اسوار آپنی گھوڑی سجے ہتھ والے لئی چھوڑ دینی تے آپ کھبے ہتھ والے دی گھوڑی اُتے چڑھ بہنا- تے کھیڈ مڑ مُڑ ہونی- بال وڈیاں دے کارے دی نقل بنیندے نیں- اوہناں دا اِٹ کھڑکا وی نقل اے وڈیاں دے اِٹ کھڑکے دی- وڈیاں دیاں جھگڑیاں رولیاں وِچ قاعدہ قانون گھٹ ای ہوندا اے- بالاں دا اِٹ کھڑکا اک بدھے ٹھک سِر چلدا اے- ایس گل وِچ وی نقل دا رنگ اے- بالاں دے اِٹ کھڑکے دا ٹھک ٹھیٹھ وڈیاں دے بے حسابے اِٹ کھڑکے نوں چگھدا اے- نقل دا رنگ ایہہ وی ہے جو وڈیاں دا پورا ویہار اصل وِچ اِٹ کھڑکا ای ہے تے اوہناں دے بنائے قاعدے قانون وی اِٹ کھڑکے نوں چالو رکھن لئی بنائے گئے نیں-

بالاں وڈکیاں دی مَل ماری نوں، اِکدوجے اُتے چڑھائی نوں، وڈے چج نال کھیڈ دا رُوپ دِتا- اوہناں وڈیاں دے کم نوں کھیڈ بنا کے آپنے ولوں اوہدا زہر کڈھ دِتا تے اِکدوجے نال رَلن دا سواد گھدا- پر نقل وِچ اصل دا

زہر تے آونا ای ہوندا اے- سو بالاں دی کھیڈ وی پورا سچ سواد نہ آہی- ایہدے وِچ ہار جِت تے مَل ماری دی سکھلائی وی آہی- کھور گھندک تے تیر میر دی جاچ وی- بالاں وڈکیاں دے کم نوں کھیڈ بنایا تے وڈکیاں بالاں دی کھیڈ نوں مُڑ کم بنا رکھدا- اج بالاں دِیاں بنائیاں کُل کھیڈاں وڈکیاں دے جُوئے مشہوری بازی تے ناں ناویں دا آہر بن گئیاں نیں تے بال کھیڈاں بناون چھڈ کے وڈکیاں دے ایس آہر نوں ویکھن لئی ٹی وی اگے ڈھیری ہوئے پئے نیں-

بالاں دی کھیڈ وِچ اسواراں دا گھوڑی بنن دھگانے نہیں، سُنن دی سُن سمجھن دی پرکھ راہیں ہے- اِٹ کھڑکا رکس کیتا اے ایس پُچھ دے جواب وِچ ہے ہار جِت- پُچھ قدیمی رِیت ہے- پرانے لوک کہان وِچ ایجہیاں پُچھاں سِر ای بندے دی قسمت دے فیصلے تھیندے نیں- پُچھ پرتاوا کریندی اے بندے دی سُرت سنبھال دا، آپنی ہانڈھ تے جھاگ وِچوں اوس جو کُجھ سِکھیا ہے اوہدا- ایس پرتاوے وِچ سُرخرو تھیون نال ای بندے نوں آپنی ہوند دی راہداری ڈِھیندی اے-

دوہڑے وِچ وی کوئی اِٹ کھڑکا پیا کھیڈیوندا اے- بُلھے شاہ دے وارے مغل حاکمی دے اندر گھنی بھج ترٹ پئی تھیندی آہی، دِلّی دربار وِچ وی تے صوبیاں وِچ وی- مُغل حاکمی دا دُھرا ہا منصب داری- چونویاں بندیاں نوں علاقے ونڈ دِتے جاندے سن- ایہہ بندے منصب دار اکھواندے آہے- آپو آپنے علاقے وِچوں جتنا معاملہ واہی دا اکٹھا ہوونا منصب دار نے اوہدے وِچوں پیادے تے اسوار تیار کرنے شاہی فوج لئی- ہولی ہولی منصب دار

ودھدے گئے تے علاقہ گھٹدا گیا- معاملے دی وصولی وی گھٹن لگ پئی- پربندھ دا ڈھرا ای کھوچلا ہو گیا تے پربندھ کیویں چلدا- گھٹدی آمدن پاروں اہلکاراں دی کھیہہ کھیہڑ ہور پئی ودھی تے آمدن ہور پئی گھٹی- حاکمی ڈھلّی پئی تے سلطنت دیاں دونہاں سریاں توں دباء ودھیا- لہندے ولوں ایرانی افغانی دھاڑویاں دا تے چڑھدیوں یورپی وپاریاں دا- حاکماں دی ایس سوڑ پاروں دبیل میلاں لئی، واہکاں تے سیپیاں لئی، جُڑ کے اُٹھ کھلوون دا اوسر بنیا- بُلھے شاہ دا ویلا مُغل سلطنت دی بھاج دا ویلا اے- پنجاب وِچ اُچیچا- ایتھے کمی راہک جُڑ کے مغل راج دے ڈولدے تھڑکدے جُولے وِچوں سر باہر کڈھن لگ پئے نیں-

دوہڑے وِچ اِٹ کھڑکّا اِک تے حاکماں دا آپس وِچ ہے تے دُوجا دبیلاں دا حاکماں نال- حاکماں دے آپسی بھیڑ نال دبیل میلاں نوں جُڑ اُٹھن دی ویہل مِلی اے تے ہُن حاکماں نال اوہناں دا نِت دا وکھاد اِک گُجھے اَدھ گُجھے بھیڑ دا رُوپ دھاری کھلوتا اے- پہلا اِٹ کھڑکّا دُوجے نوں ودھاوندا اے تے دُوجا پہلے نوں- دوہڑا ایس دوہرے اِٹ کھڑکّے دے پڑ وِچ کھلا اے- اِٹ کھڑکّا پُرانے دا ڈھیین اے تے ڈُکڑ دا وَج نویں دا اُسرن- ڈُکڑ چھوٹا ڈھول اے، نابر ڈھاہیاں دی نِکی پر تِرکھی ٹُمکیری جیہدے راہیں اوہ اِکدوجی نوں کوئی گُجھڑا سُنیہا اگانہہ پچھانہہ تھیون دا پیاں دیندیاں نیں- ڈُکڑ وڈیاں شاہی دھونسیاں دا تروڑ کرن لئی پِڑ وِچ لتھی اے- ایہدے گُجھ نوں ہین گُھلاٹ سُن کے پڑھ گھندے نیں جیویں اوہناں درباری اِٹ کھڑکّے نوں پڑھ گھدا اے- ڈُکڑ دا واج اِٹ کھڑکّے دے واج نال جُڑ کے پیا نکلدا

اے- ڈُکڑ دوہاں ہتھاں نال وَجدی اے جیویں اِٹ کھڑکا دوہیں ہتھیں ہوندا اے- ایہناں دوہاں واجاں وِچ اِک ہور واج آ رلی اے، روٹی لگن دی واج- اِٹ کھڑکا ڈُکڑ دی گت وِچ ڈھلیا اے تے ڈُکڑ دی گت روٹی لاون دی تھاپ وِچ-

اِٹ کھڑکی اے ڈُکڑ وَجی اے تے چُلھا تتا ہو گیا اے- ایہہ چُلھا چِروکا ٹھنڈا ہا- تتا ہوون غصے پاروں تھیندا اے- ٹھنڈیاں چُلھیاں وِچوں سانجھا روہ اُٹھیا اے تاں ای اِٹ نال اِٹ وَجن تے آئی اے تے جُڑ نکلن والی ڈُکڑ بولی اے تے ایہہ نواں چُلھا بھکھیا اے-

ماڑیاں دا سانجھا روہ ای ایس نویں چُلھے دا تاء بنیا اے- ایہہ تاء ای چُلھے دی رونق اے اوہدا جیون- ایہہ پُرانا گھروکا چُلھا نہیں- ایہہ سانجھا تندور اے گل ماڑی وسوں دے فقیری لنگر دا- فقیر اوہ نیں جیہناں کول آپنا وکھرا کجھ نہیں- جو ہے اوہ لنگر دا اے- سانجھے بھیڑ نے جیہڑی سانجھ سُرت اُپائی اے جیہڑا سانجھ سبھا رسایا اے اوہو فقیری اے- فقیر پیٹ ڈُھکدے نیں لنگر دے تندور تے- اوہناں دے رَج نال بُلھا راضی اے-

راضی ہووے بُلھا توں ایہہ سینتر وی مِلدی اے جو بُلھے شاہ دی شاعری وی فقیری لنگر دا تندور ای اے- ''چُلھا'' تے ''بُلھا'' تکاں ایویں نہیں رلیاں- کھا کھا جاون والے اوہ نیں جیہناں ایس شاعری نوں سُن سمجھیا تے ایہدے وِچوں فقیری جاگ لیتی- ایس تندور دا پکیا ہے ای فقیراں لئی- اوہو ای ایہنوں کھا پچا سکدے نیں- ایہہ سانجھا ٹکر اے نویں جُوت دا- پُرانے مَل والاں دی اِٹ نال اِٹ وجی اے تاں ای ایہہ ٹکر پکن تے آیا اے-

''کھڑکے'' تے ''وجے'' وِچ اِک عجیب اُدم ہے جیویں شاعر دی آپنی مرضی آپنا سواد ایسے گل وِچ ہووے، جیویں آپ اوہ ایس کم دے وِچ ہووے، آپوں ایہناں نابر ڈھانیاں دے گُجھ سینیہے دا سٹیئر ای نہیں اوہدا بھیتی وی ہووے، اوہدا وسیلہ وی۔ جیویں اوہدے بول آپ ای اِٹ کھڑکا وی ہوون ڈُکڑ دا وَجّ وی تے روٹی دی تھاپ وی۔

''اِٹ کھڑکے ڈُکڑ وجے'' وِچ اِک بیان وی اے، جو پیا ہوندا اے اوہدا۔ پر نال اِک اعلان وی اے، اِک ہوکا اِک سدّا جو آؤ رَلو تانجے اِٹ کھڑکے تے ڈُکڑ وَجے۔ اِک ترنگ اُٹھدی اے ایس بول وِچوں جیہڑی ''تتا ہووے چُلھا'' تے آن ڈُھکدی اے۔ ''پر تتا ہووے چُلھا'' وِچ اِک فرق وی پیا اے واج وِچ جیہڑا ایہہ تُجھیندا اے جو ایس ترنگ دے پِچھے آہر نیں۔ ایہہ آہر اِک دُوجے وِچوں نِکلدے نیں تے اِکدوجے وِچ جا رَلدے نیں۔ ایہہ آہر جُڑے ہوئے ہن سُوجھ سنبھال تے لگن نال۔

دوہڑے دی دُوجی سطر وِچ ترنگ دا اُبھار تے تاء رَل مانن دے سُکھ وِچ ڈھلدا جاپدا اے۔ پہلی سطر وِچ شدّاں دی بھرمار اے، ستاں لفظاں اُتے چھی۔ تے نال بدھیاں واجاں دی بھڑویں بھیڑ اے (اِٹ کھڑک، ڈُکڑ، وَج، تَت) دُوجی سطر وِچ الفاں تے ییاں دِیاں کُھلیاں واجاں دی لٹک اے۔ دُوجی سطر جیویں سِٹّہ اے پہلی دا، گھنے گھول وِچوں کٹیا کُھل کے رَس وَسن دا سہج تے انند۔

ڈُکڑ دا واج سانوں بال اسواراں دی گھوڑیاں اُتے چڑھن لگیاں دوہاں ہتھاں دی تھاپ دا وی چیتا کریندا اے۔ دوہڑا بالاں دی کھیڈ نال آپنا گڑ

جوڑی رکھدا اے- فقیر وی بال نیں، اوہ بال جیہناں آپنی کھیڈ وِچوں وڈیاں دی مَلّو مَلّی تے تیر میر دا رنگ کٹ چھڈیا اے- دوہڑا بالاں دی بنائی نقل وِچوں اِک ہور تت کڈھ وِکھیندا اے-

ایہہ وار دا اِٹ کھڑکّا جیہڑا ویکھن وِچ بے حسابی افراتفری جاپدا اے ایہدے پِچھے وار دی ورتوں وِچوں نِکلے ٹُھک نیں، قدرت دے قانون، جیہناں دی گل اوس کافی وِچ آئی اے:

اُلٹے ہور زمانے آئے

تاں میں بھیت سجن دے پائے

بُلھا حکم حضوروں آیا

تِس نوں کون ہٹائے

اِٹ کھڑکے والی کھیڈ وِچ اصل ہار جِت تھیندی اے پُچھ دے جواب تے- دوہڑا آپ اِک پُچھ اے، رمزاں دی بنائی- اِٹ کھڑکّا، ڈُکڑ، چُاھا، فقیر، کون ہن کیہ ہن- دوہڑا آپ ای پرتاوا اے تے آپ ای ست، آپ اِی پرکھ اے تے آپ ای سُرخروئی- ویلے دی وار دے وِچ کھلو کے پُچھ پُچھیندا اے دوہڑا، پرتاوا کریندا اے تے جواب بھالدا اے- چُلھے دا تپ کے تندور بن ونجن، آہریاں کامیاں دا تپ کے سانجھے بھیڑ وِچ رَل ونجن، گھرھست باندھ دا ترُٹن، رزق دا سانجھا تھیون، مَلّ ویہار دی تھاویں فقر ویہار دا لاگو تھیون- ایہہ ہے دوہڑے دا جواب، ڈُکڑ دا واج، جِت دا ہوکا-

میں کون

کیہ جاناں میں کون بُلھا کیہ جاناں میں کون- (رہاؤ)

1- نہ میں مومن وِچ مسیتاں - نہ میں وِچ کُفر دِیاں رِیتاں
نہ میں پاکاں وِچ پلیتاں - نہ میں موسیٰ نہ فرعون
2- نہ میں اندر بید کتاباں - نہ وِچ بھنگاں نہ شراباں
نہ وِچ رِنداں مست خراباں - نہ وِچ جاگن نہ وِچ سَون
3- نہ وِچ شادی نہ غمناکی - نہ میں وِچ پلیتی پاکی
نہ میں آبی نہ میں خاکی - نہ میں آتش نہ میں پَون
4- نہ میں عربی نہ لاہوری - نہ میں ہندی شہر نگوری
نہ ہندو نہ تُرک پشوری - نہ میں رہندا وِچ ندَون
5- نہ میں بھیت مذہب دا پایا - نہ میں آدم حوّا جایا
نہ میں اپنا نام دھرایا - نہ وِچ بیٹھن نہ وِچ بھون
6- اول آخر آپ نوں جاناں - نہ کوئی دُوجا ہور پچھاناں
میتھوں ہور نہ کوئی سیانا - بُلھا، شوہ، کیہڑا ہے کون

کافی دا رہاؤ اِک پُچھ ہے دوہری- ''کیہ'' توں ٹُردا اے، ''کون'' تے مُکدا اے- رہاؤ نوں سُن کے کُجھ پُچھاں کافی دیاں پڑھن سُننہاراں ولوں وی

اُٹھدیاں نیں بھئی ایہہ پُچھ کرن والی یا کرن والا ہے کون- رہاؤ؟ کافی؟ شاعر؟ بندہ؟ مخلوق؟ کیہ ایہہ پُچھ جانن بارے ہے؟ جے ہے تاں جانن کیہ ہے کیہدا کم ہے تے کیویں سردا ہے- کہ پُچھ ''میں'' بارے ہے؟ جے ہے تاں ایہہ میں کون اے کیہ اے کیویں بنی اے تے کیوں-

تے پُچھ ہے کیہدے کولوں؟

جیہدی وی ہے ایہہ پُچھ جس بارے وی ہے تے جیہدے کنوں وی ہے، اگلیاں پنجاں بنداں وِچ ایہہ ڈھیر ساریاں دساں وِچوں لنگھدی اے تے ''نہ'' آکھ کے اوہناں ساریاں نوں رد دیندی اے- کیہ ایس رَدن وِچ کوئی زوراوری یا آپ ہُدر ہے؟ ''میں کیہ جاناں ایہناں دساں نوں- میری جانے بلا- میتھوں ہورنہ کوئی سیانا- اول آخر آپ نوں جاناں-'' جے ایویں پڑھیے تاں ''میں'' اکہری ہو ویندی اے اصلوں، جیویں سانوں پتہ اے ایہہ کون اے، لیہنوں آپنے آپ نوں وی پتہ اے- سو میں کون والے سوال دی لوڑ ای نہیں رہندی- کافی دا رہاؤ پوند ای جواب بن کھلوندا اے تے رہاؤ بنن توں اِنکاری ہو ویندا اے- تے جے رہاؤ دا کم کوئی نہیں تاں انترے کیہ کرن پئے آوندے نیں-

نہیں جی- ''نہ میں'' والے رَدّن وِچ زوراوری یا آپ ہُدر تے کوئی نہیں- اِک اچنبھا جیہا ہے جیہڑا پُچھ نوں ہر واری نویاں کر دیندا اے تے ''میں'' نوں وی- ''نہ'' وِچ نابری تاں ہے: ''ایہہ تے نہیں میں-'' پر ''نہ'' وِچ اِک رنگ عاجزی دا وی ہے- جیہڑا دساں دے ٹُھکے بدّھے پک کنوں ''میں'' دا پلہ چھڈویندا اے- آپ پچھان دا ٹُھکیا بدھا پک ای ہینکڑ بندا آیا

اے رَت: ''میں تے ایہہ ہاں- جو میں ہاں توں نہیں سو توں ہیں ای نہیں- جے ہیں تاں اوہ ہیں جیہنوں ہوونا ای نہیں چاہیدا-''

سو کافی وِچ ''نہ'' دے اندر نابری تے عاجزی دا جوڑ اچنبھا بن کے بولیندا اے- دسیاں ہونداں نوں سہج سبھا ای چھنڈ کے ''میں'' نوں رہاؤ دی رَت نویں تھی پُچھ وِچ نہال کے نویاں کریندا اے- ''نہ'' والا اچنبھا آپ وی نال نواں ہو کھلوندا اے تے ساڈی ویکھنی نوں بنیاں بناتیاں سچیاں وِچ پون توں بچیندا اے- سُجھیندا اے سانوں جو عاجزی تے نابری کوئی پینتڑے نہیں ہن وکھو وکھ- ایہہ اِک دُوجی وِچوں ای نکل بنیاں نیں- وکھالے دے پینتڑے ایہہ تاں سہی ہوندیاں نیں جدوں ایہناں دی اندرلی جُرأت نہ رہوے-

پر نہیں- ''نہ'' والا اچنبھا بچیندا نہیں ساڈی ویکھنی نوں بنے بناتے سچیاں وِچ پون توں- سگوں ساڈے نال تھی کے سچیاں وِچ پے کے اوہناں دی پیتل نوں ہندا اے اوہناں دے کھوٹ نوں گاکھدا اے- ساڈی ویکھنی ورت کے رڑدی اے ایہناں سچیاں نوں- پا کے جاچدی اے جو ایہہ پہراوے میڈے میچ نہیں- ''نہ میں'' اِک رنگ دا ناچ اے جیہڑا دِتیاں خانیاں وِچ پیر دھر کے ای جُڑدا تے ہُڑدا اے- نچدیاں پیراں دی چھوہ خانیاں نوں خانہ رہن ای نہیں دیندی، ناچ دا پِڑ بنا دیندی اے- ناچ دا پِڑ بندے دی وار اے- نہیں- نری بندے دی ای نہیں کُل مخلوق دی وار اے- ہوند دی وار- ''میں'' دِیاں پیتلیاں پچھاناں اوہ باندھاں نیں جیہناں وِچ بندیائی اپنے آپ نوں بھیندی آئی اے- باندھاں دھڑے بندیاں نیں تے دھڑے بندیاں بھیڑ- پر نہیں- بندیائی کدوں بھیندی اے اپنے آپ کوں- بندیائی دا تے وس ای نہ ہویا اپنے

آپ تے- بنھیندے اوہ نیں بندیائی کوں جیہناں کوں ایہہ پیتلے کھوٹے بھیڑ سکھاوندے نیں- جیہناں خلقت دی کمائی قدرت دی کمائی اپنے لیکھے لائی ہوئی اے- اوہ جیوں ای تاں سکدے نیں جے خلقت دا دھیان اوہناں دے دھرو ولوں ہٹیا رہوے- اوہ ہر پل ایس کم لئی علمائی چترائی دے ہزاراں ڈھنگ کڈھیندے نیں پئے- رنگ رنگ دے پہراوے ویتر ویتر خلقت دے اگے دھریندے نیں- ایہہ پا ویکھو ایہو سوبھدا اے تہانوں ایہو تہاڈی پچھان ہے تہاڈی ہستی- جے پاونہار جکو تکی وچ ہوون، نہ ٹکر کرن، تاں دھکے نال چاڑھ دِتے جاندے نیں پہراوے اوہناں دیاں سریاں تے- پہراوے چھجدے نیں تے چھجن پئے، سریر امبدے نیں تاں امبن پئے- نہ ایہہ کم بلھے شاہ ہوراں ویلے ٹریا تے نہ ای اوہناں ویلے مکیا- ایہہ تدوکنا ٹریا جدونکی بہتیاں دی کیتی تھوڑیاں دی مل تھئی، اوہناں دی مالکی بنی- سانجھی رہت مک گئی- اندر باہر دی سانجھ ترٹ گئی- آپو آپنی پے گئی- ''میں کون'' والی پچھ ایس نویں اکلاپے وچوں اگھڑی تے بندے نوں گھیر کھلوتی- ''میں کون'' دے ولدے نویں اسانجھی رہت وچوں نکلے، اوہناں نویاں بھڑویاں دھڑاں ستھاں وچوں جیہناں سانجھی رہت والیاں ستھاں دی تھاں ملی- رنگ، روا، دھرم، جوہ، جات، قوم، ملک-

پر اسانجھی رہت وچ رہندیاں سانجھ نوں مڑ مانن دی سدھر وی نت نویں پئی ہوئی اے- گل دی کمائی نوں گل دے لیکھے لاون دا گھول وی چلدا ای آیا اے کسے نہ کسے رنگ وچ-

وار وچ ویلے ویلے نال کدیں کتے کدیں کتے ایہہ گھول ترکھا وی تھی

ویندا اے- جیویں ستارویں صدی دے اخیلے پاء پنجاب وِچ تھیا- فقراں دیاں چتاریاں گنوِیاں بولاں وِچوں نکل کے گلیاں پلیاں وِچ آن کھلوتا ایہہ گھول- مغل شاہی ویہار اپنے بھار نال الارتھی کے ڈھین ہاکا ہون لگا تاں اوسر بنیا ماڑیاں واہی واناں کمیاں نیچاں دے جُڑ کھلوون دا- لوک جُڑے تاں اوہناں نوں پاڑن کھنڈاون دے پرانے ڈھنگ وی سودھ ویتر کے پڑیں اُتارے گئے- جتنا گھول تر کھا تھیا اوتنا ای ایہہ شور وی مچیا-

کافی وِچ نچیاراں دے پیر پاڑاں ونڈاں دے نقشے نوں ڈھاوندے نیں- مومن کافر دا پاڑ، رِیتاں مسیتاں دا پاڑ، تُرک ہندو دی عربی لہوری دی ونڈ، پاک پلیت دی ونڈ- پہلوں پاک پلیت دی ونڈ نوں ای ویکھ لَو- ڈھیر پرانی ہے ایہہ ہر وارے نویں- خلقت نوں ہندن، نواون نیانا گھتن دے کم ہمیش ای آئی ہے ایہہ- کمیاراں نال بھٹ، جاتیاں دے وِتکرے، قدرت دے قانون بنا کے ٹھوکے گئے- سُبھا بنا دِتے گئے بندے دا- مناں وِچ اُتارے گئے، آندراں وِچ بہہ گئے- ایہناں دا اُنگھن ویہار دِتی ہوند نوں گواون بن گیا- پاکی پلیتی حرام حلال دی ونڈ بنی- ایہہ نتارا ان گولیا رہ گیا جومل مالکی دا پورا اُسار ای کامیاں دی گھال مارن نال اُسریا ہے- ایسے گھال ماری دے سر تے اُبج تے کھپت دا پورا ویہار پیا چلدا اے- سکھال کنگالی دا ہر رنگ ایسے ویہار دی دین اے-جیہڑا ایس ویہار دا دِتا کھاندا اے (تے کون نہیں کھاندا) اوہ بھاویں ستیں پانیں آپا مانجھے پیا، ایہہ پلیتی نہیں دُھپنی، ایہہ حرام حلال نہیں تھینا-

نہ میں پاکاں وِچ پلیتاں

ظاہر تے ایہا آکھدی ہے ایہہ سطر جو ''میں'' پاکاں پلیتاں دی ونڈوں باہری ہے- پر ورت ویکھو ''وِچ'' دے کھوبے نوں، سُتو ''وِچ'' وِچوں نِکلدیاں چلکڑ دِیاں چھٹاں نوں، پاکی والا نہاون ہتھوں ہور پیا لبیڑدا اے ''میں'' نوں- ''وِچ'' دا ایہہ کھوبا اگے وی آوندا اے

نہ میں وِچ پلیتی پاکی

کیویں پڑھنا ہے ایس سطر نوں:

1) میں وِچ نہ پاکی ہے نہ پلیتی- 2) میں نہ پاکی وِچ ہے نہ پلیتی وِچ- 3) میں نہ پاک کیتی پلیتی وِچ ہے نہ پلیت ہوئی پاکی وِچ- 4) پاکی پلیتی دا ٹکرا ای اصلوں گوڑا اے- ایہہ میں دی بھال نوں گراہے پاون لئی اُساریا گیا اے-

پاکی پلیتی دی پیتلی ونڈ سوکھی پچھان دے ڈبے بنا دھریندی اے ''میں'' دے اگے- پر ''وِچ'' والا کھوبا سانوں ایس پیتلی ونڈ دے پچھے کھڑدا اے- ایس گوڑے ٹکرا نوں بنا کھاہارن والیاں دی اصل نیت اصل لوڑ ویکھیندا اے سانوں- ہور سوکھیاں پیتلیاں ونڈاں وی ڈھیر ہن- کافی وِچ رِگدیاں ونڈاں نوں وچاریئے تے اِنج جاپدا اے جیویں ایہہ ونڈاں گھڑے گھڑائے، پر چارے گھکائے پینترے ہن جیہڑے ویہار دے بزار وِچ مِلدے نیں- مُل اِکو ہے ساریاں دا: آپنی سُرت نوں ویہار دی پرچول ولوں ہٹا لئو- ایہہ مُل تارنا ہے وی سوکھا- سوچن سمجھن دی حیلہ کرن دی کھچل توں بچ ویندا اے بندہ- کافی وِچ واج دا اچنبھا ایہناں پینتریاں نوں روُدا ای نہیں، ایہناں دی پیتل ایہناں دا کھوٹ ای نہیں ویکھالدا، ایہہ وی آکھدا اے سوچو کیویں گھڑ جوڑ کے

کھلہاریاں گئیاں نیں ایہہ موہنیاں پچھاناں تے کیوں- ''وِچ'' لفظ ڈھیر واری آیا ہے- ایہہ ونڈاں پچھے کھلوتی نیت دا وِچ وی ہے، ایہناں ونڈاں دے اصل سومے دا وِچ- ایہہ ''وِچ'' ایہناں ونڈاں دے ظاہری ٹکرا نوں بھنڈدا وی اے، ایہناں دی اندرلی مِلی بھگت ول سینٹر کر کے- ایہہ وی دسیندا ہے جو وِچ تے اِک لُگ ہے، خالی تھاں، جیہڑی بندے نوں تُجھیندی اے جو اصل پواڑا ہور اے، ایس وِچ توں باہر- وِچ نوں کوئی سُکھالا اندر نہ سمجھو، جیہڑا تہانوں جھب وِچ واڑ کے سوکھیاں کر دیسی- رہن نوں اِک پکا گھر اِک جانیا پچھانیا پتہ دے دیسی- ایس وِچ وِچ وڑیاں جیہڑی لُگ سہی ہوندی اے جیہڑا کھوٹ جیہڑی بے اصلی چمبڑدی اے وڑن والے نوں اوہدا اُپا ایس وِچ توں باہر آیاں ای تھی سکدا اے-

سارے ''وِچ'' وِچوں اِک نیں- کیہ وید کتاباں دا کیہ بھنگاں شراباں تے رِنداں مست خراباں دا- ایہناں ونڈاں اُتے ریتل مذہباں دا پہرہ وی ہے تے ریتل شاعری دا وی- کتیں فرعونیاں وی بنا کھلہاریاں جاندیاں نیں تے کتیں موسیٰ وی اُتارے جاوندے نیں اوہناں نوں ڈھاون لئی-

دسیا ویندا اے جو فرعون موسیٰ دا ٹکراء رب دی چُنی اسرائیلی قوم دا کافر مصری بادشاہی نال ہا- وار وِچ فرعون تے موسیٰ دا ٹکرا کیہ ہے تے کیوں تھیا- فرعون شاہی اُسری گولیاں دی گھال دے سِر تے- اوسے دے سِر تے چلی- گولے مصری وی آہے تے اوس جُوہ دے وی جیہڑی ہُن فلسطین ہے- (یوسف زلیخا دی کہانی وی ایسے گوچر وِچ ای سمجھی جا سکدی اے-) موسیٰ ویلے باہروں آئے گولے نابر تھی کے موسیٰ دی اگوانی وِچ مصروں نکل کے

وطن ٹُر گئے- ویکھن والی گل ایہہ ہے جو جیہناں خلقت نوں گولے بنایا اوہناں مخلوق دی مُڈھلی سانجھ نوں چھیکیا- جے اوہ سانجھ رہوے تاں موسیٰ فرعون دا ٹکرا بنے ای نہ- نہ کوئی فرعون بن کھلووے تے نہ کوئی اوہنوں موسیٰ بن ٹکرے- سو

نہ میں موسیٰ نہ فرعون

''میں'' جی جی دے اندر وسدا تت ست ہے ہوند دا، جیہڑا وار دیاں کئیاں پڑاں وِچ کئیاں رنگاں دِیاں دبیڑاں ہیٹھ آیا ہے- پر جیویں ایہناں دباواں دے رنگ ویلے نال نِت پئے وٹدے نیں تیویں ہوند دا تت ست وی نِت نویاں رنگاں وِچ پیا ڈھلدا اے- کِسے اِک رنگ نوں ای ایہدی شناخت من لوئیے تاں کیہ ہوندا اے- اساں اوس اِک رنگ نال اپنے آپ نوں آپنی ہوند نوں بنھ دیونے آں- اوس رنگ دے وی اصلے نال نہیں اوس ناں نال جیہڑا اوس رنگ نوں دِتا گیا- اوس ناں نوں اساں آپنی ''میں'' بنا گھنِنے ہاں، آپنی ہوند دی پکی اَن بدلویں شناخت بنا بہنے آں- ایہہ شناخت ہے آپنے آپ نوں دُوجیاں کنوں وکھراون لئی دُوجیاں نوں دُوجیاون لئی- ایس شناخت نوں ہر ویلے پکیرا کرن واسطے ہر ویلے بنھ جوڑن واسطے نِت آہر کرنا پوندا اے- وکھرا کھاون پاون وکھری چال ڈھال- وکھرا پُچھا وکھرا اصلا- ''نہ میں'' والا اچنبھا چھنڈدا اے ایہناں وکھریاں نوں- ہر چھنڈکے نال ایہہ اچنبھا گھنیرا تھی ویندا اے، ایہہ بندیاں دیاں آپسی وکھریویاں نوں بھندا بندہ جُون توں ای باہر نکل کھلوندا اے:

نہ میں آدم حوّا جایا

پچھ ہُن ہری بندے ولوں نہیں گُل مخلوق ولوں اے، ''کیہ جاناں میں کون-'' نہ میں آبی نہ میں خاکی- آب خاک آتش پون، پانی مٹی ہوا واء نیں- ''نہ میں آبی نہ میں خاکی'' ایہہ تے آکھدا ای ہے جو میں پانی مٹی ہوا واء دا سرکاری کتابی فارسی رُوپ نہیں ہاں- پر ایہہ وی آکھدا ہے جو میںڈی ہوند ایہناں پنجاں تتاں وِچ وی ہے تے ایہناں توں باہر وی- گُل دا پسار ایہناں توں پریرے وی ہے- اڈھیاں جگاں اَن ورتیاں جُگاں وِچ- ہوند دے ہوونے رنگ بندیائی دی سُوجھوں پریرے ہن اجے- نام دھراون بنھ دیندا ہے گُل دے پسار نوں تے گُل نال بندے دی جُڑت اگے وی ڈکا لگ ویندا اے-

جیہڑیاں پچھاناں گِنیاں گئیاں نیں اوہناں وِچ نگور تے ندون وی نیں- (بھولی صوفیائی نگور نوں ''نہ گور'' پڑھیندی اے، نہ گولنا- تے ندون نوں ندان، انجان- پر بھولی صوفیائی تے ''کیہ جاناں میں کون'' نوں اِنج پڑھیندی آئی اے جو میںنوں کیہ لوڑ اے جانن دی تے کیہ کون پچھانن دی، ایہہ آہر ای گوڑا اے- پر بھولی صوفیائی ایڈی بھولی وی نہیں- ایہہ لوڑ ویلے جنرل ڈائر نوں وی وحدت الوجود دا رُوپ من لیندی اے)- نگور تے ندون دو ماڑے جیہے شہر نیں- نگور مارواڑ دے ریتڑ وِچ ہے راجپوتانے، تے ندون شوالک دِیاں پہاڑیاں وِچ ہے کانگڑے لاگے بیاسے دے کنڈھے- ایہہ دو پہاڑی تے تھلوچڑ جُوہاں اوہ نیں جتھے ستارویں صدی دے اخیرلے پاء لوکائی دا مغل شاہی نال بھیڑ بنیا- ندون اوہ جاء ہے جتھے اورنگ زیب دیاں اخیرلیاں ورھیاں وِچ ہالہ تارن توں نہ کرن والیاں گورو گوبند سنگھ دی اگوائی وِچ شاہی واہر نوں ٹھل

موڑیا- نگور والا بھیڑ تے 1707ء وِچ اورنگ زیب دی موت تائیں چلیا، پر ندون والا بھیڑ پوری اٹھارھویں صدی وِچ پیا پسریا تے اوڑک پنجاب وِچوں مغل راج نوں مُکا کے مُکا-

پرانیاں شناختاں دی گنتی وِچ نابر خلقت دی ایہہ سہج سبھا حاضری چلدے اچنبھے وِچوں اچیتی اِک نویکلا پر اچنبھا کڈھ وِکھیندی اے- ایہہ نانہاں وِچ وُھیٹی اِک ہاں ہے متے- نہ میں نگورنہ ندون پر میں نگور وی ہاں تے ندون وی- پر ایہہ وی آکھدی ہے ایہہ حاضری جو نابری ایتھے ای نہیں مُک ویئی- ایس حاضر روپ نال ای نہیں بدھی رہنی- سو نابری دے حاضر روپ تے ای نہ مُک کھلووو- ایہہ اِک وار وکھالی ہے- وگدے ویہن دا اِک موڑ، موسیٰ تے فرعون والے موڑ وانگ- اوتھے گولے بھڑے مل واناں کنوں آپنے پنڈے چھٹکارن لئی- ایتھے راہک کمیرے گھلے نیں آپنی گھال اُدھارن کیتے- اصل نشانہ ہے ملوان تے اَمّل دی، سترانے تے اترانے دی ونڈ مُکاون، مل ویہار نوں نیہوں اُکھیڑ کے ہر جی نوں کُل ہوند مانن جوگ بناون-

پنجویں بند وِچ شناختاں دی گین مُکی ہے- وار وِچ تھاوَں تھائیں ویلے ویلے ہوندیاں آئیاں پچھاناں دے پیہراوے لاہ کے اِک پاسے ڈھیری کر دِتے گئے نیں- ''کیہ جاناں میں کون'' پچھن والی واج ''اول آخر آپ نوں جاناں'' آکھن والی واج بن اُبھری اے، کُل ہوند دی واج- ایتھے آپ اوہ ہے جیہدی دُوج کوئی نہیں-

نہ کوئی دُوجا ہور پچھاناں

ایہہ میں اوہ ہے جو کسے نوں دُوجا نہیں کرکھلیاردی- دُوئی والی چون ای

مُک گئی اے- سبھ دُوجاں ''آپ'' تھی گئیاں نیں- کیتی کمائی نوں دُوجن دا، دُوجیاں دے لیکھے لا کے اوپری کرن والا وارا ای پورا تھی گیا اے- ''کیہ جاناں میں کون'' دی اچنبھے بھری پُچھ دا ولدا اِک کھیال1 بن کے آیا اے-

بُلھا شوہ کیہڑا ہے کون

جیویں بال کھیڈ پئے بنیندے نیں دسو بھئی بُلھا شوہ اے کہ شوہ بُلھا- کیہڑا کون اے- جیویں بال کھیڈ وِچ اِکڈوجے نال اِکائی دا انند ماندے نیں پئے-

بُلھا اِک ناؤں ہے، شوہ کُل ناؤں- اِک دا آپنے اندر کُل نوں سہی کرن اچنبھیاں دا اچنبھا ہے بے اوڑک-

پر کِتھے پورا تھیا اے کیتی کمائی نوں دُوجن والا وارا- اجے کافی کیویں مُکا آئی اے تھوتھیاں شناختاں دے بھرم دی مارُو چھاں نوں- کیہ کوئی ٹُونا اے کافی؟

نہیں، پورا نہیں تھیا اوہ وارا- پر کافی وِچ کھلوتی ہوئی اے اوس گھول دے جیہڑا اوس وارے نوں مُکاون لئی چھوہیا گیا اے- کافی واج ہے گُھلیاراں دی، گل ہے اوہناں دی آپنے آپ نال، گل ہے اوہناں دی آپنے ویلے وِچوں نکل کے ساڈے نال-

---

1- کھیال = کھیڈ، ناٹک، ڈرامہ-

پیلُوں چُنن دے سانگے

1

آ چُنوں رَل یار پیلُوں پکیاں نی وے
کئی بگڑیاں کئی ساویاں پیلیاں- کئی بھوریاں کئی پھکڑیاں نیلیاں
کئی اُودیاں گُلنار کٹویاں رَتیاں نی وے
بار تھئی ہے رشک ارم دی- سَک سڑ گئی جڑھ ڈُکھ تے غم دی
ہر جا باغ بہار ساکھاں چکھیاں نی وے
پیلُوں ڈیلیاں دِیاں گلزاراں- کہیں گل توریاں کہیں ہر کھاراں
کئی لا بیٹھیاں بار بھر پچھیاں نی وے
جال جلوٹیں تھئی آبادی- بل بل خوشیاں دم دم شادی
لوکیں سہنس ہزار گُل نے پھکیاں نی وے
حوراں پریاں ٹولے ٹولے- حُسن دِیاں ہیلاں برہوں دے جھولے
راتیں ٹھنڈیاں ٹھار گوئلیں تتیاں نی وے
رکھدے ناز حُسن پرور دے- ابرو تیغ تے تیر نظر دے
تیز تکھے ہتھیار دِلیاں پھٹیاں نی وے
کئی ڈیون ان نال برابر- کئی گھن آون ڈیڈھے کر کر

کئی وَتّچن بازار تلیاں تکیاں نی وے

کئی دُھپ وِچ وی چندیاں رہندیاں- کئی گھن چھاں چھنویرے بہندیاں

کئی چُن چُن پیّاں ہار بُٹیاں تھکیاں نی وے

ایڈوں عشوے غمزے نخرے- اوڈوں یار خیراتی بکرے

حُسن کان تیار انداں رسیاں نی وے

پیلوں چُندیاں بھوچھن لیراں- چولا وی تھیا لیر کیتیراں

کِلڑے کرن پچار سینگیاں سکیاں نی وے

آیاں پیلوں چُنن دے سانگے- اوڑک تھیاں فریدن وانگے

چھوڑ ارام قرار بکیاں بکیاں نی وے

پیلوں دے گاون وی اُتنے ای پرانے ہوسن جِتنیاں پیلوں- کافی دا رہاؤ ایویں ہے جیویں گاون دی استھائی ہووے، پیلوں چُنن والیاں دا گَونیا گاون جیہدے وِچ رلن دا سدا ہے یاراں نوں، پیلوں دا پکن جیویں ڈھوء بنیا ہے پیاریاں دے رَل کھیڈن دا، پیلوں دا پکن جیویں میل تانگھ دا بھرپور تھیون ہے، آپنی شِکھر نوں چھوہن، پیلوں چُنن جیوں آہر ہے میل تانگھ نوں پوریاں کرن دا، ''آ چنوں رل یار'' سدّا ہے میلے وِچ رلن دا، لکیاں دا رس مانن دا- میلہ پکی دا پھل چکھن کیتے پیا لگدا اے- میلہ دُکھ رُدھیاں دا سُکھ میل اے- نِراسیاں دا آس درشن اے- استھائی دی تال چوہیاں دے رَل نچن دی تال ہے- نچدیاں آوندیاں نیں میلے وِچ رلن لئی-

پر اگوں کافی چوہیاں دا گَونیا گاون نہیں- اوس گاون دیاں سُراں دی نِری

چھیڑ ہے رہاوُ وِچ، انتریاں نوں آس دیون لئی- انتریاں وِچ شاعر دا بیان اے میلے دی سیر دا- پہلوں پیلُوں دے رنگ- کچ توں پک تائیں رنگاں دا پندھ ہے- گھنیاں رلویاں تے ٹکراویاں رنگاں وِچدیں لنگھدا ہے ایہہ راہ- بھے دے ات تِلکویں وتاء ہن ایہدے وِچ- اِک بھے تیجے ای دُوجی نوں چھوہندی اے اوہدے وِچ رِلدی اے تے تیجے ای ہور ہو ویندی اے- ہر رنگ وِچ اوہدا پچھلا روپ وی حاضر اے تے آونا وی- سواہری ٹور نہیں ایہہ، ناچ ہے ایہہ وی، چوہنیاں دے ناچ ساہویں، اوہدے نال رلواں- جال تے لگیاں پیلُوں جیویں جی ہوون جگ تے وسیندے، بھلیو بھلی- اِکو ویلے اِڈی رنگارنگی، اِتنی ونگی-

پیلُوں متاں ناریں ہن آپنیاں چُنّن ہارِیاں وانگ- کافی پیلُوں دی رنگارنگی دا بیان وی ہے تے چوہنیاں دی کرنی دا وی- بار چوہنیاں دا پڑ ہے، میلہ اوہناں دا میل ہے- رِزق سہیڑ تے رِزق ونڈ اوہناں دی کار ہے- بار وِچ چوہنیاں دے کم دی ایہہ کہانی رہاوُ دیاں سُراں ہار ہت چھڑدی ہت گُھنجدی گونج ہے اوس پرانے سانجھ وسیب دی جیہدا پربندھ ناریں ہتھ ہوندا ہا- نر چڑھتوں پیو پردھانیوں پہلوں دا ماں سنبھالیا وسیب- اوس وسیب دی رہند کھوہند ای ہے ہُن خواجہ غلام فرید دے ویلے دی بار وِچ- بار ہُن اصلوں آزاد کوئی نہیں، آپنے آل دوالے کنوں نویکلی- مَل ویہار دی کر اُگراہی بیٹھ آیاں اوہنوں مُدتاں گُزر گئیاں نیں- جے آزادی کوئی رہ گئی اے جُھوٹھی سچی، جے ٹپری واسا کوئی رنگ ہے ازادی دا، تاں اوہ رِزق دی تُھڑ پاروں ہے- جے پرانی سانجھ ورتن دے کُجھ نشان بچے نیں تاں اوہ وی رِزق دی تُھڑ کارن

ای نیں- ساون لگے تاں بار دی گجھ بھوئیں آباد تھیندی اے پر ساون وِچ ہشھاڑ والے ہڑتوں بچن لئی باریں آ ڈھلدے نیں تے مینہہ نال تھئی اُپج دا چوکھا حصہ ونڈ کھڑدے نیں- ہُن انگریز راج پربنّدھ بار دیاں بڑوہاں اُپر ای نہیں بیٹھا ہویا- روہی دی گل زویں کتاباں وِچ نواب دی ہے تے جو نواب دا ہے اوہ اصل وِچ انگریز راسوالی دا ای ہے- روہی وِچ انگریزی نہر وی آوندی اے پئی تے نویں آبادکاری وی، نواں قانون کچہری ٹھانا وی-

جتنا چِر میلہ ہے اُتنا چِر تاں سُکّی ہے جڑھ دُکھ تے غم دی- میلہ مُکدیاں ایس مُڑ ہری تھی وینا اے-

اِرم باغ بہشت ہے جتھاں رِزق وافر ہے ہر کہیں لئی- کوئی مَل مالکی نہیں کہیں دی- ساکھاں (پھَل) دی چکھ دا سواد سانجھا کریندے نیں سبھ جی- ایہو سواد اِک دُوجے دی ہوند مانن دا سواد اے:

جال جلوٹیں تھئی آبادی

پل پل خوشیاں دم دم شادی

لوکیں سہنس ہزار گُل نے پھکیاں نی وے

ان گنت لوک رلے نیں جال دیاں رُکھاں ہیٹھ تھئی آبادی وِچ- ایہہ آبادی ہے ساکھاں دی رل چکھنی پاروں- پِیلُوں گُل لئی ہن تے گُل نے پھکیاں نیں- پھکن وِچ کُھل ہے بے فکری ہے، تھُڑدی چِنتا نہیں، بُھکھ دی سَوڑ نہیں، گُھسن دا بھَو نہیں- پر مُڑ ویکھو- چِنتا تے سَوڑ پچھلے بند توں ای تُر پئی ہوئی اے، اساں اوہنوں خوشی دے پَل وِچ پروکھے کر گئے آں- ایس پچھلے بند وِچ ملکڑے ای پِیلُوں نال ڈیلے وی آ رلے نیں- پِیلُوں جال دا

پھل ہے، ڈیلے کریر دا- ڈیلے وی پیلوں وانگ رنگ لڑی بنیندے نیں بھاویں سواد اوہناں دا اوہ نہیں ہوندا- پیلوں نارِیں اکھوینڈیاں نیں تے ڈیلے نَر- کیہ ایہہ نَر آونی ہے جیہدے نال ای پچھیاں کھاریاں ٹوریاں بھرن دی سَوڑ تے چِنتا وی آ ڈُھکی اے- نَر نارِیں دا ایہہ رلا ٹبرداری دا نشان نہ ہووے متے- پیلوں ڈیلیاں دِیاں گلزاراں وِواہیں وسن ای تاں نہیں؟ گھرہستی تے ٹبرداری نے ای متے گل ٹوریاں پوائیاں ہوون تے ہِر کھارِیاں چوائیاں ہوون-

چوڑیاں ہُن آپو آپنے ڈھیر وی وکھ کیتی بیٹھیاں نیں- ایہناں نوں بھلک دی چِنتا جاپدی اے- آوندی سَوڑ نوں ٹالن دا سمیانا پئیاں کریندیاں نیں- ہِراں تے بھار اے گھر چلاون دا- دُھپ وِچ وی چُندیاں رہندیاں نیں، جھبٹ چھاویں بہہ کے ول چُگن دے آہریں رُجھن والیاں ہُٹیاں تھکیاں- تھک ہُٹ کے چُنیاں پیلوں نال ای گھر چلنے نیں- پیلوں دے وٹے وِچ اَن ڈِھینا اے تے اَن دے وٹے وِچ ہور لوڑیندیاں شئیں- ایہہ وٹاندرا وی ہِکتے ساواں ہے ہِکتے ڈیڈھا- ایہہ لیکھا وی چِنتا بھریا ہے- وٹاندرا پرانی ریت آہی بار دی پر بار دا وسیب ہُن نِرا وٹاندرے ہِر ای نہیں پیا ٹُردا- ایہدیاں بُروہاں اُتے بزار وی لگ گیا اے تے نقد پیسے لئی پیلوں وِکن وی سکھاوندا اے کئیاں نوں- کئیاں نوں وارا ای ایہو کھاوندا اے- پر بزار دے تکڑ تے جد پیلوں تُلدیاں نیں تاں پیلوں والیاں وی نال ای تُلدِیاں نیں- بھوچھن دی رمز چروکنی لوک لج دی رمز بنی آئی اے باوا فرید دی بھجدی بجھدی کمبلی دے ویلے توں- بھوچھن جنی دی ہستی ہے نر پردھان وسیب وِچ جیہڑی اِک تک

نال لِیرو لِیر تھی ویندی اے۔ چولا نِری وسیلی ہستی ای نہیں آپنا تن وی ہے آپنی گھال سکت، اوہ وی لیر کتیراں تھی گئی اے، آپنا اُدم تے یقین وی۔ پر چولا وی پوایا نر پردھان وسیب دا ای ہے۔ آپنی دیہہ آپنی سکت ایسے وسیب دے قبضے وِچ ای اے۔ اوسے دے کم پئی آوندی اے۔ آپنا اُدم تے یقین وی نَر مالک دی ویکھنی پاروں ای اے۔ اوہناں دِتا اوہناں دے کم ای آوندا اے پیا۔ سو جنی چالو ویہار دے تک تے ٹُل کے لیر کتیر تھی کے اِک نویں ہوند دے بُوہے آ کھلی اے۔ پُرانے لاگ تُرٹ گئے نیں۔ سینگیاں سکیاں جیہڑیاں پرانی ہوند نوں چھوڑ نہیں سکدیاں اوہ وکھ پیاں ہوندیاں نیں میہنے ٹوک تے گلے پچار راہیں۔

کافی وِچ دو رنگ نالو نال چلدے نیں۔ اِک ہے پیلُوں دا چُنن تے دوجا ہے چُنن والیاں دا یاراں نال میل۔ ایہہ دوئے رنگ استھائی وِچ گڈاوڈ نیں پر اگوں نِکھڑدے نیں جد انترے جنی دی واج والے سانجھ سُر نوں چھوڑ کے میلے دا ویروا کرن لگ پوندے نیں۔ پہلیاں چونہہ بنداں وِچ پہلا رنگ چڑھیا اے۔ پنجویں وِچ دوجا اُگھڑیا اے۔ سگوں اِنج آکھو جو تیجے بند وِچوں ای ایہہ رنگ دِسن لگ پیا اے۔ ایہہ ٹوریاں کھاراں باراں والیاں ای نیں جیہڑیاں اگوں حُوراں پریاں دے ٹولے تھی دِسیاں نیں۔ چوڑیاں دے حوراں پریاں تھی دِسن نال حسن تے برہوں دی ونڈ تھئی اے، ہیل تے جھولے دی، ٹھار تے تاء دی، دِن تے رات دی۔ گوئلاں کچے ٹکانے نیں چھیڑواں دے۔ عام دینہہ وِچ تنہیاں نیں گوئلیں۔ اوکھا ہے جیون چاکاں ہنتھلاں دا۔ پر میلے دِیاں راتاں وِچ ایہہ گوئلیں یار مِلاپ دِیاں جائیں ہن سو من ٹھار ہن۔ لوک

رِیت وِچ دینہہ ویہارُو رُجھ دا نشان ہے تے رات ویہار ڈھاونے آہر دا۔

رین ودھے کائی کرے پسارا۔ دِن اگے دھرو دوال نی

اج پی گھر آیا لال نی

پیلُوں میلہ وی بار دے وسیب وِچ دینہہ نُوں ڈِک کھلوتی رات ہے۔

قدرت ولوں تے میل تانگھ رِزق دی بھال نال ای جُڑی ہوئی اے جیویں استھائی دسیندی اے۔ پر چالو رزق ویہار دی آندی سَوڑ تے چِنتا دوہاں نوں وکھو وکھ کر دیندی اے تے اگوں میل تانگھ تے رزق بھال ٹکراوِیاں تھی ویندِیاں نیں۔ جدوں آہمو ساہمنے تھیندیاں نیں بھڑ پوندیاں نیں۔ ایس بھیڑ وِچ پیلُوں چُنن والیاں آپنی ویہار دِتی ہستی وَنجیندیاں نیں لیر کتیر کرا کے۔ اگوں اِک نویں ہستی بندی اے جیہنوں پرانی دے گُھس وَنجن دا ہرکھ نہیں سگوں اچنبھا ہے نویں دی سُنجان دا۔ نویں سُنجان دسیندی اے جو رزق آہر ای میل آہر اے پر ہُن ایہہ میل مارو ویہار نال بھڑ کے اوہدی دِتی ہستی ونجا کے ای تھینا اے۔ اگے پیلُوں چُنن دا سدّا ای پریت سُنیہا ہا۔ ہُن پچھانہہ مُڑ کے ویکھیاں، آپنی لیر کتیر تھئی ہستی دے اُپروں جھاکدیاں، سہی ہوندا اے جو پیلُوں چُنن تے سانگا ہا پڑیں لہن دا، ویہار نال بھڑ کے نویں اچنبھا ہستی دی پچھان کرن دا۔ ایس اچنبھے وِچوں فرید وی لنگھیا اے تے ہُن ''فریدن'' تھی کے چوہنیاں وِچ رل گھلا اے۔ فریدن پیار دا اپنائت دا دِتا ناں ہے جیویں رانجھن۔ آپنی نویں سُنجان دوہاں لئی اِکدوجے دی سُنجان بن گئی اے۔ شاعر دا کم وی سواہرا ٹُریا اے چوہنیاں دے کم دے نال۔ استھائی وِچ دوویں اِک آہے، اِکو کم، اگوں دو تھئے تے اوڑک جد دوہاں اِک ڈوجے دی نویں

سانجھ سُنجاتی تاں وت اِک تھی گئے۔

پیلُوں دے گیت ڈھیر ہن، اُتنے ای جتنیاں پیلُوں ہن تے جتنیاں چونیاں، اُتنے ای پرانے تے اُتنے ای رنگو رنگ۔ ''آ چُنوں رل یار پیلُوں پکیاں نی وے'' کسے اِک گیت دی استھائی اے، چونیاں دے بنائے گیت دی۔ چونیاں دی شاعری کافی دے انتریاں دی ویہار پرچول وِچ گواچ گئی، پُچھ کے لیر کتیر تھی گئی۔ پر ایس پرچول پاروں ای وت لدّھی، فرید تے چونیاں دی سانجھی آپ سُنجان وِچ وت ظاہر تھئی نویں ہو کے، اچنبھے وِچ، ہکی بکی۔

ویہار پرچول وِچ گواچ کے چونیاں دی شاعری ریتل غزل والے رُوپ وِچوں وی لنگھی:

رکھدے ناز حُسن پروردے - ابرو تیغ تے تیر نظر دے
تیز تکھے ہتھیار - دِلیاں پھٹیاں نی وے

تے

ایڈوں عشوے غمزے نخرے - اوڈوں یار خیرائتی بکرے

غزل دی شاعری ایڈوں تے اوڈوں، حُسن تے برہوں، ہیل تے جھولے دی موٹی ونڈ راہیں آئی اے کافی وِچ۔ پر پیلُوں ڈیلیاں دی گھن ونگی نال، سہنس ہزار لوکاں دے جال جلوٹیں ڈُھکن نال، کافی دے اندر جیہڑی بنتر بنی اے اوہ اِک ساہویں اِک والی موٹی ونڈ دی بنتر نہیں۔ اوہ ''کئی'' تے ''کہیں'' دی تکرار نال بنی اے۔ پیلُوں وی بے حساب تے مخلوق وی۔ ایہہ میلے دی گھنی رات والی گھن پرتی واہ ورتن دی بنائی بنتر ہے۔ اِک ساہویں اِک والی

بنتر ایہدے وارے نہیں، سو توڑ نہیں نبھدی- ویہارلی ہستی دے بھجن نال ای بھج وینْدی اے-

کافی دیاں مُکھ بولاں وِچ رزق آہر تے پیار اِک مِک نیں- اِک دوجے نال جُڑے ہوئے، اِک دوجے وِچوں اُسردے اِک دوجے نوں ساردے- جیون ایہناں دوہاں دے اِک تھیون نال بنیا تے اِک نہ رہن پاروں اَجیون تھی گیا- کافی دے مُکھ بول ہزاراں ورھے پرانی اوس لوک رہریت وِچوں آئے نیں جیہدے وِچ رزق آہر تے پیار اِکو ویگ آ ہے- ایہہ پرانے سُر چھیڑ کے کافی اوس بِپتا نوں اُگھیڑ دی اے جس کارن دووین اِک نہ رہے- ایہہ بِپتا آ ہی رزق وسیلیاں دا گُل خلقت دے ہتھوں گُھس کے اِکلے دوکلے دی مالکی بن وئجن- ایس بپتا نے رزق آہر نوں پیار کنوں نکھیڑ یا- سگوں دوہاں نوں اِک دوجے دا شریک بنا کے آہمو ساہمنے آن کھلا ریا- رزق آہر وِچ پیار نہیں تگ سکدا تے پیار دے ہوندیاں رزق آہر نہیں تگ سکدا- بندے دی اجوکی رہریت صدیاں پہلوں ایس پاڑ اُتے اُسری تے بندے دا چیت اچیت ایسے پاڑ نے ساریا- کافی اِک کھیال ہے جیہدے وِچ بندے دی وار کھیڈ ویکھائی گئی اے- پر کھیڈ ویکھائی گئی اے پج گا کے- سمجھو کافی اِک پج گنویا کھیال ہے- کھیال کھیڈ دی کھیڈ ہوندی اے تے بُجھارت دی بُجھارت- کھیڈ یندے اوہو نیں جیہڑے بُجھ سکن-

2

گُل مخلوق دے رزق وسیلے کیویں اِکلے دوکلے دی مالکی بن گئے ایہہ لمی کہانی اے، ہزاراں ورھیاں دی وار کہانی- کئیں رنگ بنے مالکی دے تے کئیں رنگ

بنے مخلوق دی سَوڑ دے- مالکی والاں کنوں رزق ویلے اُدھارن1 دا گھول وی کئیاں رنگاں وِچ گُھلیا گیا- کدیں سِدھا بھیڑ بنیا ایہہ گھول تے کدیں ایس کافی ورگا نچ گنویا کھیال- جتھاں ایہہ کافی لکھیجی اے اوہ تپہ واریاں دا ہالہ گیر سرداراں دے قبضے دابے وِچ اے- کیہ سندھ نئیں دا ہٹھاڑ اُتاڑ کیہ باراں تے تھل- ایہہ سردار آپت وِچ جھگڑیندے بھڑیندے وی آئے نیں- جیہڑے ودھیرے زورا ور تھی ویندے نیں اوہ رہندیاں نوں دبا کے ہالہ گیری آپنے ہتھ کر گھندے نیں تے اوہناں نوں حصہ پتی دے کے بھائیوال بنا گھندے نیں- ہالہ گیراں دے ایہہ اگوان راجے نواب اکھویندے نیں- جس ویلے ایہہ کافی لکھیجی اے اوس ویلے بہاولپور دی داؤد پوترا نوابی نوں سوا سوتوں اُپر ورھے ہو چکے نیں- پر اوس ویلے ایہہ ہالہ گیر راج اِک نویں رنگ دے جگت راج دی مار وِچ آیا پیا اے- ایہہ راج ہے انگریز راسوالی دا جیہڑی ایسٹ انڈیا کمپنی دے روپ وِچ کلکتے تخت ڈاہی بیٹھی اے تے اِک اِک کر کے ہندوستان دیاں ہالہ گیر راجیاں نواباں نوں قبضے ہیٹھ پئی کریندی اے- خواجہ غلام فرید 1845 وِچ جمے- اوس کنوں پہلاں ای ہیٹھلی سندھ وادی دِیاں سرداریاں کمپنی دے دابے ہیٹھ آ گئیاں آہن- اُپرلی سندھ وادی وِچ لہور دی جٹ شاہی 1845 وِچ ڈھے گئی- بہاولپور دی نوابی اُتے انگریز راج دا ہتھ پوند 1808ء وِچ پیا- اِک کمپنی اگیچ ایلفنسٹن کابل جاندا بہاولپوروں لنگھیا تے نواب نال اوہدا کاراتھی گیا- مگروں ہور وی کارے تھئے تے انگریزی راج

1- اُدھارن = چھڈاون، آزاد کراون-

دی پکڑ پکیری تھیندی گئی- 1833ء وِچ انگریز راج ولوں سیاسی اَرتھیا (پولیٹیکل ایجنٹ) بہاولپور وِچ لا ڈِتا گیا- نواب ولوں سندھ راہیں دساور ویندے کمپنی دے مال اُتے کر1 اگلیاں ڈہ ورھیاں وِچ گھٹیندا گیا تے 1847ء وِچ تے کابل اُتے انگریزی دھاوے لئی ریاست دے وِچوں دی کمپنی لئی واہ تے راہ دے سارے کر نواب نے بغیر عوضانے دے مُکا ڈِتے تے کابل اُتے انگریزی دھاوے لئی ریاست دے وِچوں دی سڑک بنوا کے ڈِتی- 1866ء وِچ جدوں خواجہ صاحب دی شاعری دی پنیری پُھٹدی پئی ہوسی اوس ویلے دا نواب فتح محمد خان اچیتی مر گیا تے اوہدا پُتر صادق محمد خان اجے بال ہا- ریاست سِدھی انگریز حاکمی دے ہتھ آ گئی تے نواب دے سیانا تھیون تائیں (1879ء) انگریز افسر کمشنر ملتان دی نگرانی وِچ پربندھ چلیندے رہے- ایہہ وارا ایجنسی اکھویندا اے- ایجنسی نے ریاست وِچ کر اُگراہی، قانون، تھانے کچہری دا نقشہ اصلوں انگریزی پنجاب والا کر ڈِتا- 1879ء وِچ ایجنسی تے اُٹھ گئی- خواجہ صاحب نے نواب کوں انگریزی تھانے پٹ کے آپنے مُلک کوں آپ وساون دا آکھیا وی- پر انگریزی پکڑ جڑھ تائیں لہہ چُکی آہی- ہُن ایجنسی دی لوڑ ای کوئی نہ آہی-

خواجہ غلام فرید 1901ء وِچ فوت ہوئے- 1866ء کنوں 1901ء تائیں اوہناں دی شاعری دا ویلا اے- ایہو ویلا انگریز راسوال شاہی دی پکڑ دے پیڈے تھیون دا اے- ایس وارے مخلوق اُتے نویں پُرانے بھار دا رنگ کیہ ہا-

---

1 کر = ٹیکس-

ایہہ احوال انگریز راج دے آپنے لکھوائے 1904ء دے ریاست نامے (گیزٹیئر) وِچ مِلدا اے- ریاست نامہ اوہناں لوکاں لکھیا جیہڑے 1866ء کنوں 1901ء تائیں آپ راج کاج چلاون وِچ آہے- لکھت حاکمی دے پکھوں ای لکھیجی، اہلکاراں نوں علاقے بارے پوری جانکاری دیون لئی، پر ایس جانکاری وِچ وی خلقت دا اصل حال کھولنا ای پوندا اے کجھ نہ کجھ بھاویں ایہو سمجھن سمجھاون لئی جو اگوں کیویں ولاونا وساہونا ہے خلقت نوں آپنے راج اُتے-

ریاست نامہ دسیندا ہے جو ریاست وِچ واہی یا تے سندھ دے سلابے وِچ ہے یا اوتھے جتھاں نہر لگدی اے- بار وِچ گھنی وسوں پشو پال کے گذران کریندی اے- واہی واناں کنوں تے ہالہ اُگریہندی اے سرکار پر پشو پالاں دا وی پربندھ وِچ حصہ پواونا ضروری ہویا- سو اوہناں کنوں سرکار چرائی کر وصولدی اے- ایہہ ترنی اکھویندا اے- پُرانیاں نواباں دے ویلے توں ترنی جنس وِچ ای وصولی ویندی آہی- مجھیں گائیں گھوڑے نذر کر کے ترنی تاریندے آہے لوک- 8-1867ء وِچ ایجنسی نے نقد ترنی لاگو کر دِتی- ایہہ اِک پشو پال دیاں کُل پشواں اُتے لگدی آہی- پشواں دی گنتی دا پربندھ وی پکیرا کیتا گیا-

واہی والے علاقے وِچ راہک پکے نہیں ہوندے- ہر واڈھی اُتے بدلیج سکدے نیں، اوہ وی جیہناں جنگل کراہ کے واہی جوگ بنائی ہووے بھوئیں- داند تے بی واہکاں دے ہوندے نیں- ونڈ دا حساب ادھ چوتھ یا پنجوتھ ہوندا اے- مالک ونڈوں اَڈ ہور کر وی گھندے نیں واہکاں کنوں جیویں:

1:- جھولی- پُرانی رِیت آہی جو بوہل وِچوں مالک آپنی جھولی وی بھر کھڑدا اے پر ہُن جھولی چنگی چوکھی کاٹ بن گئی اے فصل وِچوں-

2:- توبرا- اِک ہئ پُرانی رِیت آہی جو جتنے دانے گھوڑے دے توبرے وِچ آ ونجن اوہ وی مالک دے- پر ہُن مالک توبرے دے ناں تے ڈھیر سارا اَنّ چا کھڑدے نیں-

3:- راج خرچہ- آپنی ڈیرے داری تے پروہنچاری ٹورن لئی مالک راج خرچے دے ناں تے فصل وِچوں حصہ وصولدا اے-

4:- پیادگی- ایہہ مالک دیاں نوکراں دا خرچہ اے- نوکر ہوون بھاویں نہ-

5:- کترانا- پیلی وِچ رہے اَن گاہے بِٹیاں دے وٹے وِچ مالک کترانا گھندا اے- ایہہ وی مناسب حد کنوں ڈھیر ودھ ہوندا اے تے بنا پرچول ای چوِیندا اے-

6:- سرداری- بعضیاں ٹابریاں دے موہری آپنی سرداری دا حصہ وی وصولدے نیں-

مالک نوں اِتنا کجھ دے کے واہک راہک کول جو بچدا اے اوہ ایس اکھان نے دسیا اے:

کھادا پیتا جان دا جو بچیا سو خان دا

1866ء وِچ ہالہ اُگراہی دا بندوبست نویں سِریوں اُساریا گیا- جیہڑے ضابطے طریقے انگریز راج پنجاب وِچ لاگو کر چکیا ہا- اوہ بہاولپور وِچ وی لاگو کر دِتے گئے تے جیویں پنجاب وِچ واہی وان سرو سر شاہو کاراں دے

قرضائی تھی گئے آہے اِتھاں وی تھی گئے- اگے ہزار وِچوں مساں اِک کلّہ شاہوکار دی مالکی وِچ ویندا ہا قرضے پاروں، 1866ء مگروں شاہوکاراں دی مالکی سو گُنا ودھ گئی- تھیا ایہہ جو نویں پربندھ وِچ نقد خرچے دا بھار چوکھا ودھ گیا تے واہک نوں سر پر بھوئیں گہنے پا کے قرضہ چاونا پیا- نقد خرچا ہا کچہری دی فیس، سرکاری اہلکاراں دا بدھا حصہ، چٹیاں، قیدوں بچن لئی عدالتاں نوں تاریا معاوضہ تے چوکھا ہِت ودھواں ویاج- شاہو کاراں دے انھے دھرو پاروں قرضہ لُٹ بن گیا- گھنے جاگیر دار تے سجادے وی قرضائی تھی گئے- نِکے مالک تے راہک نوں ڈنگ ٹپاونا وی اوکھا تھی گیا- راہکاں دی دھون تاں اُنج وی بھوئیں گُھس ونجن دے ڈروں مالک دے گوڈے ہیٹھ ای رہندی اے سو مالک ہُن اوہناں کنوں جو چاہن چا کھڑدے نیں- واہیوں ہٹے راہک سنے ہلاں داندں دے پنڈو پنڈ وتدے دسیندے نیں-

1866ء کنوں پہلوں پُلس دا کوئی محکمہ نہ ہا- کوتوال ای پُلس دا کم کریندے آہے تے مجسٹریٹ دا وی- گل ترے کوتوالیاں آہیاں، بہاولپور خیرپور تے خانپور- ہوراں شہراں گراواں وِچ کاردار تے اوہناں دے نائب ای آہن ایس کم تے- 1867ء وِچ ایجنسی نے پہلی وار پُلس دا محکمہ بنایا- تھانے کھولے گئے- لوکاں دا جیون ودھیرے سِدھے سرکاری دخل دی مار وِچ آ گیا- پرھے پنچائیت دا اثر وی گھٹ گیا تے ورتوں وی- قرضے دی پکڑ دا ڈر وی ودھ گیا تے اوہدی لوڑ وی-

ایجنسی دے وارے نویاں نہراں کڈھیجیاں- نواں رقبہ واہیا گیا- اُپج ودھی تے سرکار دی آمدن وی ودھی- پر نہ ماڑے واہی وان دی سَوڑ گھٹی نہ کمی

کمیرے دی- نہ اوہناں دے سِروں مالکی دا بھار لتھا- قرضداری نال ایہہ سَوڑ تے بھار ہتھوں ودھے- وادھو اُپج دا لاہا تے لیتا انگریز راسوالی نے جیہنوں سستا کچا مال لوڑیندا ہا پچھے آپنیاں کارخانیاں کیتے- نال حاکماں نوں نویاں پُرانیاں مالک زمینداراں دی تابع داری وی لبھی جیہدی گھنی لوڑ آہی راج گُھکاون لئی- پُلس، عدالت، قانون کچہری، کر اُگراہی، نویاں نہراں، نویں آبادی، نویں تعلیم، ڈاک تار، چھاپہ، اخبار، ایہہ کم نیں جیہڑے انگریز راج دے وڈے کارنامے گِنے گئے نیں- پر ایہہ سارے کم نہ لوکاں دے آپنے آہر اُدم وِچار وِچوں نکلے نہ لوکاں دی مت مرضی ایہناں وِچ ورتیجی- ایہہ باہرلی قبضہ گیر بادشاہی دی مرضی سمجھ کے ای قبولے گئے- خلقت وِچ ایہناں پاروں باہروں آئی راسوالی حاکمی دا رعب دابا ای جمیا- آپنے آپ اُتے وساہ ہتھوں گھٹیا- تے حاکماں واسطے لوکاں نوں آپنے لاہے لئی ورتن سوکھیرا تھی گیا- بھوئیں والاں جاگیرداراں اہلکاراں دھنواناں اگیرے تھی کے نویاں پربندھاں نوں موڑھا دِتا سو عاماں اُتے ایہناں خاصاں دا پرچھاواں اگے وانگ ای چھایا رہیا ہتھوں گھنیرا تھی گیا- سارا نواں پربندھ اُساریا گیا انگریز راج دے آپنے لاہے لئی توڑے ایہدا ویکھالا لوک بھلے والا بنایا گیا- نویں بھوئیں آباد تھیون نال نویں تابعدار دھڑے جُڑے انگریز حاکمی نوں، بھاویں ایہہ چڑھدیوں آئے آبادکار آہے تے بھاویں ستھاویں زمیندار یا شاہوکار- نویاں پُرانیاں داء دایاں بیٹھ آئی خلقت تُھڑدی تھڑدی آپنے آپ کنوں پُرانیاں جُڑتاں کنوں سانجھ ورتارے دی رہند کھوہند کنوں وِچھڑن تے آئی کھلی اے- آپنی بندیائی کنوں وِجوگ اِک نواں راہ پیا بندا اے نویں وسیب وِچ سُرخرو تھیون دا- جد خواجہ

صاحب دی شاعری پُرانیاں جُڑتاں نوں سانجھ ورتارے دِیاں مِٹدیاں نشانیاں نوں مانن دا راس رچیندی اے تاں اوہ نویں وِجوگ نوں ٹھلدی اے، ڈھیندے آپ وساہ نوں سہاردی اے، نویاں پُرانیاں گُشالیاں ہتھوں لیر کیتیر تھئی خلقت دی ہستی نوں آپنے اندروں اُگھڑدی اِک نویں سکت وِکھالدی اے-

3

شاعری دا ایہہ رنگ ای خلقت لئی گُل نال اِک تھیون دا رنگ اے- ایہدے ہوندیاں لوڑ تے نہیں شاعر نوں کتابی وحدت الوجود پرچارن دی- پر دالوُ میلاں دی سیاست خلقت نوں آپنے ساہویں جُڑ کھلوونوں روکن لئی کئیاں رنگاں دے نکھیڑ پڑیں اُتاردی اے- رنگ دکھ دے، بول چال دے، رِیت رسم دے وِتکرے اُبھار کے اگیرے کیتے ویندے نیں تے ایہہ وِتکرے چِننے تے مَل وان دے نکھیڑ نوں دھیانوں اوہلے کر دیندے نیں، سیاست دے پڑوں ای کڈھ دیندے نیں ایس مُڈھلے نکھیڑ نوں جیہڑا دُھرا ہے چالو ویہار دا- دالوُ میل سیاست دی ایس چال نوں ڈکن لئی لوک رِیت نوں کُل اکائی دا پرچار وی کرنا پوندا اے- نکھیڑو وِچاراں دا تروڑ کرنا پوندا اے تت سانجھ دے وِچار نال- پر ایہہ کم وی لوک رِیت آپنے ڈھب نال کریندی اے، کھیڈ کے راس رُوپ وِچ، رمز بولی راہیں-

اِکو الف تیرے درکار
عِلموں بس کریں او یار

بُلھے شاہ ہوراں دا ایہہ راس آپنیاں سنگیاں نال کیتی گل وی ہے تے

ویہار واناں نال وی- اِک ہور بُلھے شاہی راس وِچ سِکھیار چھوہر دی گل ہے استاد بارے

مُلاں مینوں ماردا ای
مُلاں مینوں سبق پڑھایا
الفوں اگے کُجھ نہ آیا
بے ہی بے پُکاردا ای

خواجہ غلام فرید دے رچائے راس وِچ سِکھیار چھوہر مُلاں کنوں مار نہیں کھاندی ہتھوں اوہنوں شاگرد بنا پڑھیندی اے-

الف ہِکو ہم بس وے میاں جی
ہور کہانی مول نہ بھانی - الف گیوم دل کھس وے میاں جی
بے تے دی پئی کل نہ کائی- الف کیتم بے وس وے میاں جی
ٹھپ رکھ فِقہ اصول دے مسلے - باب برہوں دا ڈس وے میاں جی
جے کر لگڑو چاٹ برہوں دی - جائیاں کو ڈیسیں ڈس وے میاں جی
جے نہ سبق برہوں دا ڈِٹڑو - اجکل ویساں نس وے میاں جی
برہوں سِکھیں تے برہوں سِکھائیں - ہئی شابس شابس وے میاں جی
جیندیں موئیں ہِک یار دے رہسوں - وِسری ہور ہوس وے میاں جی
منتر پریت دا پُھوک شکاریں - لِنگڑیں ہم آلس وے میاں جی
اُلفت زر دی گھر دی ور دی - نہ رہ گئی ہِک خس وے میاں جی
رانجھن میڈا میں رانجھن دی - کھیڑیاں دے مُونہہ بھس وے میاں جی
سٹ گھر بار تے بار وسیساں - بدلیں کیتی لس وے میاں جی

علم عمل بُھل ویسی جیکر - عشق پیو کن رس وے میاں جی
اوڑک عشق اندر جند ڈیسوں - نہ سمجھیں کھل ہس وے میاں جی
ئینھہ کدو کنا پیو سے پگھڑے - نہ ہئی قلم تے مس وے میاں جی
نہ اجکل دی یار دے ول دی - روز ازل دی ہس وے میاں جی
عشقوں مُول فرید نہ پھرسوں - روز نویں ہم چس وے میاں جی

الف لوک ریتی رمز ہے- بولی دا مُڈھ، سُرت سنجان دا نشان- الف بولی دے لکھت بنن دا وی نشان اے، سُرت دے چیتا بنن دا، سنجان دے اِک توں دوجے تائیں پجّن دا- الف نُقطیوں بنیا ہے، بندیوں- بندی سُنّ ہے، سُنج، ان ہوند- الف ہوند دا مُڈھ ہے تے ایہدے اندر ای ان ہوند ہے- الف سُرت ہے تے ایہدے اندر ای اسُرت دی سار ہے- ایہہ صورت وان ہے تے ایہدے اندر ای بے صورتی دی سار ہے- الف اِک ہونديان سبھ سانجھا ہے- بے تے الف دا ای پسارا اے- الف ہر حرف دے وِچ اے- ہونداں دی وکھو وکھ سُنجان ادھوری رہندی اے جد تائیں اوہناں دی سانجھ دی سنجان نہ ہووے- سانجھ سنجان دی تانگھ نوں، دُوج وِچ اپنائیت ویکھن تے مانن دی سِک نوں، لوک ریت عشق آکھدی اے یا برہوں- برہوں وچھوڑا نہیں، وچھوڑا مُکاون دی سِک اے- وچھوڑا حاضر رزق ویہار پاروں ہے- ایہہ ویہار سانجھ نوں نہیں مندا، منے کیویں، چلدا ای اسانجھ دے سِر تے ہے- سو ایس ویہار دا عِلم وکھرپ دا، دُوج دا، اسانجھ دا علم ہے- وکھرپ سنجانن، اسانجھ بناون تے دُوج ہنڈاون دا عِلم- مُلاں، میاں جی، ایس علم

دے اُستاد نیں- ایہہ پرانے ناں نیں، اجوکے ناں ہور نیں ایس اُستادی دے- نالے مُلاں دی کوئی اِکو شکل نہیں ہوندی درس پڑھاون والی- ایہہ کسے وی کم کار وِچ رہ کے دُوج ہنڈاون تے اسانجھ بناون دا عِلم سکھا سکدے نیں- ایہہ اوہناں دی اصل کار اے، ایہہ اوہناں دی نوکری اے حاضر رزق ویہار دی لائی-

لوک ریت دا حاضر ویہار نال اوہدے پرچارے عِلم نال ٹکراء ہے- کافی دا راس جیون نوں سمجھن دِیاں، جیون نوں جیون دیاں، دوٹکراویاں ڈھنگاں نوں آہمو ساہمنے کریندا اے- سِکھیار بالڑی اے- اوہ جیون دے مُڈھ تے کھلی اے- اوہ آپ الف اے، ہوند دی پوند- پر نال ای اوہ لوک رِیت دی سِکھائی پنج پڑھی وی ہے-

بے تے دی پَئی کُل نہ کائی - الف کیتم بے وس وے میاں جی

اوہ گَل نال اِک تھیون دی تانگھ رچائی کھلوتی اے، حاضر ویہار دے دِتے سوچ رَچھ جیہڑے ایس تانگھ نوں روکن موڑن دا کم کر سکدے سن اوہنے تج چھوڑے نیں- ہُن وجوگنہار عِلم اوہنوں پوہندا ای نہیں- حاضر ویہار دا وجوگنہار عِلم ای اوہدے قانون دا مُول اے (فقہ اصول)- ایہہ قانون جی دے جی نال شریکے وِچوں اُسریا اے تے ایس شریکے نوں پالدا سنبھالدا اے- کافی دی سِکھیار ویہارُو عِلم دا تروڑ کریندی اے اوہدیاں نشانیاں ساہویں آپنے نشانے دھر کے- ویہارُو عِلم ویہار دے تورے نوں اپناون نبھاون دا درس دیندا اے، زَر وَر گھر بناون دا، کھیڑیاں نال نبھاون دا- سِکھیار چھوہر ہیر تھی کے الیندی اے:

اُلفت زر دی گھر دی ور دی

نہ رہ گئی ہِک خس وے میاں جی

رانجھن میڈا میں رانجھن دی

کھیڑیاں دے مونہہ بھس وے میاں جی

ست گھر بار تے بار وسیساں

بدلیں کیتی لس وے میاں جی

گھر بار ست کے بار وسن نمانیاں نال رس وسن ہے، جیہناں وچ اجے سانجھ ورتارے دی رہند ہے- بدلیں دی لس بدلویں رُت اے، جیہڑی نمانیاں پشو پالاں نوں سُکھ سنیہڑا اے تے سُکھالیاں ویہار واسیاں نوں روہڑو ہڑ دا دھڑکا اے- دمودر دی ہیر وی رانجھے نال اوڑک بار ول نکل ویندی اے- ایہہ ہوکا ہے نواں سانجھ وسیب وساون دا- ایہدے لئی سِکھیار چھوہر دی لگن اٹل اے-

اوڑک عشق اندر جند ڈیسوں

نہ سمجھیں کھل ہس وے میاں جی

سِکھیار چھوہر میاں جی نوں آپنے ولوں نواں نصاب پڑھائی دا پئی دیندی اے- اوہنوں حاضر ویہار دی نوکری چھوڑ کے آونے سانجھ ویہار دی نوکری قبولن دی صلح پئی مریندی اے- اوہنوں نابری دی چواتی پئی لاوندی اے:

جے کر چاٹ برہوں دی لگڑو - جایاں کو ڈیسیں ڈس وے میاں جی

آپ استاد بن کے میئیں ہوراں نوں پیشگی شابس وی دیندی اے پئی- آپ اوہ کُل اکائی دے عشق دی پڑھائی ہوئی اے، ویہارو سُرت دے لِکھت

بن ونجن تھیں اگدوں دی۔

ینہہ تدو کنا پیوے پُھڑے - نہ ہٹی قلم تے مس وے میاں جی

قلم تے مس وِیہاڑو عِلم دی آندی دُوج دِیاں رمزاں نیں ایتھے۔ مس کالکھ لاوندی اے کالے لیکھ لکھا کے تے قلم سِر وی قلم کریندی اے۔

کافی دا راس رِیتل وِیہاڑو درس دا اُلٹاون ہے، اُستاد شاگرد ہے تے شاگرد اُستاد۔ ''وے میاں جی'' دی دُہرائی وِچ ہِت کھلرویں ٹوک ٹُچکر ہے۔ ''وے'' جنی دا آپنے ہان دے یاں نِکے نوں بُلاون ہے۔ ''میاں جی'' وِچ رِیتل ادب ہے اُستاد لئی۔ راس وِچ ''وے'' لگاتار ''میاں جی'' نال چمبڑیا ہویا اے اوہنوں ٹُھونگدا، چُونڈھدا، چاگھدا، بلّوندا اے۔ ''میاں جی'' نال سِکھیار ادبیں نیویں پا کے بہندی اے تے ''وے'' نال کھلی مریندی اُٹھ کے میاں جی دا جُبہ عمامہ لاہ دھریندی اے۔ وِچ وارث شاہی ہیر والا نقل رنگ وی کھیڈیندی اے سِکھیار:

منتر پریت دا پُھوک شکاریں - ہم لِنگڑیں آلس وے میاں جی

ہیر دی آپنی سینگیاں نال ولاویں گل چیتے آوندی اے:

مُٹھی مُٹھی مینوں کوئی اثر ہویا اج کم تے جیو نہ لگدا نی

مُلاں میانیاں کنوں لوک دم تویت وی کریندا آیا اے۔ وِیہار دے اندر سُکھ واسے لئی۔ پر ایتھے وِیہار تروڑ منتر دی منگ پئی کریندی اے سِکھیار میاں جی کنوں، بھولے بھا اوہنوں آپنی مذہبی رہریت وِچوں چھک کڈھیندی اے۔ مُلاں دے بانے دی تھاویں اوہنوں سادھو جوگی والا بانا پویندی اے دم کرن دی جائیں منتر پُھوکن دا آکھ کے۔ لِنگڑیں وِچ آلس جیویں پڑھائی چور سِکھیار

دا پیچ ہووے پر ایہہ آلس ویہاژو علم اگے ویہر وی ہے، بندے دے شوہ دی ویہر، جے ایس اندرلی ویہر نوں سنجان کے بندہ ویہار تروڑواں علم نہ سکھے تاں ایہہ ویہر نری آلس ای بن ویندی اے-سکھیار پریت منتر نال لنگڑیں وِچ نویں شکتی بھر ویندی اے- میاں جی دی تعلیم جنی دے سر پر نوں آپ مہار شکتی نال بھریندا نہیں ویکھ سکدی- اوہ اوہدیاں لنگاں وِچ آلس ای بہائی رکھنا چاہوندی اے- ایہہ آلس ای ویہاژو لاگاں ساکاں ستھاں دی پال سنبھال لئی لوڑیندی اے- ایہو وجوگ ہے آپنے تت ست کنوں-

کافی دیاں تکاں وِچ ''س'' دی واج دا زور اے- انج وی گھنیاں سطراں وِچ ''س'' پردھان سُر اے- وِچ وِچ ''ش'' وی نال رل ویندا اے- ایہہ واج نقل دی چوبھڑ چاگھ دا رنگ گھنیرا کریندی اے- ایہہ سُر جُھمر دے نچیار وی الیندے نیں- جاپدا اے جیویں درس دیاں سکھیاراں رَل کے میاں جی دوالے ہس کھلدیاں جُھمر پپیاں گھتیندیاں نیں- نال ای آپنی عادت دے اُلٹ چُپ کھلے سُندے میئیں ہوراں دیوں اندروں سپ دی وِس گھولنی پھرت تے شُوکر وی سُنیندی اے س ش دے ول ول آون وِچ-

چھیکڑلیاں ایہناں انتریاں وِچ دمودر دی ہیر دی واج دی گونج اے:

نینہہ کدو کنا پیو سے پُکھڑے نہ ہئی قلم تے مس وے میاں جی

نہ اجکل دی یار دے ول دی روز ازل دی ہس وے میاں جی

دمودر دی ہیر قاضی دی بھری کچہری وِچ آپنا بیان مکاوندی اے:

سُن قاضی ہک عرض اساڈی ایہہ اُکتھ کہانی

لوح قلم نہ عرش نہ کُرسی ندریں نہ آوے پانی

زِمیں زمانہ چند نہ سُورج جوتی جوت سمانی

کوئی تدوکا پاسوں ہووے تاں میں شاہد آنی

ایس توں پہلوں اوہ قاضی نوں سُنا بیٹھی اے جو

میرا حق رنجھیٹا ایہے جانے سبھ لوکائی

لے کر وڈھی حق گوائیں کڈھ کتاب وِکھائی

تے جد قاضی نے ہیر نوں حرام عشق کرن پاروں ''کافریائی'' آکھیا تاں اوہدا جواب ہا:

سُن وے قاضی نیاؤں کرینائیں خبر نہ کائی جانیں

نیاؤں کریں سچاواں جے کر، کرنائیں من دے بھانے

کُفر تُہاں نوں پوسی قاضی مایا ویکھ لُبھانے

لوک ریت دی پرکھ وِچ مُلاں ویہار دا پوندلا ہرا اے تے قاضی اخیرلا۔ مُلاں دے علم اُتے ای قاضی دا قانون کھلوتا ہویا اے۔ ایسے لئی کافی دی سِکھیار چھوہر آکھدی اے:

ٹھپ رکھ فِقہ اصول دے مسئلے - باب برہوں دا ڈس وے میاں جی

دمودر دی ہیر قاضی نوں دیندی اے:

رانجھن میڈا میں رانجھن دی بیا نکاح نہ تھیندا

اکھیں کدیں نہ ڈِٹھا کھیڑا کنیں پیا سُنیندا

کافی وِچ سِکھیار چھوہر دے اندروں ہیر دی ایہو واج اُگھڑی اے:

رانجھن میڈا میں رانجھن دی کھیڑیاں دے مونہہ بھس وے میاں جی

جد قاضی ہیر نوں سیالاں دی وڈیائی دیندا اے تاں اوہ آکھدی اے:

اِتے وڈے جو سونے رُپے ڈُھکن سَتے پاہیں
چُلھے وِچ گھتاں ایہہ وستوں تیکوں مالم ناہیں
سُن قاضی میکوں سُنجے دِسن جو وِچ رانجھن ناہیں

کافی دی ہیر مُلاں نوں دسیا اے:

اُلفت زردی گھر دی ور دی نہ رہ گئی ہِک خس وے میاں جی

زر گھرور اِکو لڑی دے لفظ نیں- ایہناں لفظاں دی سَوکھ بُھلاوِیں اے ایہناں راہیں کھیڑیاں دی رہرِیت آپنے آپ نوں صاف سرل تے بے گُنجھل ظاہر کرنا چاہوندی اے جیویں ایہو ای سِدھا تے قدرتی راہ ہووے جیون دا- آپنی ٹھگی دیاں پیچاں نوں ایہناں لفظاں دی اکہر دے پچھے لُکیندی اے- پر کافی ایہناں نوں لڑی بند کر کے ایہناں دی سَوکھ تے اکہر نوں چِگھدی اے تے ایہناں دے آپس دے گُوڑھے پیچدار سانگے ول ساڈا دھیان کھڑدی اے تے سانوں سہی کریندی اے جو ایہہ رِجھاویں پسماویں لفظ چالو ویہار دی مارو بنتر دے مہاندرے نیں- کافی ایہناں ورگے ای اکہرے لفظ ''خس'' نال ایہناں دی بھرم بھا مُکیندی اے- ''خس'' درس والیاں دی بولی فارسی وِچوں آیا اے- جیویں متے لڑی والیاں لفظاں دے نالدا ہووے- پر ''خس'' لڑیوں باہر ہو کے تکاں دی ''س'' والیاں واجاں وِچ رَل کھلوندا اے تے گھر ور در اُتے ہسدا اے، اوہناں نوں گکھوں ہولا کریندا اے-

زر گھر ور تریوے رَل کے میاں جی دا پروانیا پرچاریا جیون ڈھنگ سارودے نیں- دولت، گھرہستی، ٹبرداری- کھیڑیاں سیالاں دی دُنیا- ایہہ نر پردھان مالکی دی اُساری دُنیا اے- لوک رِیت دا ایہدے نال بھیڑ اے

چرو کا، مُڈھ لاء دا- ہیر لوک ریت دی جائی اے- اوہ دمودر تے وارث وِچوں مادھو لال حسین، بُلھے شاہ تے سچل سرمست وِچوں ہو کے خواجہ غلام فرید دیاں کافیاں وِچ اُتری اے تے جتھاں وی آئی اے لوک ریت دے بھیڑ دی موہری تھی کے آئی اے- جیویں:

سُن یار پرانی پیڑ وو

لگڑا نینہہ رنجھیٹے والا وسریا فہم فکر دا چالا

ہیر گئی جھنگ چیر وو سٹ سیج پلنگ تے رنگ محل

یا جیویں ایس جگ جاتی استھائی وچ

بھٹھ مگھیانہ راج بیانہ

واہ بھانے من بھانے اساڈے

جھنگ مگھیانہ نشان اے پیو پردھان راٹھا چاری دا- ایہہ تخت جو ہویا راج بیانے دا- ایہدے پینگھ پپل وی ''ملکانے'' نیں- چیرن نرا ایہنوں چھوڑ کے لنگھ ونجن نہیں، ایہنوں پاڑن وی اے- سٹن نرا چھڈن نہیں ڈھاون وی اے- بیانے راج نوں بھٹھ گھتیاں ای نمانیاں دے بھانے وسنے نیں تے ہیر دا نینہہ پگنا اے- لوک ریت دا بھیڑ نر پردھان مالکی دی ہر حاضر شکل نال اے- سو ہیر انگریز راس والی دے آندے نویں علم تے نویں قانون نوں اوویں ای پئی ردیندی اے جیویں اوس پچھلیاں واریاں والے مالکی ویہار دے علم تے قانون نوں ردیا- لوک ریت دا الف جیویں بُلھے شاہ دے وارے ہالہ گیر مغل شاہی نوں ٹکریا لوک نابری دا نشان بن کے، سانجھ ویہار دی آس بن کے، ایویں ای خواجہ غلام فرید دے وارے انگریز راسوال شاہی نوں پیا ٹکردا اے-

4

گل اکائی دے نویں نتارے تے پرچار لئی رچایا گیا اِک ہور راس ویکھو، ہور رنگ دا۔

سُن سمجھ ڑے زاہد جاہد توں — ہن عشق دے ایہہ کلمات عجب

ایہہ لمیری کافی اے جیہدے وِچ کتابی صوفی علمائی دِیاں چوکھیاں بنتراں گِنیاں گِنیاں نیں جیویں

ہے ذوق عجب ہے شوق عجب — ہے عین عجب ہے بین عجب
ہے ذکر عجب ہے فکر عجب — ہے نفی عجب اثبات عجب

یا

ناسُوت عجب ملکُوت عجب — جبرُوت عجب لاہُوت عجب
تلبیس عجب تانیس عجب — تقدیس عجب سطوات عجب
اَوہام عجب ابہام عجب — اعلام عجب اِلہام عجب
ہمزات عجب خطرات عجب — لمحات عجب شطحات عجب
ہے قُرب عجب ہے بُعد عجب — ہے وصل عجب ہے فصل عجب
ہے قہر حجاب عقاب عجب — ہے لُطف نجات سبات عجب
اَبدال عجب اَوتاد عجب — اقطاب عجب افراد عجب
تحقیق عجب تصدیق عجب — تقلید عدُول ثقات عجب

کافی دا راس اِک زاہد جاہد نال گل دے روپ وِچ ہے۔ ایس اِک زاہد

جاہد دے پچھے زاہداں جاہداں دی وڈی بھیڑ ہے ایہہ اوہ لوک ہن جیہڑے گل نال اِک تھیون نوں تصوف دے کتابی علم دا دسیا عمل سمجھدے نیں، ذِکر فِکر دا ریاضت دا نجی پرہیز گاری دا متھیا عمل- ایس عمل نوں کتابی صوفی علمائی بدھیاں منزلاں تے حالتاں وِچ ونڈیندی اے تے اگوں ایہناں ونڈاں دِیاں سہنس باریک پڑ ونڈاں کریندی اے، اوہناں نوں بھارے گورے عربی فارسی ناں دیندی اے تے ایس عمل نوں اِک کسب بنا کے بھاگاں والیاں گنیاں نوں ایہدی سکھلائی وِچ داخلہ لین دا سدّا دیندی اے-

زاہد جاہد نوں اِک اصلوں وکھرے راہ دی دس پاون لئی کافی بس اِکو کم کریندی اے- زاہد جاہد دے آپنے علم دِیاں بنتراں اوہنوں سُنا گِنا کے اگے لفظ ''عجب'' آکھ دیندی اے- عجب کرشمہ کریندا اے ایہہ نِکا جیہا لفظ- ایہدا مطلب تاں ہے نویکلا، اچرج- پر تُکاں دے انت تے سہج سبھا آن کے لفظ دی ورتوں ایہناں معنیاں توں اگیرے لنگھ ویندی اے- علمی بنتراں دے بھار وِچوں لنگھ کے لفظ عجب اُتے پجّن نال اِک ترنگ اُٹھدی اے سنئیر دے من وِچ- ایہہ ترنگ کتابی علمائی نوں سبھے ای پاسے دھر دیون نال اُٹھدی اے- لفظ عجب آکھدا اے زاہدا جاہدا گل نال میل دی تانگھ تیڈے علم عمل دی پکڑ توں تیڈیاں لفظی چترائیاں دی پہنچ توں باہر اے- جانے عشق والیاں دا ذوق شوق ہور اوہناں دا عین بین ہور- ''عجب'' وِچ کر ویکھی ورتی دا اچنبھا اے-

''عجب'' لفظ دی اچرج کار اخیرلے بند وِچ توڑ اپڑدی اے سگوں اخیرلے شعر وِچ:

ہر آن اَحد ڈُوں دھیان دھرو، ہے بے شک دین ایمان ایہو

دِل نال فرید دا وعظ سُنو، سو بات دی ہے ہِک بات عجب

ایتھے لفظ وعظ وِچ اِک نرم جیہی کھلی ہے- ٹُری تے ایہہ کھلی مُڈھوں ای اے، ''حُسن جاہد زاہد'' توں- زاہد پرہیز گار اے کِسے حرص ہوس نال رغبت نہ رکھن والا- جاہد کوشش کرن والا ہے پر جاہد دے معنے کھانے دی خواہش رکھن والا وی ہن- ایہہ گُجھی ٹکورعلمی بنتراں دی گین دے ہیٹھوں ہیٹھ ٹُردی آئی اے- ایتھے چھیکڑے بند وِچ شاعر آپ زاہداں جاہداں دے نال بہندا اے اِک پل لئی، سانگ دا پاتر بن کے- وعظ کم ہے زاہداں جاہداں دا، شاعراں دا نہیں- وعظ لمے ہوندے نیں، عاماں دی سمجھو باہرے، بھاریاں لفظاں نال لدے ہوئے- کافی اوہناں وعظاں دی نقل بنیندی اے اوہناں اُتے ہسدی اے تے جیویں واعظ لمی گل کر کے آکھدے نیں'' مختصر یہ ہے کہ'' اوویں کافی وی آکھدی اے:

سو بات دی ہے ہِک بات عجب

پر واعظاں لئی ایہہ گل وعظ نوں ہور لمکاون دا حیلہ ہوندی اے- شاعر نے سچی مچی گل مُکا دِتی اے- ایہہ وی ''عجب'' ہے- سو بات دی ہِک بات کیہڑی ہے- ظاہرا تے ایہو جو'' ہر آن احد ڈُوں دھیان دھرو''- پر وِچ بھیت ایہہ ہے جو سو بات تہاڈی تے ہِکو لفظ ''عجب'' فرید دا- تہاڈی بات وی بات (بِیان) ہے- فرید دی بات وی بات (بُجھارت) ہے- بُجھ گھنو- بُجھارت دا بُجھن پِچھلی ہستی نوں ونجاون ہوندا اے-

5

خواجہ صاحب دی شاعری نُوں ویلیو ویلے کیویں سمجھیا پڑھیا گیا، عاماں وِچ

کیویں تے خاصاں وِچ کیویں- ایہہ لمیرا ویروا ہے- اتھے اِتنی گل بہوں اے جو شاعری نوں ہر میل والے ہر وارے آپنے حساب سِر پڑھیندے آئے نیں- خاص عاماں دی پڑھت کنوں ڈردے نیں- لوک رِیت عاماں دی کرنی ہے، صدیاں توں عاماں دا وسیلہ ہے گل سانجھی کرن دا، آپنے ہِت دی سنجان کرن دا، سو خاص ایہدے کنوں ترہندے نیں تے لوک رِیتی شاعری نوں آپنے حساب سِر پڑھاون لئی اُچیچ کریندے نیں- خواجہ صاحب نال وی ایویں تھیندی آئی اے- خاصاں ولوں گھنا زور کافیاں نوں رِیتل وجودی وحدت دا بیان بناون اُتے ای رہیا اے- کجھ زور روہی دی تصویر کاری اُتے وی ہے- (تصویر کاری دی سلاہنا ایویں کیتی ویندی اے جیویں ٹورِسٹاں نوں پسماون دا حیلہ ہووے ایہہ-) خاصاں دا ہِت شاعری نوں کیویں پڑھیندا اے تے پڑھت وِچوں آپ کیویں بولیندا اے شاعری نوں پاسے کر کے، ایہہ ویکھنا ہووے تاں ''آ چنوں رل یار'' دی تشریح ویکھو مولانا عزیز الرحمٰن والی سودھ وِچ-

''اس کافی کا ترجمہ بہاولپور کے ادبی رسالہ ''العزیز'' کے مئی 42ء کے نمبر میں بھی شائع ہو چکا ہے اور اس کے دل چسپ اور عجیب نکاتِ شرعی پر حاوی اور تاریخِ اسلام پر مشتمل شرح ''العزیز'' کے مارچ 42ء کے نمبر میں چھپ چکی ہے- یہ شرح مُلکی زبان کے ماہر اور اسلامی تاریخ کے بہترین واقف منشی محمد اکبر خاں صاحب مرحوم بہادر جج ہائی کورٹ بہاولپور کے رشحات قلم سے ہے- اس شرح میں آپ نے اسلامی تاریخ کے ابتدائی مبارک عہد کا منظر مفصل دکھایا ہے---- ''العزیز'' کے مئی 1942ء نمبر میں جو ترجمہ اس کافی کا ادارہ کی

طرف سے شائع ہوا ہے اس کے عنوان میں ایک نوٹ درج ہے جس میں بتلایا گیا ہے کہ بظاہر ایک صحرائی کیفیت کو الفاظ میں بیان کیا گیا ہے لیکن ان لفظوں میں معارف اور حقائق کے سمندر موجزن ہیں۔ چشم بصیرت مطلوب ہے۔ فی الواقع اس کافی کے مضمون پر جس نگاہ سے غور کیا جائے بہترین غذائے روحانی کا خزانہ ثابت ہوتی ہے۔ آپ نے ریگستان سے صحرائے عرب مراد لی ہے۔ اور پیلو کے پھل سے ثمر اسلام کی تعلیمات کو آخر تک خوب نبھایا ہے۔

بند 2: پیلوؤں کے رنگ صبغت اللہ میں ڈوبے ہوئے ہیں یعنی صبغت اللہ ومن احسن من اللہ صبغتہ ونحن لہٗ عابدون کی طرف اشارہ ہے۔

بند 4: توسیع اسلام کی نور پاشیوں اور قوت ایمان کے سبب سے ہر بے حقیقت چیز سے جمال حقیقی کی جلوہ گری کے نتائج پر نہایت پُرکیف استدلال فرمایا ہے۔

بند 5: اسلام کی ہر دلعزیزی کا منظر پیش کیا گیا ہے کہ صدائے حق پر لوگوں کا خوشی خوشی جمع ہونا اور مدینہ طیبہ میں شجر اسلام کے روحانی ثمرات سے مستفیض ہو کر خوشیاں منانا، شام فارس اور حبش سے آ آ کر مدینہ کے بُوٹے بُوٹے پر ڈیرے ڈالنا اسلام کی عظمت شوکت اور حقیقت نمائی کی دلیل ہے۔ قرآن پاک کی آیت اذا جا نصراللہ والفتح ورائت الناس یدخلون فی دین اللہ افواجا کی تفسیر ہے۔ ترجمہ: جب اللہ تعالٰی کی طرف سے فتح و نصرت کی امداد آ پہنچی اور آپ نے دیکھا کہ لوگ فوج در فوج اللہ تعالٰی کے دین میں داخل ہو رہے ہیں۔

بند 7: حُسن نبوی اور تعلیم اسلام کے دلدَوز اور موثر ہتھیاروں کی طرف اشارہ ہے کہ یہ تعلیم پاک دلوں میں تیز نگاہ محبوب کی طرح اُتر جاتی ہے۔ اور جس دِل میں اس کی چوٹ لگتی ہے وہ گھائل ہو جاتا ہے۔ اور تاحیات اِسی حُسنِ حقیقی کا زخمی رہتا ہے۔ اور اِسی زخم کی لذت میں اپنا مقصد تخلیق حاصل کرتا ہے۔

بند 8: اس بند میں زلہ ربایانِ دِین نبوی کے طبائع اور استعداد کے اختلافات کو مدِ نظر رکھ کر نعمتِ محبت کے مدارج قائم کئے گئے ہیں اور بتلایا گیا ہے کہ خریداروں کی حیثیت کے مطابق حُسنِ ازل کی برات تقسیم ہوتی ہے۔ اعلیٰ ترین استعداد والے فنا کے گھاٹ اُتر کر بقائے دوائم کا تمغہ حاصل کر گئے۔ اور کم استعداد والے خریدار مختلف قدرو قیمت پاتے ہیں۔

بند 9: اس بند میں محویت کے مدارج کا تذکرہ کیا گیا ہے۔ ثمرِ دِین حاصل کرنے کے لئے بعض سرگرم اور عشق میں گُھلے ہوئے طبائع کو دھوپ کی حِدت اپنے کام سے باز نہیں رکھ سکتی اور کمزور طبائع محنت سے کترا کر آرام کے درپے ہوتے ہیں۔ اور بعض طالب حق ریاضت اور مجاہدات کی مصروفیت میں تھک کر ماندگی کی حد تک پہنچ جاتے ہیں۔

تھک تھک کے ہر مقام پہ دو چار رہ گئے
تیرا پتہ نہ پائیں تو ناچار کیا کریں

بند 10: اس بند میں فدائیانِ اسلام کی عظمت و سرفروشی کا تذکرہ کیا گیا ہے۔ اور بتلایا گیا ہے کہ کس طرح تعلیم نبوی سے مسلمان متاثر ہو کر سلسلہ تبلیغ میں جان فدا کر دیتے تھے اور اسوہ نبوی صلعم پر کس طرح غازی مسلمان ہر

وقت سر بکف اور کفن سر سے باندھے رہتے تھے۔

بند 11: اس بند میں مسلمانوں کے دین اسلام حاصل کرنے اور اتباع سُنتِ نبوی پر قائم رہنے کے جذبات کو بیان کیا گیا ہے کہ اس مرحلہ میں مسلمانوں کو اپنے ہادی محترم کی پیروی کے سلسلہ میں اپنے تن بدن کی سُدھ نہ رہتی تھی اور ملامت کی بھی پرواہ نہ کرتے تھے۔

بند 12: اس بند میں اسلام کی روحانی لذتوں اور عرفانی محویت کی طرف اشارہ ہے جہاں فائز ہو کر ایک مرتاض اور مجاہد مسلمان حیرت زدہ ہو جاتا ہے اور مقامات بلند پر پہنچ کر اس طرح چُپ گُپ ہو جاتا ہے کہ وہ دُنیا اور زندگی کے ظاہری مقاصد اور ضروریات سے بے خبر ہو جاتا ہے، یہ وہ مقام عشق ہے جو فی الحقیقت ایک مسلمان کی زندگی کا مقصد اہم ہے اور روحانیات اور معارف کے معراج سے تعبیر کیا جا سکتا ہے۔ اسلام کی پُرسکون زندگی اور بتدریج اتباع سُنت سے قُرب الٰہی حاصل کرنے کا پروگرام عشقِ حقیقی سے مُشرف کرنے کا ذریعہ ہے اور یہی انسانی تخلیق کا صحیح مقصد ہے۔''

کافی دی ایہہ شرح پڑھ کے اج گھنے پڑھیار تے ہکے بکے ای تھی ویسن۔ پر جے ایس شرح دا اگا پچھا ویکھیا ونجے تاں گل سمجھ آویندی اے۔ ایہہ شرح 1942ء وِچ چھپی اے سرکاری رسالے وِچ۔ شرح کار وڈے سرکاری عہدے تے نیں۔ مُلک دی سیاست وِچ فرقُو ٹکرا شُکھر تے پیا پُجدا اے۔ 1940ء وِچ مسلم لیگ لہور متا پکا بیٹھی اے تے سیاست دا مہاڑ ملک دی ونڈ ول پیا مُڑدا اے۔ پنجاب وِچ وڈ مالک زمیندار میل دے موہری جیہڑے مُڈھوں انگریز راج دے ہتھ ٹھوکے رہے نیں ہُن فوج در فوج فرقُو ٹکرا

دی سیاست دے پڑ وِچ لبھدے نیں پئے تاں جو ایس سیاست نوں آپنے میل دے حق وِچ بُھگتایا جا سکے- بہاولپور دے وڈ مالک میل کیوں پِچھے رہن- سو کافی دی ایہہ شرح آپنے ویلے دی سیاست وِچوں سَری اے- ایہدے وِچ ورتیجے لفظ تے بنتراں اوہا نیں جو اوس وارے دے اخبار پرچار تے جلسہ پرچار وِچ گھنے کم آئے، جیہناں راہیں فرنٹو علمائی وِچلے میل دیاں اُردو پڑھیاں دے دل دماغ نوں ہتھ گھتیندی آئی اے-جیویں''توسیع اسلام کی نور پاشیوں''، ''قوتِ ایمان''، ''فدائینِ اسلام کی عظمت و سرفروشی''، ''غازی مسلمان''، ''سربکف''، ''کفن سر سے باندھے''، ''بتدریج اتباع سُنت سے قُرب الٰہی''، ''مجاہد مسلمان'' تے ہور- پر ایہناں بنتراں نال گڈاوڈ اوہ بنتراں وی نیں جیہڑیاں صوفی علمائی ورتیندی آئی اے- جیویں ''جمالِ حقیقی''، ''حُسنِ ازل''، ''عشقِ حقیقی''، ریاضت''، ''مجاہدات''، ''روحانی لذت''، ''عرفانی محویت''، استعداد طبائع''، ''نعمتِ محبت کے مدارج''، ''روحانیات'' تے ہور- ایہہ کوئی اچنبھا گل نہیں- صوفی گدیاں وڈ مالک میل دا ای انگ نیں تے دوہاں دا سیاسی پڑ سانجھا اے- سو دوہاں رنگاں دی علمائی وڈ مالک میل دی سیاست دے پکھوں کافی دی شرح کرن لئی رل بیٹھی اے- کافی وی اجیہی شرح کاری لئی اوہ چُنی گئی اے جیہدے وِچ کوئی سینٹر وی دُوروں نیڑیوں ایس رنگ دی پڑھت پڑھن لئی نہیں لبھدی- جے ایس کافی دی ایہہ پڑھت تھی سکدی اے تاں ہور کیہڑی کافی انکاری ہو سکدی اے ایس کنوں- ایس کافی اُتے ایہہ پڑھت مڑھن لئی دوبے ملوِمیاں جگتاں ورتیاں گئیاں نیں- اِک تے پوند ای کافی وِچ کھیڈے پورے راس نوں ''بظاہر ایک صحرائی کیفیت کو الفاظ میں

بیان کیا گیا ہے' آکھ کے اِک پاسے کر دِتا گیا اے- جو کُجھ شاعر نے آکھیا اے اوہ ''بظاہر'' اے، شاعر دے لفظ اوہ نہیں پئے آکھدے جو اوہ پئے آکھدے نیں- ایہہ آکھن بظاہر اے- اصل اوہ اے جو شرح دسیسی- ''صحرائی کیفیت'' وِچ اِک عالمانہ دھتکار اے دُوروں، اُپروں، سُکھال دی گرسیوں بہہ کے کیتی، ایہدے نال کافی دا نقشہ سبھے ای لپیٹیا گیا اے- دوجی جُگت ہے ''ہر بے حقیقت چیز''- کافی وِچ آئی ہر گل اصل وِچ ''بے حقیقت چیز اے'' کیہ پیلُوں، کیہ اوہناں دا چُنن تے کیہ چُنن والیاں- ایہہ بے حقیقت چیزاں بنیاں ای مالک میلاں دی سیاست دے وِچ ورتیجن لئی نیں- اوہو ای ایہناں نوں باحقیقت بنیندی اے- روہی وسیندے پشو پال چرواہ ماڑے واہی وان جِنیاں جنے جیہڑے پیلُوں میلے وِچ رلے نیں جیہناں کافی دا راس رَچ گنویا اے ایس شرح لئی نِرے ''بظاہر'' ہن- اصلی ہے ای نہیں- نہ اوہناں دی ہوند نہ اوہناں دِیاں لوڑاں تھوڑاں نہ اوہناں دا دُکھ سُکھ- اصلی تے ہے مالک میل دا سُکھال جیہڑا ایہناں دے ''بے حقیقت'' دُکھ دے سِر تے بنیا اے- مالک میل دا سُکھال بنائی رکھن لئی ایہناں بے حقیقتاں دے ہوون نوں رل ملن نوں کُجھ ہور بنا وکھاون ضروری اے، اوہ کُجھ جیہنوں ایہہ آپ وی منن تے مجبور ہوون- نہ منن تے کافر تھیون- کافی چھیڑواں راہکاں کمیریاں دی کیتی نوں ماندی اے، اوہنوں قدرت دی کرنی دا انگ بنا وِکھیندی اے پر نال ای کافی ایس کرنی دا اگھ مارن والے بزار وِچوں وی لنگھدی اے تے بزار نوں لاون تے سہارن والی سرکار دا پرچھاواں وی اُگھڑ کھلوندا اے- کافی کمیریاں چونیاں دے چولے بھوچھن لیراں تھیندے وِکھیندی اے- رزق آہر تے پیار

وِچ پئے چروکے پاڑ نوں دُکھ دیاں سُراں وِچ آن میلدی اے- ایہہ دُکھ ہُن اِک نویں آس نویں گھول نوں جمدا اے، اِک نویں ہستی نوں جیہڑی کمیریاں چونیاں دیوں اندروں سَری اے، اِک نویں شکتی جیہنوں سہی کر کے اوہ آپ ہکیاں بکیاں نیں- کافی دے سنگیت دی اوہدے راس رنگ دی ترنگ دسیندی اے جو شاعر دا سُکھ سواد دیہاڑاں دی رہریت وِچ اُترن نال اوہناں دی گھال وِچ رلن نال ای ہے- ایہو کافی نہیں خواجہ صاحب دی شاعری تھاں تھاں تے نمانیاں دے رِزق آہر نوں اوہناں دیاں پشواں دیاں گھنڈ تواراں نوں اوہناں دِیاں ٹُیاں دی گھبکار نوں اوہناں دی وسوں وِچ پسرے گھا بُوٹیاں نوں ڈاہراں ٹوبھیاں نوں آپنیاں اکھاں کناں نال ہتھاں پیراں دی چھوہ نال جِھم دیاں بولاں نال ساردی چتاردی اے- ایس سار چتار راہیں آپنا آپ سُنجاندی تے ماندی اے:

پاہ ہباہ اوگار گئیں دی میں لیکھے اکسیر

پر دُکھ دا تاء ایس سُکھ سواد کنوں وکھرا نہیں ایہدے نال جُڑیا ہویا اے- ایہدے وِچوں اُگھڑدا تے چت نوں گھیردا اے- دُکھ ہے تے نمانی رہت کنوں وِچھوڑے دا، نمانیاں وِچ ہوندیاں اوہناں وِچوں نہ ہون دا- پر ایہہ دُکھ مہاندرا اے اوس دُکھ دا اوس وجوگ دا جیہڑا پیار تے رزق آہر وِچ پیا اے مل ویہار دی چرکالی پردھانی تے پیار پاروں، جس دا ہتا جس دا وِکھالا ماڑے ڈاڈھے دی ونڈ اے، ماڑیاں اُتے ڈاڈھیاں دی ڈاڈھ تے دھرو اے-

1942ء وِچ تھئی کافی دی فِرتُو پڑھت سانوں وت اُنھیویں صدی دے چوتھے پاء وِچ کھڑدی اے خواجہ صاحب دی شاعری دے وارے وِچ-

ریاست وِچ واہی واناں دی قرضداری نے اوہا سیاسی رنگ کڈھیا جو اوہنے انگریزی پنجاب وِچ کڈھیا ہا- اِتھاں وی ہندو مسلمان دا وِتکرا اُبھریا تے ٹکرا بنیا- گھنے واہی وان مسلمان آہے تے گھنے شاہوکار ہندو- ایہہ قرضائی تے ویاج گیر دا ٹکرا ہا پر ایہدا روپ ہندو مسلمان ٹکرا دا تھی گیا- ایس ٹکرا نوں بناون وِچ انگریز راس وال شاہی دا ہتھ کیہ ہا ایہہ ویروا اساں پِچھے کر بیٹھے آں-ٹکرا بن گیا تے ایہنوں راسوال شاہی آپنے ڈھولئی کیویں ورتیا ایہہ ویروا وارکار کریندے ای رہندے نیں- فرقو ٹکرا نے ملک دی سیاست نوں آپنے مہاڑ ہر موڑیا ٹوریا تے رہریت نوں وی- وِچلے تے اُپرلے میل ایہنوں آپنی سیاست دا مُول بنایا آپنیاں لوڑاں تھوڑاں پوریاں کرن لئی- وڈے وڈے وجودی عالم شاعر فیلسوف ہیج سبھا ای ایہدے ڈھائے چڑھ گئے- کئیاں شہودی اوہلے وِچ ایہدے نال وس قبولیا-

خواجہ غلام فرید دا گھرانہ ریاست دے اُپرلے میل وِچ گنیندا ہا- گھرانے کول نواب دی جاگیر وی آہی تے نواب دی پیری وی- پر اوہناں دی شاعری فرقو مہاڑ دے ولا کے وِچ نہ آئی- آوندی وی کیویں- ایہہ شاعری لوک ریتی گل اکائی دی جائی آہی، اوہدی پالی- گل اکائی خواجہ صاحب لئی کتابی علم نہ ہا جیون مُڈا ہا تے جیون جاچ وی- آکھیا جا سکدا اے جو وحدت وجودی سوچ اوہناں دی ہیٹھیاں نمانیاں نال ڈونگھی جُڑت دا کارن آہی پر ایہہ آکھن ودھیرے بندا اے جو ہیٹھیاں نمانیاں نال ڈونگھی جڑت خواجہ صاحب لئی وحدت وجودی سوچ نوں اپناون دا اوہنوں آپنی سیاست بناون دا کارن بنی- جیویں جیویں اُٹھیویں صدی دے اخیرلے پاء وِچ فرقو مہاڑ وِچلے تے اُپرلے

میل دی سیاست تے رہریت دا موہرلا انگ بندا گیا، تیویں تیویں خواجہ صاحب دی شاعری ایس مہاڑ دے مُڈھ مول نوں پرچول کے خلقت نوں جوڑن لئی ایہدا تروڑ کریندی گئی، ہت رچدے رس نال، چڑھدی ترنگ نال- ایس شاعری دی لوک ریتی پڑھت دا سہم ہا بہاولپور دی حاکمی نوں وی تے خواجہ صاحب دی کر اُگراہو مریدی نوں وی- چوکھا چر گذارہ کرنا پیا ایہناں نوں رِیتل کتابی وجودی پڑھت تے پر 1942ء وِچ جدوں خواجہ صاحب دے ویلے گڈی شاہوکار قرضائی ٹکرا دی فصل پکن تے آ گئی تاں ''آچھوں رل یار'' اُتے اِک ٹھیٹھ فرقو پڑھت دا مڑھن سوکھا ہو گیا-

6

کیا تھیا جو تینڈی نہ بنی تھیسی اوہا جو رب گنی
دولت کوں چوچی لا اڑا ٹھگ باز دا ڈنگو نہ کھا
آزاد تھی صفا صفا چُن رکھن سُنجائی دی انی
دُنیا دا نہ تھی آشنا ایہہ ہے مکارہ بے وفا
کھاویں نہ مُوذن دا دغا ہے پنج کنی تیکوں گھنی
دھج وج دی جھگ مگ تروڑ دے ڈورے تے ململ چھوڑ دے
ہے ڈِلھ پتھر دی بھور وے تیں کان ہیرے دی کنی
مُلاں نہیں کہیں کار دے شیوے نہ جانن یار دے
سمجھن نہ بھیت اسرار دے ونج کنڈ دے بھرنے تھئے دنی
ہین راہ ڈو آویں نہ ہا جے آئیں قدم ڈیہو ڈینہہ ودھا
پچھوں تے نہ ڈیکھیں مونہہ ولا حیلہ کریں سر تئیں تنی

نوہی ترس باروچل رتی روہیں پہاڑیں وِچ تنی
شودی سسی رُلدی وتی نیہنیں اکلہڑی ہک جنی
ہے دِل قہر دی مُبتلا ہے اوہ غضب دا بے وفا
من چھڈ اتے من ڈے دی آ آپت دے وِچ کھڑ بڑ بنی
سُن بے وفا دی گال وے پُچھدے نہ ہرگز حال وے
اصلوں نہ لہم سنبھال وے ڈیوے نہ چولی دی تنی
تھی خوش فریدا شاد ول ڈوکھڑیں کوں نہ کر یاد ول
اجھو تھیوم جھوک آباد ول ایہا نئیں نہ وہسی ہک منی

کافی دی بنتر ہور کافیاں وانگ سرل سواہری نہیں- اجوڑ جاپدی اے- استھائی وِچ دلاسا اے- اگے دولت تے دُنیا کنوں بچن دی چتاونی اے- وِچ اِکدم مُلاں دی ہندیا آ ویندی اے- وت اِک اوکھے راہ دی گل آ گئی اے جس تے چلن لئی ہِر تنیئں تنی دا حیلہ کرنا پوندا اے- اگوں اِکدم سسی دی اوکڑ دا بیان آ وڑیا اے تے نال ای معشوق دی رِیتل بے وفائی دا- تے وت اِکدم خوش تھیون دا ڈُکھڑیں کوں بُھل ونجن دا آکھ کے مُک ویندی اے کافی، ویلے دے سرپر بدلن دی خوش خبری دے کے- آؤ کافی نوں سمجھے گولیئے متاں ایہدی اپدھری اجوڑ گنڈھ تُرپی جاپدی بُنتر وِچ ای بھیت ہووے سواہریاں سرل کافیاں نوں سمجھن دا-

کافی گل بات دے رُوپ وِچ ہے، کِسے آپنے نال کیتی، بنا کے تول کے نہیں، سہج سبھا جیویں عام گل بات وِچ ہوندا اے- کدیں اِک سِرا چُھٹ گیا دُوجا ہتھ آ گیا وت دووِیں رل گئے وت دووِیں چُھٹ گئے اِک تریجا آ گیا-

ایہہ گل باتی رُوپ کافی دے راس دی بنتر ہے۔

''نہ بنی'' دے دو رنگ ہو سکدے نیں۔ یا تے کسے نال رس وس دی سدھر آہی جو سپھل نہ تھئی یا کائی کارا ہا آپنے جیون بارے، کائی متا جو توڑ نہ چڑھ سکیا۔ ''نہ بنی'' والے ہارے جی نوں دلاسہ دیندی اے کافی دی استھائی:

کیا تھیا جو تیڈی نہ بنی تھیسی اوہا جو رب گنی

''پر کیا تھیا'' وِچ دلاسے دے نال ای اِک پُچھ وی اے، جیہدے وِچوں اِک پرچول ٹُردی اے اوس سوچ دی اوس کرنی دی جس کارن ''تیڈی نہ بنی''۔ کیویں بنے ہا تیڈی۔ تُدھ دُنیا دی اشنائی نہ چھوڑی۔ دُنیا کیہ ہے دولت دی طلب دے سِر تے وسیا وسیب۔ دولت دی طلب دھرو نال پُوری تھیندی اے، ٹھگی نال۔ پر ٹھگی کرن والا آپ ٹھگیج ویندا اے۔ اوہ آپنی آزادی ونجا کے غلام تھی ویندا اے دولت دی طلب دا۔ ایہہ طلب اوہدے اندر نوں پُور دیندی اے۔ کوئی ویہل نہیں رہن دیندی اوتھے کجھ ہور بنن دی، کسے نال بناون دی۔ دو ای ڈھنگ ہن دولت کماون دے خواجہ صاحب دے ویلے، زمینداری تے وپار۔ دوئے ڈھنگ ٹھگی دے رنگ نیں۔ جیون دے ویلے اُپاون والیاں دی گھال ٹھگ کے آپنی نجی کمائی بنا رکھندے نیں زمیندار تے وپاری۔ زمیندار ایس ٹھگی دی کمائی نال آپنا سکھال ساجیندا اے، راہکاں کمیاں اُتے آپنی حاکمی ٹھوکیندا اے۔ اوہناں نوں رِزق دی تنگی وِچ پیڑ کے اوہناں دی مرضی سکت تے کُھل کھس رکھندا اے اوہناں کنوں۔ وپاری رِزق ویلے اُپاونہاراں دی گھال نوں نقد وِچ وٹا رکھندا اے۔ نقد دی لوڑ ودھ گئی اے زمینداراں لئی انگریز راج دے پربندھ صدقہ۔ وپاری شاہوکار تھی گیا اے۔ نقد

ویاج تے دیندا اے۔ گل زمینداری اوہدی قرضائی تھی گئی اے سنے پیراں سجادیاں دے۔ مالک زمینداراں اُتے پیا ایہہ بھار اوڑک راہکاں کامیاں نوں ای جھلنا پوندا اے۔ ایہہ ہے ایس وسیب دا ایس ''دُنیا'' دا ورتارا۔ سو جس نے وی ایہدے نال آشنائی رکھ کے ایہدی ریت پرتیت نوں من کے دُوجیاں نال سچا سُچا رَہن وَسن لوڑیا یا آپ کوئی کارا دھاریا سچی سُچی ہوند ہنڈاون دا، اوہدی ''نہ بنی''۔

کافی دی استھائی والا دلاسا آپوں دیندا اے جو دوجے نال بناون تے آپ کجھ بنن اصلوں ہکو ای ہے۔ دوجے نال بناون ای آپ بنن اے۔ سو کوئی اِکلا دوکلا جے گل کنوں نویکلا تھی کے آپنا وکھرا مُدّا پالن نکلے تاں اوہدی کیویں بنے۔ وکھرے نجی مُدے بھاویں اوہ نیکی کماون دے ای ہوون کجھ نہیں بنیندے۔ سو تیڈی کیویں بندی۔ بنی تے اوہ ہے جو قدرت نے گنی اے۔ قدرت اِکائی اے، اکائی دا ویہار لوڑیندی اے، سبھ سانجھ دا ویہار۔ آپنی وکھری بناون ''دُنیا'' نال اشنائی رکھن والی کار ہے۔ استھائی وِچ گُجھی ایس گل نوں اگوں انترے کھولدے کھلاردے نیں۔ کافی دے پہلے ادھے وِچ سِدھا کھول کھلار ہے، دوجے ادھے وِچ رمزاں راہیں۔

دولت تے دُنیا دا ویروا کر کے کافی دلاسے دی نرمی وِچوں نکل آئی اے تے دو ٹوک گل کریندی اے۔ آپنی سوچ تے کرنی دا مُول بدل۔ گل نال اِک تھیون دا راہ ''دُنیا'' دے راہ دا اصلوں اُلٹ ای۔ دوہاں راہاں تے اِکو ویلے نہیں ٹُریا جا سکدا۔ ''دُنیا'' دے اُلٹ ٹُرن تینوں اوکھا جاپسی۔ ایس اوکھ دی چون ای پہلا کم ای، ایہہ سُنجائی دی انی جھلن اے۔ سُنجائی ہے اصلوں بے

مَل تھیون، سکھنا تھیون- ایہہ ویہار دِتے لاگاں نوں چھوڑن ہے- ایہہ اِک رنگ دا اِکل ہے، لُگ واسا ہے، پر ایہو **اصل** آزادی ہے- سچی سانجھ مانن دی آزادی-

پنج کنی اوہ روٹی ہے جیہدے وِچ رنگ رنگ دا اناج رلیا ہووے- فقیر نوں وکھ وکھ گھراں توں جیہڑا رنگ رنگ دانا ڈِھیندا اے اوہ رل کے اوہدا رِزق بندا اے- گھرہستی دا وکھرپ فقیری وِچ مُک کے اِک تھیندا اے- پنج کنی واریاں توں نشان بنی آئی اے سانجھے رزق ویہار دا- ایہو باوا فرید دی رُکھی سُکھی اے، کاٹھ دی روٹی اے، تے ایہو کبیر دی مدُھوکری اے-

کبیر بھلی مدُھوکری نانا بِدھ کو ناج
دعوا کاہُو کونہیں بَڈا دیس بَڈ راج

کبیر، مدُھوکری چنگی روٹی اے ایہدے وِچ رنگ رنگ دا اناج ہے، جے ایہہ کُل دا رِزق تھیوے تاں کِسے نوں کوئی لوڑ ای نہیں وکھری مِلکھ بناون دی، آپنی مَل دے دعوے دی- کُل جہان آپنا ہے ہر اِک دا، سبھ سانجھ دا راج اے- اِک دے دوجے اُتے بھارُو ہوون دے دعوے اسانجھے رزق دی دین نیں- رل جوڑ کے سانجھا کیتا رزق برابری تے اکائی دا ویہار بنیندا ہے، بے انت کُھل تے اپنائت دا ویہار- مدُھوکری والی رمز ماکھی کنوں آئی اے- ماکھی جوڑیندیاں نیں مکھیاں رنگ رنگ دیاں پُھلاں وِچوں تے رلا کے اِک رنگ اِک رس کریندیاں نیں سارِیاں رل کھاون کیتے، رل وس کیتے- اِک دی کیتی سبھ لئی ہے تے سبھ دی اِک لئی-

کھاون دو ای نیں، پنج کنی نہیں تے موذن ''دُنیا'' دا دغا-

ہیرا وی اصلوں پتھر ہے- ایہدا اگھ تے بنایا ہے ''دُنیا'' نے- ہر ڈِلھ پتھر انمُلا ہے، قدرت دی ہر بنتر نویکلی اے- ڈِلھ پتھر دی بھور آپنے ہتھ دی گھال وی اے، قدرت دی کار تے بندے دی کار دے اِک تھیون دی رمز وی ہے ڈِلھ پتھر دی بھور- ''دھج'' دولت دا وکھالا ہے تے ''وج'' دولت دی دھاک- ڈورے تے ململ دولت دی دِتی سَکھالی رہتل دے نشان ہن- کافی ایس رہتل نوں چھوڑن دی مت ای نہیں دیندی اوہ دولت نوں چوچی لا اڑاون دا آکھیندی اے، ٹھگی دے ویہار نوں اصلوں مکاون دا- چوچی اِک جی دی لائی چواتی اے جس بھانبڑ بن وینا اے- ''دھج'' ''وج'' تے ''جگ'' ''مگ'' گُھٹیاں ہویاں واجاں ہن، بند- ایہناں دی آپسی جُڑت پیتلی تے اکھری ہے، پل دے پل لئی- ''ململ'' وی ایہناں دی ہانی ہے-

وج دھج تے جگ مگ دے نال ای اچیتی مُلاں دا آون کیوں- نہیں اچیتی نہیں آئے مُلاں صاحبان- آپ اصل وِچ اوہ کتابی عالم نیں جیہڑے دولت دے ویہار نوں دُنیا دی رِیت پرتیت نوں مَنن منواون دا وسیلہ بنیندے نیں آپنے کتابی علم نوں- پچھلیاں واریاں دے میل بند وسیباں وِچ بنے سَرے علم نوں قدرت دا ہر ویلے لئی بنایا علم دس کے اج ورتی دے سچ نوں گوڑ کریندے نیں- دولت ویہار دی ٹھگ بازی نوں قدرت دا اٹل قانون بنا دسیندے نیں- اوہ اصل وِچ دُنیا دے ای پڑھائے ہن پر اوہناں نوں آپ آپنے حال دی سار نہیں- اوہناں نوں بھرم ہے جو اوہ قدرت ولوں ہن، اوہدی کار دے اوہدی ''گنی'' دے جانو ہن- مُلاں صاحبان دا کافی وِچ سہج سبھا آ وڑن ایس کارن ہے جو اوہ مُڈھوں ای ''دُنیا'' دے نال ہن- ''دُنیا''

نوں منڈے کڈھ کے اوہ بھلاوا پاوندے ہن جو اوہناں کول اُپا ہے ''نہ بنی'' دا-

پر ایس بھلاوے وِچ اوہو آوندے ہن جیہناں دی ''دُنیا'' نال اشنائی ہے- کافی مُلاں نوں ''نہیں کہیں کار دے'' دس کے پاسے ای نہیں کر دیندی سگوں قدرت دی ہت بدلویں چال نوں اوہدے بے اوڑ پیار نوں نہ سمجھن پاروں کنڈ بھرنے ڈھیندا وکھیندی اے- ایہناں کیہ اُپا کرنا ہے تیڈا، کیویں بناونی ہے تیڈی، ایہناں دی تے آپنی نہیں پئی بندی- مُلاں کے کسب دا ناں نہیں روپئے دا ناں ہے- بدھی سمجھ نوں حیاتی دی سدا ان بدھی کار اُتے مڑھن دا ٹِل لاوندا ہے ایہہ رویہ-

کافی آکھدی اے گل نال اِک تھیون دا راہ پوری ثابتی پورا دھیان منگدا ہے، ہِسر دھڑ دی لاون والا حیلہ- پچھانہہ مُڑ کے ''دُنیا'' نوں جھاکن تانگھن نال دھیان کھوٹا تھیندا اے ثابتی گھردی اے تے حیلے وِچ کان آ ویندی اے- دُوجے ادھے وِچ کافی سِدھی گل چھڈ کے رمز رنگ وِچ آ گئی اے- پر ہے ایہہ رنگ وی گل بات والی بنتر دا انگ- سسی دی رمز ایتھے مثال ہو کے آئی اے پہلی سِدھی گل نوں سمجھاون کیتے پر آئی سہج سبھا اے جیویں گل بات وِچ تھیندا اے- سسی رمز بنی اے لوک ریت وِچ نینہہ دی پکیائی دی پر پوند اوہ دُنیا دے بھلاوے وِچ آ ونجن دی رمز وی بنی اے، موہنہ ولا کے پچھانہہ ویکھن دی- سسی آپنے باتشاہ پیو دے بخشے سکھال باغ وِچ آ وسی ایہہ بُھلا کے جو اوسے پیو مینوں دریا بُرد کر چھوڑیا ہا- سسی دی ایسے بُھل پاروں کیچ دیاں ٹھگ وپاریاں دا داء سر گیا تے سسی نوں وچھوڑا جھاگنا پیا- نینہہ سنبھالن لئی روہیں پہاڑیں رُل کے اوہنوں آپنی پرانی ہستی ونجاونی پئی، سُنجائی دی انی

چُنی اوس- تھل وِچ اوہدی موت ایہو نواں مرجیون ہے جس کارن اوہدا سجن نال مُڑ میل تھیندا اے ''دُنیا'' توں باہر- اگوں کافی اِک بیا سُر چھوہندی اے معشوق دی بے وفائی والا رِیتل سُر- پر ''من چھڈ اتے من ڈے'' والی گل نے ایہوں نہ رِیتل رہن دِتا اے نہ پچھلی گل نالوں وکھرا- من چھڈ شاہوکار اے تے من ڈے نیں اوہدے قرضائی- موہنہ ولا کے پچھانہہ ویکھن والیاں دی عاشقی شاہوکار تے قرضائی دی کھڑ بڑ بن ویندی اے- چالو رزق ویہار آپنی بنائی بھیڑ دے موہنہ آیا پیا اے- پر ایس بھیڑ دا بھار عاشقی اُتے وی ہے جیہڑی ''دُنیا'' نوں بدلن نکلی اے- کافی دے گل باتی پینترے وِچ عاشقی نوں آپنی سنبھال پڑتال دی دس ہے، کدیں ویروے نتارے راہیں کدیں رمز راہیں کدی کھل ٹوک راہیں- معشوق دی شاہوکاراں والی سختی تے بخیلی والی رمز

دیوے نہ چولی دی تنی

تائیں گئی اے تے ٹوک دی کھلی وی نالے گئی اے- ایس کھلی وِچوں اُبھری اے اتلے بند دی آس تے خوشی- کافی دا انت مُڈھ نال وَنج جُڑیا اے- یا مُڈھ گلیں باتیں انت نوں باہوڑ پیا اے- ویلے دا بدلن قدرتی اے جیویں عیں دا وہن وٹاون اے- ایہہ ''رب گئی'' اے، قدرت دی کار اے- سو نویں سانجھ جھوک دا وسن دُراڈی گل کوئی نئیں بُن- پر قدرت دی کار بندے دے ''سر تیئیں تنی'' والے حیلے وِچوں لنگھ کے ای ہتھے پُجدی اے، دولت دُنیا دے ٹھگ ویہار نوں مُکاون دے آہر راہیں- جیویں کافی پُجی ہے-

---

1- کر = ٹیکس-

میں چُوہڑیٹڑی ہاں

میں چُوہڑیٹڑی ہاں
سچی صاحب سرکاروں (رہاؤ)

پیروں ننگی سِروں جھنڈولی آیا سنیہا پاروں
تُرمراٹ گُجھ بندا ناہیں کیہ لیساں سنساروں
پکڑاں چھجلی حرص اُڈاواں چُھٹاں مال گذاروں
پاٹا پُرانا بھاگ اساڈا بھکھ ٹُکّر سَج بیہا
فاقہ کڑاکا منگن چَن جال اساڈی ایہا
اُنھی چُنّھی دی ٹِکّی پکّے ڈیلا ساندل باروں
کیا چُوہڑی کیا ذات چُوہڑی دی ہرکوئی ساتھوں نسے
کار بیگار کر اَرتھیا ہونا جاں پر سائیں وسے
گُھنڈی مُنڈی دا بوہل بنایا بخرا لیا دیداروں
کیہ کجھ پڑتی لاگ چُوہڑی دا گُھنڈی اور سرہانا
جو کجھ دِتا آپ سائیں نے سو لے کے گھر جانا
آس سائیں دی سائیں ہوواں نِکساں ونج وہاروں
ہندو تُرک اسیں نہ ہوندے دو جرمے ترے جرمے

حرام حلال پچھاتا ناہیں دوہاں تے نہیں بھرے

بُلھا جُھنڈ مُکھ پیا توں لاہیا شرم نہ رہی درباروں

کافی دی ایہہ شکل سمجھی اوہناں بولاں نوں مَن گھتن نال، من کے کافی وِچ سنجوون نال جیہڑے بزرگ سودھکار فقیر محمد فقیر ہوراں رڈ کے آپنی سودھ دے پونچھے وِچ دھر دِتے آہے- اسیں دیندار ہاں فقیر صاحب دے جو اوہناں رڈے بول پونچھے وِچ ای دھر گھدے- نہ دھریندے تاں کافی دیاں گُجھیاں رنگاں ول ساڈا دھیان ای نہ ویندا متے- کافی دی ایہہ شکل جُڑی اے اوہناں دو پرانیاں چھپتاں نوں میلیاں جیہناں وِچوں ایہہ کافی اجوکیاں سودھ کاراں نوں ملی اے: انور علی رُہتکی دی قانون عشق (1889) تے بھائی پریم سنگھ زرگر قصوری دی کافیہائے بُلھے شاہ (1896) (زرگر والی سودھ ساڈے سنگی فرجاد نبی ہوراں لبھی اے) ایہناں دونہاں پوتھیاں وِچ کافی دا رہاؤ یا استھائی انج ہے:

میں چُوہڑیٹڑی ہاں، سچے صاحب دی سرکاروں (انور علی رُہتکی)

میں چُوہڑیٹڑی ہاں سچے صاحب دے درباروں (پریم سنگھ زرگر قصوری)

''بولی'' لوک شاعری دی اِک بنتر اے- ایہدی تال ای ایہدی پچھان اے- رہاؤ دے بول ''بولی'' تال وِچ بدّھے جاپدے نیں -تے جیویں رہاؤ انتریاں نوں مِلدا اے اوہ وی بولی تال دا ای خاص رنگ اے:

انھی چُنھی دی ٹُکی پکے ڈیلا ساندل باروں- میں چوہڑیٹڑی ہاں......

پر دوہاں پوتھیاں دے رہاؤ دیاں بولاں وِچ تال اُتے اِک دباء ہے- ''سچے'' دا لفظ پھس کے آندا اے- ''سچّے'' نوں ایویں ٹرکاء کے ای لنگھنا پوندا

اے تاں ای تال نبھدی اے- اساں انورعلی رُہتکی والا رہاؤ چُنیا اے تے گویڑیا اے جو متے ''دی'' لفظ وادھو ہووے-''سچے'' تے ''سچی'' دی لکھائی پرانیاں ہتھ لکھتاں تے چھپتاں وِچ اِکو آہی- سو سانوں رہاؤ اِنج سہی ہویا اے:

میں چوہڑیٹڑی ہاں، سچی صاحب سرکاروں

سچے دی سرکاروں وی تھی سکدا اے پر '' صاحب'' نالوں ''دی'' نوں کڈھن سکھالا جاپیا سانوں-

پڑھن ہاراں تے کوئی بھار نہیں- جے اوہ چاہون تاں پرانیاں سودھ کاراں والا رہاؤ ای رکھن- جے سانوں پچھلے اگے جاون توں نہیں روک سکے تاں اساں اگلیاں نوں پچھے جاون توں روکن والے کون آں-

اگلیاں دا اگے جاون تاں ساڈے لیکھے تاں ای اے جو اوہ بُلھے شاہی وارے دے نیڑے دی کسے ہتھ لکھی وِچوں ایہہ کافی کھوج وِکھاون تے اوہنوں آپنے ویلے دی وار دی سار نال پڑھن-

کافی وِچ چُوہڑی آکھدی اے میں تے مُڈھوں ای رَدّی ہوئی آں- مینڈے ناں نوں تکّو- چُوہڑی آکھن نال رَدّن والیاں دا شَوہ نہیں بھریندا اوہ مینوں چُوہڑیوں چُوہڑیٹڑی کریندے نیں- ردّی نوں ودھیرے ردیندے نیں- ردن تے ''چُوہڑی'' ناں دے اندر ای اے پر وت وی چُوہڑی ناں تے ہے- ناں نوں بے ناں کرن ہے ''چوہڑیٹڑی''- ایہدے وِچ نِری کریہت ای نہیں بھنڈن وی ہے-

پر بولی دے بھیت کسے دھڑے دے وس نہیں ہوندے- ناں دا ایہو

رنگ پیار یا لپلیت واسطے وی ورتیندا اے- بٹیڑی، جٹیڑی، رنجھیڑا- پیار لپلیت وی ورتن وان ہوند نوں نہیں مندے تے کریہت کرودھ وی- پر نہ منّن دے کارن فرق نیں- کریہت کرودھ والیاں لئی ویہار دِتی ہوند ای اصل ہوند ہوندی اے- اوہ دوجے دی ویہارو ہوندنوں ردیندے نیں اپنی ویہارو ہوند نوں رکھن لئی، وڈیاون لئی- پیار لپلیت ...... والیاں ویہارو ہوند نوں نہیں مندِیاں، نہ آپنی نوں نہ دُوجی دی نوں- اوہ ویہار دِتی ہوند دے اندر لُکے اوہدے تروڑ نوں بھالدِیاں نیں- ویہار والیاں لئی ''چوہڑیڑی'' دھتکار اے پر ایہو سچی سرکاروں پیار اے- اپنے ردیون دا ویروا وی کیتا اے چُوہڑی- اوہ پیروں ننگی اے- جُتّی کیویں پاوے- کتھاؤں گھنے جُتی- سیپ ورتارے وِچ کسبی اپنے کم نال اِک دُوجے دِیاں لوڑاں پُورِیاں کریندے نیں- موچی ترکھان نُوں جُتی سیوں دیندا اے تے ترکھان موچی نوں پیڑھی ٹھوک دیندا اے- چُوہڑی نوں اوہدے کم دے وَٹّے وِچ کیہ مِلدا اے:

پاٹا پرانا بھاگ اساڈا بھکھ ٹکر سج بیہا

بھاگ حصہ اے، آپنی کیتی دا مُل، وسوں دی پُوری اُپج وِچوں، فصل دے بوہل وِچوں- مالکی ویہار وِچ ہرکسے نوں اِکو جیہا حصہ نہیں ڈھیندا- ہر اِک دی کیتی دا درجہ وکھو وکھرا ہوندا اے- ہر اِک دا حصہ ایس درجے موجب متھیا ویندا اے- درجے بنیندے نیں مالک، اوہناں دی رِیت دے اُسارُو سُوجھوان- درجیاں تے حِصیاں دی متھ اُتے مالکی ویہار کھلوتا ہویا اے- سو ایس متھ نوں ہلاون کِسے اِک جی دا کم نہیں ہوندا- چُوہڑی دا درجہ سبھ توں ہیٹھ اے- سگوں درجہ تے اوہدا ہے ای کوئی نہیں- اوہ درجیاں دی گِین توں

باہری اے- اوہ پلیت اے- بھِٹی ہوئی- اوہ جیہنوں چھوہے اوہ وی پلیت- چوہڑی دی ہوند ای پلیتی اے اصلوں- سو اوہ ویہار والیاں لئی باہرلی اے، اوہناں دی وَیرن-

چوہڑی صفائی کریندی اے- صفائی اِک دیہاڑ نہ تھیوے تاں پوری وسّوں ای بُس ترکّ ونجے- وسیب دا وسّن ای مُک ونجے- ایس حساب تاں چُوہڑی دا درجہ سبھ کنوں اُپّر ہوونا چاہیدا اے- پر درجے بندی کمّاں دے اثر ہر نہیں بندی- ایہدا مُول ایہہ ہے جو کرنہار دا واہ کِس شے نال اے- اوہ کیہ سانبھدا سمیٹدا اے- اوہدا سریر اوہدا وجود کِس شے نال لگدا اے کم کریندیاں- مَیل گُونہہ بندے دی رَدّ اے- چُوہڑی دا سریر اوہدا وجود ایس رَدّ نوں چھوہندا اے- سو اوہ وی رَدّ اے- اَن بندے دی سبھ کنوں وَڈی مُڈھلی لوڑ اے- سو اَن چھوہن والے اَمالک راہک واہک وی سبھ سیپیاں کنوں اُتلے درجے تے نیں- تے اَن دیاں وسیلیاں دی جانے بھوئیں تے پانی دی مالکی ہی اصل مالکی اے- ''ہیر دمودر'' وِچ مہر چوچک دی سبھ توں وڈی وڈیائی ایہا اے جو اوہ ''بھوئیں نیئیں دا سائیں'' اے- چُوہڑی کول تے رَدّے دی مالکی وی نہیں- رَدّیا مُڑ فصل وِچ اروڑی بَن پَوندا اے- سو اوہ مُڑ رَدن والیاں دی مِلکھ تھی ویندا اے- رَدّیا اُپّج دے گیڑ وِچ جُڑدا اے تاں ای ایہہ گیڑ گڑیندا اے- پر رَدّے سانبھن سوتن والی دا اُپّج وِچ کوئی حصہ نہیں بندا- بھکھ حصہ نہیں- بھکھ وی رَدّ اے- بھکھ گھِنن ہار دا حق نہیں دیون ہار دا حق اے- ایہہ گھِنن ہار نوں دیون ہار دے حق دے ہیٹھ کریندی اے اوہدا محتاج کر کے- دیون ہار نوں گھِنن ہار دی ہستی دا مالک بنیندی اے-

چوہڑی پَیروں وی ننگی اے تے سِروں وی- سِر اوہدے اُتے اَن واہے والاں دا کھلار اے- تیل کنگھی کِتھوں آوے اوہدے کول- ایہہ شئیں وی سیپ وِچ ڈِھیندیاں نیں تے اوہ سیپی ہوئی کوئی نہ- تیل کنگھیاں بناون والے وی اوہدے کولوں کم آپنیاں بنائیاں وستاں دے کے نہیں لیندے بھکھ دے کے لیندے نیں- بھکھ وی منگیاں دیندے نیں- منگن ہوکا ہے جو مینڈا دیون والے اُتے حق کوئی نہیں آپنی کیتی پاروں- دیون والے دی مرضی ہی مینڈا آسرا اے- اوہدی مرضی نہ ہووے تے فاقہ کڑاکا- ایہہ جال ہے گذران ہے جو مینڈے کم مینوں دِتی اے- ہوراں دا کم اوہناں نوں بھاگ وان بنیندا اے، وسیب دی اُنچ وِچ حصے دار- چُوہڑی دا کم اوہنوں بھاگ ہین بنیندا اے - حصے داری وِچوں باہر کریندا اے-

گُونہہ مُوتر رَدّ کیوں نیں، کیونجو اوہ آپنی ہوند مُکائی بیٹھے نیں- وجود نے کھادے پیتے وِچوں اپنی لوڑلئی جو گھتنا ہا گھن گھدا- ایہہ جو کڈھیا ہے ایہہ فالتو اے، اہوند اے، مُردا- مُردا پیا رہوے تاں تڑک ویندا اے- سو اوہنوں جھب ہلے لاونا پوندا اے- پر ایہہ رَدّ جیون دا اَدّھ اے- رَدّن ہے تاں کھاون ہے، جیویں کھاون ہے تاں رَدّن ہے- رَدّن آپنے آپ وِچ پورا کم نہیں نہ ای کھاون، ایہہ جیون بناون دے کم دے دو سِرے نیں- سِرے نہیں، اِک گھتارے دے دو اَدّھے نیں- ویکھن نوں وکھ وکھ نیں- ورتن وِچ گھتارا [1] اِک اے-

---

1- گھتارا = چکر، دائرہ-

قدرت نے ردنے تے سِرجنے اَنگاں نوں اِک مِک کیتا ہویا اے- قدرت رَدنے اَنگاں نوں سرِجن والی چاہ کولوں پُو جاوندی اے-

اوڑک سریر پُورا ای ردِیوندا اے- سارِیا دَبیا روڑھیا وَیندا اے یا پکّھواں دا کھاجا بندا اے- پر ایس راہیں اوہ بنن بناون دے کم وِچ مُڑ رَلدا اے اروڑی تھی کے-

ردّن نوں جیون دے آہر وِچوں وکھرا کر ویکھن ایویں ای ہے جیویں بنی شے نوں بناون دے کرموں وکھرا کر ویکھن- بنی شے وِچوں بناون والی گھال نوں وکھرا کر کے رد کے کھوہنا کرن- جیویں جنی دے کم نوں ہند کے اوہدی ہستی نوں ادھین تے ہین کر دیون- جیویں رات نوں دیہنہ نالوں وکھ کر کے اوہنوں ڈر بے سُرتی تے ظلم دی نشانی بناون-

ایہہ اَدھور ویکھنی ہے- اَدھور ویکھنی ای اَدھور ورتنی تھی ویندی اے- ایہو چُوہڑی نوں وسیبوں کڈھ کے بھٹ کریہت دی مار تے رکھیندی اے- اَدھور ویکھنی ورتنی نوں رَدیا مَوت جاپدا اے- اوہ بُھلا دیندی اے جو ایہہ مَوت ایہہ اَہوند ای جیون دا، ہوند دا بی اے- اوہدی پالن جوالن ہار- ایہہ آپ جیون اے- چُوہڑی مَوت نوں جیون کریندی اے- مرن جیون دی ہوند انہوند دی اِکائی وِکھیندی اے- اوہ پُور ویکھنی تے پُور ورتنی اے- اوہ قدرت دا دوجا ہتھ اے، کہ پہلا ای- اوہ آپ قدرت اے- اَدھور ویکھنی ورتنی درجے بندی تے میل بندی وِچوں جمّی اے- کمّاں دی ونڈ نے میل بنائے، درجے بنّھے- میل بند درجے بند ویہار جیون مرن دے اِک گھتار ہوون نوں نہیں مندا- گھتارے نوں من کے درجے بندی رہ ای نہیں سکدی- گھتارے نوں چھیکو تاں ای

درجے وِسدے نیں- اُتلا تاں ای اُتلا اے جے کِسے نُوں دوجیا کے رد کے وکھرا کرے، نیواں کرے- درجے بند ویہار ساہ دے لین نوں منّدا اے چھوڑن نوں نہیں- ایس پاروں درجے بند ویہار وِچ وَنجھلی نہیں وج سکدی- کیونجو ونجھلی وِچ رَڈیا ساہ ای سُر بندا اے- سو ونجھلی والا رانجھا رَڈیا کڈھیا گیا- اوہنوں ہیر پچھاتا، ہیر جو آپ قدرت اے-

چوہڑی رڈیاں دی رڈی اے-اوہ رڈیاں وِچوں اخیرلی اے سو اوہ رڈیاں دی موہری اے- اوہ درجے بند ویہار دی جائی اے پر اوہا ای ایس ویہار نوں اُلٹا کے جیون گھتارے نوں مُڑ چالو کرن والیاں وِچوں اگیرے ہے- ایسے لئی اوہ سچی سرکاروں ہے- ایہہ سچی سرکار ویہار دی کُوڑ سرکار دا تروڑ ہے-

اساں کافی وِچوں چُوہڑی دا ردِیون وکھرا کر پڑھیا اے سمجھن واسطے پر اصلوں کافی وی اِک گھتارا ہے- سطر سطر وِچ چُوہڑی دا ردِیون اے پر ایہہ ردِیون ای اوہدا منیون اے- چُوہڑیٹڑی والی بنتر کریہت کرودھ لئی ورتی اے ویہار واناں پر ایہا بنتر سچی سرکاروں پیار اپلیت لئی ورتیجی اے- سچی سرکار دی آپنی ہے چُوہڑی- اوہ پیروں ننگی سروں جھنڈولی اے تاہیوں اوہنوں پاروں سینہا آیا اے- پار جیہڑا اُرار دے اندر لگیا بیٹھا ہے- چُوہڑی دا ایہہ رُوپ فقر رُوپ ہے جیہدی دس لوک رِیت وِچ چروکنی پوندی آئی اے- نامدیو دے

آ وَقلندر کیسوا، کر ابدالی بھیسوا

توں لاء وارث شاہی رانجھے دیاں پٹیاں تائیں جیہنوں ملّاں صاحب دور کرانا چاہوندے نیں- ماں دے پیٹوں آئے وال وی جھنڈ اکھویندے نیں سو جھنڈولی وِچ ایہہ رمز وی ہے قدرت دے پیار تے اپلیت دی-

''ترمراٹ'' دے پچھے لفظ ترمر یا تمر ہے، اندھار، انھیرا- پر ترمراٹ اصل انھیرا نہیں ایہہ اوہ جھکانی اے جیہدے وِچ بندے نوں دیکھن ویلے تارے دِسیندے نیں- ایہہ رمز ہے موہ دی- سنسار، میل بند ویہار اصلی جاپدا اے حرص پاروں، پر ہے جھکانی- ایہدے وِچ جو بنتراں بنیاں جاپدیاں نیں جو ریتاں پرتیتاں پردھان نیں اوہ اصلی کوئی نہیں- چھل نیں- چھل نوں لین توں انکاری ای نہیں چوہڑی اوہ چھل دے مُڈھ نوں حرص نوں ای اُڈاون آئی اے- ویہار دِتی چھجلی ہُن ویہار نوں چھٹ مُکاون دے کم آونی اے- ''چھٹاں'' وِچ چھجلی نال چھٹن وی ہے پر چھٹاں اوہ وی نیں جیہناں وچ لدیج کے خلقت دی کیتی منڈی دا مال وی بندی اے تے زوراوراں دی کوڑ سرکار دی مال گذاری وی بندی اے-

چوہڑی نوں چھجلی روّیا چاون لئی دِتی گئی اے- ایہو چھجلی چوہڑی دے روّے ہوون دا نشان اے- ہُن ایسے چھجلی نے حرصیاں دے کھوہ کے سانبھے انّ نوں چھٹ پھٹ کے مُڑ بِھڑیاں جوگا کر دھرنا اے- کھوہے نوں کھوہ کے درجے بندی دے دھگان نوں ٹھل کے قدرت دے جیون گھتارے نوں وت چلاونا ہے-

''اُٹھی پُٹھی'' بارے کھوج دی لوڑ ہے- جاپدا اے جیویں کوئی اناج ہووے رَدّیا جیہنوں ماڑے کھا لیندے ہوون- یا گھا بُوٹ وِچوں چُگے رَلے مِلے دانے ہوون متاں- جے ایہہ نہیں تاں ہوسکدا اے اُٹھی پُٹھی اوہ پکاون والی آپ اے جیہڑی سنساریاں دے سلاہے دی تھاں اوہناں دے کڈھے سٹے دی ٹکّی پکیندی اے- ڈیلے بار دا پھل اے کریر دے بُوٹے نوں لگدا

اے۔ بُوٹے اُتے لگے ڈیلے ست رنگ وکھاوندے نیں، قُدرت دی اَت جھینی رنگ کاری۔ ڈیلیاں دا اچار وی پوندا اے تے لاون وی بندا اے۔ ایہہ ماڑیاں جھیپیاں لئی نعامت اے۔ پر ڈیلا اکھ وی ہوندا اے۔ انھی چُنھی دی ٹِکی نوں ساندل بار دا ڈیلا لاون اے۔ نمانیاں دی اکھ نُوں نظر ساندل باروں ڈِھیندی اے۔ ساندل بار دی رِیت اے جو اُتھاں نمانے جُڑ کے باتشاہیاں کنوں نابر تھیندے آئے نیں۔ دُلّے بھٹی دی جُوہ وی ایہا اے۔ ساندل بار دا ناں وی دُلّے دے نابر وڈکے دے ناں تے پیا دیندے نیں۔ سنسار بھانے چُوہڑی انھی چُنھی اے پر اوہدی اکھ نوں نُور مِلیا اے ویہار نابری دی وار وِچوں۔ خلقت لئی ساندل بار دا ڈیلا لاون وی ہے تے نظر وی۔ ایہہ ماڑیاں دا جیوکا اے۔ ایہہ سنسار والے ترمَراٹ دا وی اُپا ہے تے بُھکھ دُکھ دا وی۔ سنساروں ویہاروں رڈیاں نوں ای ایہہ نیامت ڈِھیندی اے۔

گھنڈی مُنڈی اوہ رَدّے چَھڈّے دانے ہَن جیہناں نوں جوڑ کے بوہل بنایا اے چُوہڑیٹڑیاں، تے ایس بوہل وِچوں حصہ رَگھدا اے۔ ایہہ حصہ ای دیدار اے سائیں دا۔ سائیں سکت ہے، وِت ہے، خلق دے اندر، اُپاون دی میلن دی۔ ایہہ وِت سکت خلق دی سانجھی ہے۔ خلق لبھنوں جان مان تے سچی سانجھ والے وسیب وِچ ای سکدی ہے۔ اوہو جانن مانن، اِک تھیون اوس سانجھ سکت نال، آپ سائیں تھیون ہے۔ پر اجے اپنی کرنی وِچ ایس سکت دا جھلکار ای آس ہے ونج ویہاروں نِکلن دی۔ ونج وپار ہے۔ خلقت دی کیتی نوں وکاؤ بنیندا اے وپار۔ گھال نوں مال بنیندا اے۔ ونج دا مُول ہے مال نوں ودھاون۔ ایہہ ہُن جیون دا ڈھنگ بن گیا ہے۔ جیون دا مُول۔ جیون ہُن ونج

ویہار ای ہے- ایس ویہاروں نِکلن باہر کھلو کے ویکھن نہیں- باہر تے ہویا ای کوئی نہ ایہدا- وِنج ویہار نوں مُکا کے ای ایہدے وِچوں نِکل سکدی اے چُوہڑیٹڑی- اوہ آئی ای ایسے کارن اے آپنی چھجلی نال- چُوہڑی رڈّی ہوئی اے، اوہدا کم وگار اے- پر ایہو رڈِیون ایہو وگار اوہدی کار اے- ویہار دی وگارن سائیں دی ارتھیا اے- ارتھیا ایجنٹ اے کِسے وڈے وپاری ولوں کم کرن والا- وِنج ویہار وِچ ہر کوئی ارتھیا اے راس والاں دا- چُوہڑی سائیں دی ارتھیا اے کیونجو اوہ ویہاروانان دی ارتھیا نہیں بنی-

ارتھ لفظ مال دولت واسطے وی ورتیندا اے تے تت ست واسطے وی، مطلب معنے واسطے وی- وِنج ویہار وِچ مال ای تت ست اے تے مال ای مطلب معنے- سو ایہہ اِکو لفظ دوہّویں کم ساردا اے- دوہّناں دا اِکو ہون دسدا اے- چُوہڑی نے ارتھ کولوں اِک کم کھوہ کے سٹ دتا اے مال والا- اوہ تت ست دی اَرتھیا اے-

لفظاں نوں چھَٹ کے اوہناں وِچوں حِرص دا لاگ مُکاون وی چُوہڑی دی کار ہے- چُوہڑی دے ہتھ وِچ شیواں دی ورتوں ہور تھی ویندی اے جیویں چھجلی دی تھئی- اوہدی جیبھ تے لفظاں دی ورتوں وی ہور تھی ویندی اے- جیویں چھجلی ویہار والیاں نال ہتھ کر گئی اے ایویں ''ارتھیا'' وی کر گیا اے-

اگوں چُوہڑی ''میں'' توں ''اساں'' تھی گئی اے- بولی تے اوہ مُڈھوں ای گل رڈّیاں ولوں اے، ہُن گل رڈّے آپ اوہدے وِچوں بول پئے نیں:

ہندو تُرک اسیں نہ ہوندے دو جرمے ترے جرمے

دو جرمے ترے جرمے والی وڈیائی ہے تے برہمن جاتی دی پر اتھے

ایہنوں نشان بنایا گیا اے مالک میل دا جیہدے وِچ ہندو ترک دوئے اِک نیں- چوہڑی فرقیاں دیاں بھلاویاں ریتاں دے پچھے جھاتدی اے- اوہناں دے اندر لکائے سچ نوں ساہمنے کر کے اوہناں دا اثر مکاوندی اے- گل رڈّے بُن اک پاسے ہن تے دُوجے پاسے ہن اُچ جاتیئے دو جرمے ترے جرمے- جیہڑے آپنے مال نوں خلقت اُتے اپنے راج نوں اپنی بنائی رِیت راہیں قدرت دی دین دسیندے نیں، اپنیاں پچھلیاں چنگیاں کرماں دا انعام- ایہہ ونج ویہار دے موہری وی نیں تے اوہدے رَچھ وی- سو سمجھو پُورا ونج ویہار ای قدرت دا انعام ہویا- ایہہ ویہار موہری آپس وِچ وی ونڈ وِتکرا کریندے نیں اپنی حرص تے ڈر پاروں- فرقو دھڑاں وِچ بنھ کھلوندے نیں آپنے آپ نوں- پر ایہناں دِیاں باندھاں پیڑاں ایہناں دی پیچلی پاکی پلیتی تے حرام حلال اصل وِچ پینترے نیں آپنے ویہی درجے دی راکھی دے، اپنی مالکی دی سنبھال دے- ایہہ خلقت نوں بھرماون دا آہر اے- پر خلقت ہُن چوہڑی دے نال کھلوتی اے اوہ بھرمائی نہیں بھرمدی- اوس ونج ویہاروں مِلی رَد ہند نوں آپنی جُرت بنا رگھدا اے- ایہہ جُرت بنی اے ونج ویہار دے مُول حرص نوں چُھٹ کے ایس ویہار نوں پلٹ کے نواں ویہار سارن لئی- پر ایس کافی وِچ تے ہور بُلھے شاہی کافیاں وِچ وی فرقو وِتکرے دا مُڑ مُڑ آون دسیندا اے جو نِویاں نابر جُرتاں نوں ایہہ پواڑا بنیا پیا اے- اوہناں نوں ایہدے اُپا دی گھنی چِنتا اے تے حاکم ڈھانیاں ایہنوں مچائی رکھن وِچ ای آپنا بچاء ویکھدیاں نیں پیاں-

چوہڑی نوں پَک اے جو رڈّیاں دی ایس جُرت نوں، چوہڑیاں دے

گھن سنگ نوں، ویہاڑو بھرم ہُن پوہ نہیں سکدے کیونجو اوہناں آپنے پیا نُوں، آپنی سانجھ سکت نوں، آپنے اندر حاضر ویکھ رگھدا اے جُھنڈ لاہ کے- ریتاں دی دِتی دُوج دُوری والا جُھنڈ لتھا تے پیا اِکدوجی دے اندر حاضر ناظر جاپیا- نہ وکھرپ رہا نہ وجوگ نہ دُوج دربار نہ اوہدی شرم-

بُلھے شاہ دی کافی وِچ چُوہڑی اواگھت نہیں آن وڑی- لوک ریت وِچ چُوہڑی دا واس پُرانا ہے تے ہُن تائیں ہے- مادھو لال حسین دی کافی ہے:

چوہڑی ہاں دربار دی
دھیان دی چھجلی گیان دا جھاڑو کام کرودھ نت جھاڑدی
قاضی جانے حاکم جانے فارغ خطی وگار دی
گل جانے ار مہتہ جانے ٹہل کراں سرکار دی
کہے حسین فقیر نمانا طلب تیرے دیدار دی

ایتھے وی چوہڑی درباروں آئی اے- مغل باتشاہ دے درباروں نہیں قدرت دے درباروں- اوہدا کم اے کام کرودھ جھاڑن- کام اے حرص، تے کرودھ سختی زوراوری جیہڑی حرص نوں پُوریاں کرن لئی ورتیندی اے- حرص تے زوراوری دا انجن ای ویہار دا کارخانہ چلیندا اے- ایہہ دو مُول پرتیتاں ہِن ویہار واناں دِیاں- اوہ ایہناں نوں سانبھدے کماوندے نیں- ایہو مَل مَیل اے جیہنوں سوتن چُوہڑی آئی اے- چُوہڑی دی چھجلی اوہدا دھیان اے اوہدی گیہہ اوہدی نیجھ جیہدے نال اوہ بندے دی ہستی نوں چھٹ کے کام کرودھ نوں وکھرا کریندی اے- جھاڑو اوہدا باریک علم اے اوہدی جھین سار جیہدے نال اوہ بندے دی ہستی نوں میل کے مُڑ جیون گھتارے وِچ جوڑ دیندی اے-

''جانے'' نوں کئیں پڑھت کار ''جاندا اے'' سمجھدے نیں- پر جے ویہار دے موہری کارگذار چوہڑی دے کم نوں جاندے نیں تے جان کے اوہنوں ایہہ کم کرن دی کُھل پئے دیندے نیں تاں کیہ اوہ نابر ہوئے کھلوتے نیں ویہاروں- اُگراہی دی حرص لئی زوراوری نوں قانون بنا لاگو کرنا اوہناں دا کم اے- کیہ اوہ ایہہ کم چھڈی بیٹھے نیں- جے ایویں ہے تاں چوہڑی دا کم تے پہلوں ای ہویا پیا اے اوہ آئی کاہدے لئی اے-

پر جے ''جانے'' نوں ''جان لوے'' سمجھیئے تاں چوہڑی آہندی اے جان لَین ایہہ موہرے ویہار دے جو میں قدرت دی ٹہل کار ہاں- اوس سرکاروں مینوں فارغ خطی ہوئی اے- فارغ خطی پروانہ ہے کِسے نوں کم توں وکھرا کر دیون دا، اوہ لِکھت جِس راہیں کِسے نوں کِسے باندھ توں چھوٹ دِتی جاندی اے- چوہڑی ویہار والیاں دی وگارے بدھی ہوئی آہی ریت دے حساب سِر- پر ہُن اوہ نویں سُرت سار گھن کے آئی اے نویں نِبھ نویں مُچّے نال- اوہ ہُن وگار لفظ نوں کھلاردی اے- ویہار دا سارا آہر وگار اے اوہدے لئی- اوہنوں ایس وگاروں فارغ خطی مِلی اے نویں کم واسطے- ''فارغ خطی'' وِچ اِک بکھیڑ ہے حاکم تے قاضی نال- حاکم اوہ اے جیہدا حُکم چلدا اے- بادشاہ توں لاء وزیراں صوبیداراں دیواناں فوجداراں عاملاں تائیں حاکماں دا اِک جال ہے پورے وسیب وِچ- قاضی دی کچہری حاکماں دے کیتے نوں نیاں دا پہراوا پوندی اے- حاکم تے قاضی ویہاری قانون دے راکھے نیں- فارغ خطی ایسے قانون دا ای اِک رَچھ اے- پر چوہڑی جیہڑی فارغ خطی حاکم تے قاضی نوں پئی ویکھیندی اے اوہ ویہار قانونوں باہر رہن دی اے- نِرا باہر رہن دی

نہیں- قانونوں باہر رہ کے چوہڑی کام کرودھ نُوں بُونجھا پھیر دینا اے- قانون بنیا ای کام کرودھ نوں اوٹن لئی اے- کام کرودھ اُتے ای گل والیاں دی زمینداری کھلوتی اے تے کام کرودھ راہیں ای حاکماں دی حاکمی چلدی اے- لفظ گل ٹابری لئی ورتیندا اے- ایتھے ایہدی ورتوں کیویں تھئی ایہدی اُگھ سُگھ نہ لگی تاں کجھ پڑھت کاراں گویڑیا جو اصل لفظ کافی وِچ مَلّ ہا جو کتابت دے رولے وِچ ''گل'' بن گیا - مَل دا مطلب اے تگڑا، بلوان- اساں پڑھت کاراں جاتا جو پنڈ دا چودھری یا زمیندار مَل اے- پر ''گل'' نوں ایویں نہیں ٹالیا جاسکدا- ایسٹ انڈیا کمپنی دی 1855 وِچ چھاپی ایس ایس وِلسن دی بنائی قانون دے معاملے دی ارتھالی 1 دسیندی اے جو دکھن ہند ول ''گل'' ہالہ تارُو زمیندار ٹابری واسطے یا اوہدے آگو واسطے ورتیندا اے- ہو سکدا اے اکبر دے وارے پورے ہند وِچ گل دی ایہہ ورتوں ہووے- (''گل'' دا عام مطلب ٹابری یا خاندان ہے- ہالہ اُگراہی سِر چلدے ویہار وِچ اوہا گل گل اے جیہڑی ہالہ تارن جوگی اے-) مہتہ ہالہ اُگراہون والا پربندھک اے- گل ہالہ تاردا اے تے مہتہ وصول کے لیکھا کر کے سرکار پچیندا اے- مہتے دا ناں مقدم وی تھیا- انگریز راج آیا تے ایہہ مہتہ یا مقدم نمبردار بن گیا-

طلب تانگھ تے ہے ای پر طلب تنخواہ وی اے- چُوہڑی نوں اوہدے نویں کم لئی جیہڑی تنخواہ لبھدی اے اوہ ہے دیدار- دیدار ای چُوہڑی دی روزی اے اوہدا جیوکا-

---

1- ارتھالی = ڈکشنری-

مادھو لال حسین دی کافی وِچ جد چُوہڑی آئی اے تاں مغل راج دی چڑھت تے پیار دا ویلا اے- سو حاکم قاضی مہتے تے گل آپو آپنی تھائیں ٹِکے کھلوتے نیں- بادشاہی پربندھ ایہناں چونہہ پاویاں تے کھلوتا ہویا اے- چُوہڑی ایہناں نوں ونگاردی اے- بُلھے شاہ ویلے مغل راج پھسدا سُنگڑدا اے پیا- اوہدا پربندھ اندروں پولا تھی گیا اے- ماڑیاں جاتیاں دے لوک سیپ چھڈ کے بیلیاں باراں وِچ جتھے بنے بنیندے نیں شاہی لشکراں نوں زِچن کیتے- سو ہُن چُوہڑی ایہناں وِچوں پئی بولیندی اے- ہُن دیدار اوہدی طلب نہیں گھنڈی مُنڈی دے بوہل وِچوں گھدا حصہ اے- باراں بیلیاں گھاٹیاں وِچ لُک جُڑ دے ایہہ مواسی 1 آپنے بے وسیلہ ہوون نوں ای آپنی سکت بنے بنیندے نیں تے ایس سکت نے دیدار دے ایس بخرے نے ونج ویہار نوں بھن کے سائیں تھیون دی گل نال اِک تھی ونجن دی آس وِکھائی اے اوہناں نوں- حسینی کافی وی ناچ رُوپ اے پر ایہدی تال وِچ ٹھرمے دا رنگ ہے اِک جیہڑا چُوہڑی دی واج وِچ دِڑتا بندا اے، جیہڑا چُوہڑی دے ہوکے

چُوہڑی ہاں دربار دی

نُوں للکرا بنیندا اے- بُلھے شاہ دی کافی بولی دی تال وِچ ہے- بولی دی تال تے تِرکھے ناچ مچدے نیں گِدھا، لڈّی، بھنگڑا- کافی وِچ مچیا ناچ فاقے کڑا کے نوں گھنڈی مُنڈی، انھی پُچھی، بھکھ ٹُکر تے تُھڑ دِیاں ہور رمزاں نوں اَڈک اُدم تے اَموڑ ترنگ دِیاں رمزاں بنا دیندا اے- کافی دی ایہہ اُتھل بنتر

1- مواسی = نابر، مواس واسی (مواس اوہ جنگل بیلا اے جتھے نابر لُک جڑدے آہے)

وار دی اُتھل نوں رمزدی اے- ''چوہڑی'' دے ''چوہڑیٹڑی'' تھیوں وِچ وی بولی تال دے مچائے ناچ دا ہتھ اے پر بولی تال لگی ای تاں اے جے ''چوہڑی'' ''چوہڑیٹڑی'' تھئی اے تے- حسینی کافی چڑھے جے مغل شاہی دربار نال بکھیڑ کریندی اے- بُلھے شاہی کافی وِچ دربار رہے ای نہیں- گھنڈ لہہ گئے نیں، شرماں اُڈ گئیاں نیں-

چوہڑی کافیاں وِچ آئی اے لوک ریت وِچوں، اوس سانجھ سار وِچوں جیہڑی خلق دی جُگاں ورتی نے نتاری سانجھی تے ورتائی اے- ہزاروں ورھیاں توں ہند وِچ لوک جات بندی دا جیون جالدے آئے نیں- وسیب میلاں وِچ ونڈیا ہویا اے- اُنچ کاراں دی کرت حاکماں دی کرت بندی آئی اے- حاکماں نے میل ونڈ نوں قدرت دی کیتی بنا وکھاون لئی میلاں نوں جاتاں بنا دِتا اے جدّی پُشتی، جماندرُو- جاتاں اُتے رِیت دا پَرتو پَرت قانون بٹھال دِتا اے تانجو اُنچ کار آپنے نال ورتیندے دھرو اُتے اپنی کمائی دی لُٹ اُتے ویہر نہ سکن- ایہہ آہر اِک دیہنہ بہہ سوچ کے نہیں کیتا گیا- حاکم میلاں نوں خبرے کیویں کیویں تے کتھے کتھے ویہریاں دی ویہر نوں ٹھلنا نتھنا پیا تے کیویں اوہناں سینکڑیاں ورھیاں وِچ جات بندی دی ریت اُساری، ایہہ لیکھا ہُن وارکاراں دے وس وی اوتنا ای اے جتنی سُوہ اوہناں نوں بیتـــــے دی پھرول وِچوں لگدی اے- پر کافیاں وِچ چُوہڑی دی بُلبیل سانوں پئی دسیندی اے جو اوہ نویں نہیں- ہزاروں ورھیاں توں لگی آئی ویہر وِچوں جمّی اے- مُڑ مُڑ جمی اے- ایہہ چُوہڑی اوہ نہیں جیہدے سر تے حاکماں دی حاکمی پئی چلدی اے- تے مال والیاں دا مال پیا جُڑدا اے -مغل راج دی شِکھر ویلے

لہور تے آگرہ دُنیا دے وڈے شہر آہے- لکھاں دی وسّوں آہی- جے اِک دیہُم وی اوہ چُوہڑی انکاری تھی ویندی کوٹھے لاہون توں تاں ایہہ شہر کیویں رہندے- پر نہیں- اوسے چُوہڑی دے اندر پئی جیوندی ہے ایہہ چُوہڑی وی- اوسے چُوہڑی دے اندر ای دُھکھدی اے پئی جُگاں پرانی ویہر جیہدے وِچوں ایہہ دُوجا رُوپ اوہدا جاگیا اے- دب ویندا اے ایہہ روپ روز تے روز جاگدا اے- لوک ریت نوں ایسے رُوپ دی جاگ اے-

سچل صُراحی

چھوڑ گُمان گدائی والا شملا چا بدھ شاہی دا
مار نغارا وحدت والا فکر رکھیں باتشاہی دا
غیر خیال گُذار نہ دل تے غمزہ ہئی گُمراہی دا
ہر کہیں طرفوں تارک تھیویں کم کر کج کُلاہی دا
مار زغار تاں ظاہر تھیویں سُرکا پی صراحی دا
آپ سُبحان اَنا الحق آکھیں مانیں عیش الٰہی دا
نفی سچل اثبات کریندا ویکھو سَیر سپاہی دا

گمان سچ دا اُلٹ ہے- سچ اوہ ہے جو ہے، **اصل حقیقت**- گمان وہم اے یا بھرم- ایہہ وہم پڑدہ بن ویندا اے، سچ نوں ویکھن ای نہیں دیندا بندے نوں- پر گمان تے مان والیاں نوں ہوندا اے- جیہناں کول طاقت دولت ہووے- مادھو لال حسین دے بول نیں:

تُسیں مت کرو گمان جوبن دَھن ٹھگ ہے

گمان تے مان وچ تے مان دی سانجھ ہوئی- گدائی کول تے گمان دا نرا گاف ای اے- پر کافی آکھدی اے گدائی گمان اے،

گدائی ہے منگ کھاون- کافی کہے اِک منگتے نال نہیں اوہناں ساریاں

نال گل پئی کریندی اے جیہناں کول نہ مال اے نہ زور- اصلوں کنگال نیں آتر نیں جیہڑے- کافی اوہناں نوں گدائی والے گمان نوں گلوں لاہ کے شاہی والا شملا سر تے سجاون دا آکھدی اے- شملا ہے تاں پگ پر شاہی کول شملے دی نری ''ش'' ای نہیں مَل تے مال وی ہے- شاہی دا شملہ مل مال دے دِتے زور نال ای بجھدا اے- جے آتر اساتر شملے بنھ کھلوون تاں اوہ تاں سمجھو شاہاں کنوں نابر تھی گئے- کیہ کافی خلقت نوں نابری لئی بھچھیندی اے پئی- شملا نشان اے مَل دا، دولت طاقت اُتے قبضے دا- نغارا ایس قبضے دا اعلان اے- پر جیہڑا نغارا کافی ایہناں نابر نمانیاں اگے پئی دھریندی اے اوہ ہے وحدت دا، اکائی دا- گل دے اِک تھیون دا، سبھ سانجھ دا ہوکا ہے نمانیاں دی نابری- قبضہ گیر بانشاہی دا نغارا دوئی دا اعلان ہوندا اے- دھن دے زور والا بانشاہ اے- ہتھل خلقت گدا اے- وحدت والا نغارا ایس دوئی دا انکار اے- نمانیاں نوں سبھ سانجھ دی بانشاہی کھلیارن دا اوہدی سنبھال کرن دا فکر رکھنا پوسی-

شاہی بانشاہی کافی وچ رمزاں نیں مخلوق دی نویں شناخت دِیاں اوہدے نویں کم دِیاں- پر ایہہ رمزاں آئیاں تے مخلوق دی پرانی باندھ دی وار وِچوں نیں- کیہ ایہہ غیر رمزاں غیر خیال نہیں گذاردیاں دِلاں تے- ایہناں نوں ورتن وِچ اوپر جیہی نہیں پئی جاپدی جیویں کوئی بہروپ بناون دی گل پئی تھیندی اے؟ کیہ غیر رمزاں دی ورتوں وار دی دِتی مجبوری اے بندے دی، اوہدی بولی دی- کافی دی بنتر نوں گولیئے متاں رمزاں دی غیر خیالی دا بھیت وی کھل وَنجے-

کافی دا روپ ظاہرا تے اِک سدھی لکیر جاپدی اے امر دی - چھوڑ، بدھ، مار، گزار نہ ، کم کر، مار، پی- اک سواہری لڑی اے آکھیاں دی، کرن سینتاں دی- پر مُڑ ویکھو تے لڑی نہ سِدھی اے نہ سواہری، ہاں وچ نہ تے نہ وچ ہاں نال گُتی ہوئی اے- ''چھوڑ'' دے نال ''بدھ'' اے.....نغارے دی ''مار'' دے نال فِکر دی '' رکھ'' اے-

غیر خیال گذار نہ دِل تے

نوں پہلی وار پڑھیاں ''نہ'' نہ ای سہی ہوندی اے پر اگلی سطر پڑھ کے مُڑ و تاں ایہہ '' نہ'' ''نا'' ہوئی جاپدی اے

غیر خیال گذار نا دل تے

''نا'' دی کنڈ '' نہ'' ول ہے تے مونہہ ''ہاں'' ول- ایہہ دوہناں نال کھیڈیندی دوہناں دی پکڑوں باہر تھی گئی اے- ہُن ایہہ چھیڑ بکھیڑ اے ونگار کہ ہلا شیری ایہہ تُسیں جانو- نہ ہاں دیاں پرتاں دا ویروا تاں ہوسی ہور اگیرے، گل ٹُری آہی رمزاں دے پرانے پچھوکڑ دی بھئی کیویں گذارہ کریندی اے کافی دی بنتر ایس پچھوکڑ نال- سو پتہ ایہہ لگا اے جو کافی دی بنتر اک بہو رنگی کھیڈ ہے ہاں نہ دی- ایس نویکلی ان مُتھی کھیڈ دے ولاکے وچ آ کے کوئی رمز وی آپنیاں پرانیاں معنیاں رنگاں تے گندھاں نال گنڈھی نہیں رہ سکدی- '' شاہی'' ''باتشاہی'' ''شملا'' ''نغارا'' ''کج کلاہی'' آپ ای اپنے پچھلے ساک شریکے کنوں پلہ چھڈا کے اوہدا اتروڑ بن کھلوندیاں نیں- کافی اُتھل دی گھڑی اے- ایہدی بنتر پچھلی وار ورتی دی حال حقیقت وی سمجھیندی اے تے اوہدے پائے پواڑیاں دا اُپا وی سُجھیندی اے ہاں نہ دی اچنبھا کھیڈ

راہیں۔ آؤ کجھ ہور رنگ ویکھئے ایس کھیڈ دے

غیر خیال گُذار نہ دل تے غمزہ ہئی گُمراہی دا

غمزہ بھیتلی سینتر ہے اکھ دی۔ ایہہ پرانا رَچھ اے غزل ریت دا۔ اوتھے ایہہ بدھے ویہاری راہ نوں چھڈ کے نابر عاشقی دی واٹے پون دا گجھ سدّا ہا۔ پر ایتھے تے نابری دا نغارا پیا وجدا اے۔ نابری نوں تے غمزے دی لوڑ کوئی نہیں۔ ایہہ ہُن غین گاف تے میم دی سفارش نال گمان دی غیر خیالی گمراہی دا رَچھ بن کھلوتا اے سچ دے بھاروتھین دا ویلا اے سوگمان غمزیاں تے آ گیا اے۔ غمزے نال شاعر دا ایہہ ہتھ پرانی غزل ریت اُتے ٹوک وی اے متاں۔ غزل دی مضمونی کاڑھ درباری شُغل بن گئی آہی۔ درباری نوکر شاعراں دی لاگت بازی تے پکدا ہا ایہہ شُغل مسالہ۔

پر اگوں ویکھو غیر خیالی دی گمراہی سنے غمزے دے آپ اتھل دا ہتھیار ونج بنی اے۔

گمراہی وچ ہے ای ہدایت نُور سفید سیاہی دا

گمراہی دی ہ وچوں ہدایت دی ہ نے سر کڈھیا اے۔ سیاہی سفیدی بھاویں الٹ نیں اِکدوجی دا پر سیّن دی سانجھ تے ہے ای اے نا وِچ۔ ''نور سفید سیاہی دا'' توں دھیان سویر ول ویندا اے۔ رات دے ہنیرے وچوں سویر دی لو جمدی اے۔ ہنیرا جیویں گَتھ ہے لوء دی۔ ایتھے لفظ گمراہی وی اپنا رنگ وٹیندا اے۔ راہاں گُم تھی گئیاں نیں۔ جانے پچھانے ڈھنگ سوچ دے کم نہیں پئے کریندے۔ ورتیندیاں ورتناں بہہ گئیاں نیں۔ پرانیاں راہاں دا گم تھیون ای نویں راہ دی وکھالی اے۔ (ہدایت دا مطلب ای راہ وکھاون

اے-) گُم راہی گُمان والے راہ نوں وی گُم کریندی اے- گُم راہی نوِیں ان ہوند اے جیہدے وچوں نوِیں ہوند جاونا اے-

سیاہی سفیدی دے ٹکراویں میل وِچوں لِکھت جمدی اے- سیاہی لکھت بنیندی اے سفیدی نوں ڈھا کے پر سیاہ حرف ای اپنے آل دوالے سفیدی نوں اُگھڑیندے وی نیں- ایہہ سفیدی مَتے گُجھ ہے اَن بُجھے معنیاں دی- لفظاں دا اچیت- ایس اچیت وچ بندے دی اوہ ورتی اے جیہنوں ویہاری رُجھ دے چیتے نے اچیتیا ہے، بُھلایا گھسایا ہے- پر ایہہ اچیتی ورتی ہر ویلے بندے دے نال اے- ویہاری رُجھ دے گمان نوں گُم کیتیاں ظاہر تھی ویندی اے- کافی آپ وی لِکھت اے، ''نور سفید سیاہی دا'' کافی دی اپنی بنتر دا بھیت وی اے-

ہر کہیں طرفوں تارک تھیویں کم کر کج کلاہی دا

اج ''طرف'' دا مطلب پاسا ای اے بس- پر پچھل سائیں ویلے ایہہ لفظ مالملے دے پربندھ دی بولی دا لفظ ہا- طرف بھوئیں دی ونڈ آہی مالکی دے حساب ہر- اِکلے زمیندار دی یا جاگیردار دی وی طرف ہوندی آہی- تے برداریاں دیاں وی طرفاں آہیاں- جاگیردار زمیندار وی طرفدار اکھویندے آہن تے ہالہ اُگراہ افسر وی- عدالتی بولی وچ ''طرف'' مقدمے دیاں دِھراں لئی ورتیندا ہا- ہر کہیں طرفوں تارک تھیون- بھوئیں دی مالکی تے ہالہ اگراہی اُتے اُسرے پورے ویہار توں نابر تھیون ہے سنے ایہدے قانون کچہری دے- حاضر بادشاہی ہے ای طرف بندی پاروں- کافی والی بادشاہی طرفاں ترک کرن نال آونی اے- مالکی ونڈ نوں مکاون ای اوہدا کم ہوسی- ''ہر'' کہیں

وچوں لنگھ کے ''طرفوں'' دی ''طر'' جا بنیا پر طرف نوں ترک کر کے ''تارک'' دا ''تار'' بن گیا۔ ''کہیں'' دا کاف ''تارک'' دا کاف تھی کے نویں کج کلاہی دا کم کرن والیاں کافاں نال ونج رلیا۔ جے تارِک نوں تارَک پڑھو تاں اوہدا مطلب ہے اوہ خود جو جنگ ویلے سِر تے دھریندا اے۔ ہر رنگ دی طرف بندی نال جنگ اے گدائی دے گمانوں چُھٹی خلق دی۔

مار زنگار تاں ظاہر تھیویں سُرکا پی صُراحی دا

زنگار زنگال وی ہے۔ سوگمان دا دِتا زنگال ہٹا کے ظاہر تھیون دی گل وی ہو سکدی اے۔ پر مار مَلن وی ہے لاون۔ ایہہ نابری دی گُم راہی والی سیاہی مَل کے ظاہر تھیون وی ہوسکدا اے۔ پر زنگار دا مطلب کُوک وی اے، پُکار۔ ایہہ کوک ونگار ہے گل گدائی گمانیاں نوں طرف بَھن بھیڑ وچ رل کھلوون لئی۔ پر ایہدے لئی اوہناں نوں گمان گوان والی صراحی دا سُرکا پیون دی لوڑ ہے۔

صراحی شاہ امراء دی ہوندی اے۔ ایہدا سُرکا سُرت بھلاون کیتے پیوندے نیں اوہ۔ پر کافی جیہڑی صراحی خلق اگے پئی کریندی اے اوہ ''صراح'' توں بنی اے۔ ''صراح'' ہے کُھل کے اندر دی گل کرن، مونہہ در مونہہ ہوون، ساہمنے ہو بولن۔ ایسے صراحی دے سُرکے وچوں زنگار والی ونگار نکلی اے۔ زنگار دا اگلا رنگ ویکھو:

آپ سنجان اناالحق آکھیں مانیں عیش الٰہی دا

گمان ہے کجھ ہور ہوون ، دوجا ہوون، دونمبر ہوون۔ آپ سنجان گمان دا اُلٹ ہے۔ مخلوق دا گدائی وچوں نکلن ای اناالحق آکھن ہے، اپنے کرنہار رُوپ وِچ آون ہے۔ اپنے وِچھنے تَت ست نال میل ہے۔

عیش وی شاہاں امراواں دا ای کم ہا۔ پر عیش دا اک مطلب رزق وی ہے، کھادھ۔ پرانی بادشاہی والا عیش اُلٹ گیا۔ نواں عیش الٰہی رزق اے۔ سبھ سانجھا، طرفاں تڑٹیاں نیں تے خلقت ایس الٰہی عیش نوں مانن جوگی تھئی اے۔ ایس مانن وچ وی مان ہے پر گمان نہیں۔

نفی سچل اثبات کریندا ویکھو سیر سپاہی دا

کافی گدا توں ٹری تے سپاہی تے آن مُکی اے۔ سپاہی بادشاہی دا ہتھیار اے، جیہدے نال اوہ خلق نوں گدا بنیندی اے۔ سپاہی دے زور پاروں ای اُبھج کار اپنی کیتی نوں بادشاہی دے پیٹے پاون تے مجبور تھی ویندے نیں۔ سپاہی تے گدا ہن اِکو میل دے جی۔ ہینے میل وچوں ای بادشاہی نے کُجھ جییاں نوں سپاہی بنا رکھدا اے رہندیاں نوں گدا بناون لئی۔ سپاہی نوں سپاہت دا مان دِتا گیا اے۔ پر ایہہ مان وی گمان اے۔ سپاہی بادشاہی دا نونہہ اے پر اوہدی ہستی نونہہ توں ودھ نہیں۔ بادشاہی سپاہی نوں ہتھیار بناون لئی اوہنوں اپنی طاقت وچ حصے داری دا گمان دیندی اے۔ پر کافی دی اخیرلی سطر وچ جیہڑا سپاہی آیا اے اوہ دھگانی بادشاہی والا سپاہی نہیں۔ ایہہ اوہ سپاہی اے جیہنے طرفاں نوں بھنن دا جنگ جتیا اے۔ ایہہ اوہو گدا ای اے جیہنے گدائی والا گمان چھوڑیا اے تے نویں کج کلاہی دا کم وِڈیا اے۔ ایہہ سچل شاعر وی اے جیہدے نہ ہاں والے نفی اثبات والے سیر نے کافی دی بنتر سروپی اے۔

سیر وچ گُھل اے چس اے۔ ہے نہ اچنبھا، ویکھو۔ بادشاہی حکماں قواعداں دے بدھے سپاہی سیر نہیں کر سکدے۔ اوہناں دا پھیرا ٹورا لوبھ لئی ہوندا اے، دھرو دھگان لئی، طرف بند ورتارے دی راکھی لئی۔ اوہ گمان دے

چلائے چلدے نیں- ایہہ طرف تارک سپاہی بے گُمان اے-

سیر لفظ دا مطلب ہاسا بکھیڑا وی اے- سپاہی دا سیر نِرا پَیراں دا نہیں بولی دا وی اے- صراحی دے سُر کے کرایا ہے ایہہ سیر- تے ویکھو، کریندا کیہ پیا اے ایہہ سیر، نفی راہیں اثبات تے اثبات راہیں نفی- ویکھو، کر ویکھو نہ سپاہی دے نال ایہہ سیر- کافی آہندی اے جیہڑا پَیر اگیرے ہوندا اے اوہو پچھیرے ہوندا اے دوجے نوں اگیرے کرن لئی- پیراں دی ٹوکویں اگیر پچھیر ای ٹورا ہے جیون دا- گمان والے وی ایہو ٹور ٹُریندے نیں پر ایہنوں گمان وچ گُم کر کے- اوہ گداواں نوں پک کریندے نیں جو گدائی گدائی اے تے بادشاہی باتشاہی- ایہہ نہیں سمجھن دیندے اوہناں نوں جو گدائی باتشاہی پاروں ہے تے باتشاہی گدائی پاروں- آپ وی نہیں ایہہ سمجھنا چاہوندے- سمجھ نوں اسمجھ بنا کے رکھدے نیں- ایہدے وِچ وی نفی اثبات دا رنگ ہے پر ہے اچیتا- نفی اثبات نوں اچیتا کرن ای گمان اے- ویکھو- کافی کیویں ایہہ گمان گواوندی اے آپنیاں رمزاں راہیں لفظاں دِیاں واجاں راہیں کھیڈ کے-

ایس کافی دِیاں رمزاں ہور کافیاں وی کھیڈیاں نیں آپو اپنے رنگ وچ- جیویں

میں ناہیاں، قسم سچے صاحب دی میں ناہیاں
آہیاں وچوں ناہیاں تھیندیاں ناہیاں وچوں آہیاں
طلسم نقش نقاش پچھانیں ویکھو رنگ اِلاہیاں
غوطے دے وچ غوطہ مارن کیئیں کج کلاہیاں
ایہیں کوچے وچ سو سیّاں گُم ہویاں باتشاہیاں

شاہ محمود دا مال لٹیونیں سچل سچ سپاہیاں

ایہہ پہلی سطر وچ کوئی ریتل جیہی عاجزی اے متے:

میں ناہیاں قسم سچے صاحب دی میں ناہیاں

پر ایہہ سطر تے رہاؤ اے ایہنے ہر انترے نال رل کھیڈنا اے- آپنا وی رنگ وٹاونا تے انترے دا وی- رتا گوہ نال ویکھیے ایہنوں، کوئی بھیت نہ ہووے-

ایہہ قسم کھاون دی لوڑ کیوں پے گئی سچل سائیں نوں- ایڈی کاہدی بے اعتباری آہی- عام ورتارے وچ تے قسم کھاوندا اے لوک سچ توں مکرن لئی سچ نوں لکاون لئی- کتے اوس عام پینترے دی نقل تے نہیں پئی بنیندی کافی- نال ای انترا آیا ئے:

آہیاں وچوں ناہیاں تھیندیاں ناہیاں وچوں آہیاں

تھئی نہ اوہا گل- میں ناہیاں والی ناہی وچوں تے میں آہیاں والی آہی نکل آئی اے- ایسے ہ نوں پئی لگیندی آہی پہلی سطر؟ جیہڑی میں گئی اے میں اوہو ای تے نہیں پرتی سگویں- کیوں جو ''تھیندیاں'' دا تھیون ہور ہوون ہے- اصلوں اُلٹ ہوون- پہلی میں دی ناہی وچوں جس میں دی آہی تھئی اے اوہ پہلی دا اُلٹاء اے- پر کیویں-

لفظ قسم نوں جے قِسم پڑھو تے اوہ ہے ونڈن، کھنڈاون، حصے کرن- ہو سکدا اے رہاؤ والی سطر پئی آکھدی ہووے، میں گواونی آں آپنا آپا، باتشاہی ورتارے دا گھر چلایا آپا، میں ایہدا انکار تھیونی ہاں تے سچے صاحب دی ہستی دا حصہ ہوون دا اقرار- ہوسکدا اے جو قسم سچے صاحب آپ کھادی ہووے

بھئی میں کوئی وکھری پروکھی ہوند نہیں ہاں- تے ایس ناہی وچوں ایہہ آہی نکلے جو میں گل ہوند ہاں-

طلسم نقش نقاش پچھانیں ویکھو رنگ الاہیاں

طلسم جادو اے- نقش جادو پاون واسطے وی بنایا ویندا اے تے جادو ہٹاون واسطے وی- نقش تے نقاش نوں وکھو وکھ سمجھیے تاں جادو پاون والے نقش وچ پھس گئے اسیں- نقش نقاش نوں اِک سمجھیے تاں جادو ہٹاون والا نقش سر گیا- بُھلاوا ٹل گیا- نقش نقاش دے دو نُون دو ناہیاں نیں- دوئی دیاں ناہیاں- ایہناں وچوں الاہی رنگ دے الف والی آہی تھئی اے-

نقاش تے نقش بناون ہار اے اوہنوں نقش توں باہر کیتا نہیں تے نقش طلسم بنیا نہیں- بادشاہی ایہو کریندی اے تے ایسے طلسم وچ پھسدی اے آپ وی تے خلقت نوں وی پھسیندی اے- بادشاہی دا زر زور اصل وچ خلق کولوں کھوہی سکت اے- بادشاہی والے ایس سچ نوں اوہلے کر کے طلسم بنا دیندے نیں جیون نوں- آپ ایس طلسم وچ غوطہ مریندے نیں- کج کلاہی ہے تاج نوں ونگا کرن- ایہہ شاہی دی ناہی کرن لئی نہیں کریندے تاجاں والے- شاہی نوں معشوقی بناون لئی کریندے نیں- ایہہ غوطے وچ غوطہ اے- میں دا میں دے طلسم وچ غوطہ- طلسموں طلسم، گمانوں گمان- ایہہ ''میں'' دا کوچا اے، ''میں'' یار دی گلی- میں آپ اپنی عاشق اے سو ایس طلسمی کوچے وچ گم اے-

کوچا وی غمزے وانگوں غزل ریت دا پرانا رَچھ اے- یار دا کوچا ''میں'' نوں گوان دی رمز آہی- ایتھے کوچا میں وچ ڈُبن دی رمز تھی گیا اے- غزل

رِیت درباری طلسم وچ گم تھی گئی اے، کج کلاہی دے غوطے وچ غوطہ مار گئی اے۔

''سُنو سیّاں'' آپنیاں سنگیاں نال گل اے۔ مرد شاہاں دی ناہی نیں ایہہ سیّاں۔ گھنی اپنائت ہے'' سُنو سیّاں'' وچ۔ میں دے طلسمی کوچے دے وچکار ابھری اے ایہہ اپنائت، طلسم والی ''غیری'' دی ناہی بن کے۔ میں والے وجوگو طلسم وچوں اپنائت نکلی اے۔ بولن والے طلسم دی ناہی وچوں سُنن والی آہی۔ طلسمی بے سُرتی دی ناہی وِچوں سانجھی پرچول دی آہی۔ '' سُنو سیّاں'' وچ اک اُبھرویں گونج اے جیہڑی ''گم ہویّاں'' والی غوطل گونج دی ناہی اے۔

طلسم نقش تے رنگ الاہی والی ناہی آہی کافی وچ اکھراں دے لاء ٹکراء راہیں کھیڈی اے۔

طلسم دے میم وچ ای گم ہوون دا میم اے۔ نقاش والا الف نقش دے اندر دِسے تاں نقش آپ نقاش اے۔ الف نوں نہ سنجانو تے نقش طلسم اے۔

نقش نقاش وچ الف نے اپنائت آندی اے۔ غوطے وچ غوطہ غین دی غیری اے۔

''شاہ محمود دا مال'' وچ الف نوں میماں نے ولیھٹیا ہویا اے۔ ایہہ ''طلسم'' تے ''گم'' والیاں میماں نیں۔ ایہو جُڑ کے ''شاہ محمود'' بنیاں نیں۔

ایہناں میماں دے طلسم نوں '' سچل سچ سپاہیاں'' دیاں سِیناں تروڑیا اے۔ ایہہ اوہو''سُنو سیّاں'' والے سین نیں۔ ایہو سچے صاحب دی قسم وچ وی نیں۔(صاحب دے عربی صواد دا دیسی سواد سچ دے سین ورگا ای اے)

شاہ محمود دا مال اوہدا اپنا نہیں۔ آپ تے اوہ ہے ای نہیں۔ لوک کرنی دی

لُٹ ای جُڑ کے شاہ محمود دی طلسمی ہستی بنی اے- مال دا لام لُٹ دا ای لام اے- ایہو ''طلسم'' وچ وڑکے سَم گیا ہا- سپاہیاں دی لُٹ شاہ محمود والی لُٹ دی ناہی اے- سپاہی جد تائیں کج کلاہی دے طلسم وچ پھاتے رہے اوہ خلق نوں لُٹ کے گدا تے محمود نوں شاہ بنیندے آئے- ہُن آپنی طلسمی میں دی ناہی کرکے سچ سپاہی تھئے نیں- اوہناں خلقت دی کرنی شاہ محمود کنوں چھڑا گھدی اے- جیہڑا محمود دی میں وچ بَجھ کے مال تھی گیا ہا اوہ وت سچ تھی گیا اے جو اوہ اصل وچ ہے- شاہ محمود دی لُٹ والا لام سپاہیاں دی لُٹ والے لام نے اُلٹا دِتا اے- ایہو اُلٹاونا لام ای سچل وچ اے- سچل سچ کرن والا اے- سچ سپاہی سچل دِیاں سیّاں نیں-

''کلاہیاں'' ''الاہیاں'' دا اُلٹ اے، اوہدا وگاڑ- ''کلاہیاں'' والا کاف ای ''کیہیں کج کلاہیاں'' وچ پسریا اے- ایہو ای محمودی میں دے گُم کرنے گوچے دا کاف اے- کاف کاف وچ گُم تھی گئے نیں- غوطے وچ غوطہ مار گئے نیں-

2

ایہناں کافیاں دے ہُنر پچھے اِک نویکلا ڈھنگ ہے سوچن دا، جیون نوں سمجھن دا- جیون نوں جیون دا- سمجھو کافیاں دے ہُنر وِچوں اوہ سوچن سمجھن جیون دا ڈھنگ بنتردا اے- یا اِنج آکھو جو ایہہ ہُنر تے اوہ ڈھنگ اِکدوجے وچوں نکلے نیں- اوہ سوچ ڈھنگ ایہہ ہے جو ہر ہوند دے اندروں اوہدا اُلٹ اُبھردا اے- جو ہے اوہدے وِچ آپنے آپ نوں اصلوں اُلٹاون دا ست وی ہے کیوں جو ہر بنتر اپنے اُلٹ نوں ساوِن پاروں بنی اے- تروڑ نوں جوڑ

بناون پاروں- سو جوڑ دے اندر ای تروڑ وی لگیا ہویا اے - کوئی ہوند دوجی کنوں وکھ نہیں-

کافیاں دی بنتر سانوں ٹُنبدی اے بھئی اوس وسیب نوں ویکھو جیہدے وچوں ایہہ نِکلیاں نیں، جِس جوڑ دا ایہہ تروڑ نیں: سچل صاحب دے ویلے دا وسیب، اوس ویلے دی رِزق ورتن- پر ایہہ ویکھن لئی سانوں بانشاہی اہلکاراں دِیاں لِکھتاں پھرولنیاں پوندیاں نیں- کیونجو طلسماں وچ پھاتی خلقت نے آپ تے آپنی وار دا ویروا کیتا کوئی نہیں- سچ سیاہی رمزاں راہیں سچ وکھیندے آئے- پر بانشاہی نوں آپنا ورتارا چلاون لئی لوڑ آہی جانکاری دی، آپنے کیتے نوں جاچن دی، نالے آپنے کیتے نوں خلقت دا بھلا بنا وکھاون دی- سو اہلکاراں گھنی گھال نال آپنیاں لِکھتاں جوڑیاں- ایہناں لِکھتاں پِچھے جو سوچن ڈھنگ اے اوہ کافیاں والے ڈھنگ دا اُلٹ اے پر سچ رمزاں والی آہی ناہی راہیں اسیں ایہناں لکھتاں دا بھیت جاچ سکنے آں تے ایس بھیت وِچوں خلقت دی وار جھات سکنے آں-

ایچ-ٹی-سورلے انگریز راج دی وڈی لاکڑ1 انڈین سِول سروس دا نگ ہا- ویہویں صدی دے پوندلے ادھے سِندھ وچ نوکری کیتیوس- اِنڈین سِول سروس انگریز راج دا مُڈھلا تھم آہی- ایہدیاں افسراں‌نوں آپو آپنے علاقے بارے گوڑھی سمجھ بناونی پوندی آہی پربندھ چلاون واسطے- سورلے سندھ بارے بھرپور جانکاری کیتی، آپ ویکھیا بھالیا وی، آپنیاں پچھلیاں افسراں دِیاں

1- لاکڑ = اہلکاری، بیوروکریسی-

لِکھتاں تے مغل وارے دِیاں لِکھتاں وی پرچولیاں- سورلے والی سمجھ سار دی لوڑ پاکستان سرکار نوں وی پئی- سو اوہنے 1956ء وچ سورلے کولوں سندھ دا صوبہ نامہ (گیزیٹر) لکھوایا- پر ساڈے حساب ودھیرے گوہ گوچری اوہدی شاہ لطیف بھٹائی بارے 1940ء دی چھپی کتاب اے- ایس کتاب توں پتہ لگدا جو سورلے فلسفے وار کاری تے سلیکھ دا وی گھنا وجری اے-

کتاب دے دو حصے نیں- پہلے وِچ ویروا اے سندھ دے وسیب دا قدیموں لاء انگریز راج تائیں- گھنا ویروا مغل راج تے مگروں آئے کلہوڑا تے ٹالپور راجاں دا اے- ایہدے وِچ بھوئیں پربندھ، کر اُگراہی تے وسیبی میل ونڈ دا حال دِتوس- دُوجے حصے وچ شاہ لطیف دی شاعری دا ویروا کیتوس- بولی، شاعری دی بنتر تے وچار بارے آپنی سنجان دسیوس- ہند سندھ دی سنگیت ریت کیہ ہے تے اوہدے نال کیہ جوڑ ہے شاہ لطیف دی شاعری دا ایہہ وی رُکن وکھالیوس- انگریزی تے فارسی شاعراں نال لاٹکراء وی کیتوس شاہ لطیف دا تھاؤں تھائیں- چونویں شعراں دا انگریزی اُلتھا وی دِتوس-

پر کتاب دے دوئے حصے دو اوپریاں گوانڈھیاں ہار نیں- آپس وچ ایہناں دی کوئی ساکاداری کوئی لین دین سہی نہیں ہوندا- پہلے حصے وچ وسیب دیاں میلاں دی ونڈ دا کھلاروں لیکھا کیتا گیا اے، مالک میلاں دے دھرو دھگان پاروں واہکاں ماچھیاں کسب کاراں دیہاڑی داراں نوں جیہڑا دُکھ جیون جالنا پیا اوہدا لیکھا- ایس لیکھے نوں دوجے حصے وچ شاہ لطیف دی شاعری دی پڑھت وچ آندا ای نہیں گیا- ایہہ تے دسیا گیا اے جو شاہ لطیف عاماں نال اوہناں دی بولی وچ گل بپئے کریندے نیں- پر نال ای ایہہ دسیا گیا اے جو

شاعری اوہناں دی ہے صوفی مت دیاں بھیتاں دا بیان عشق دِیاں رمزاں راہیں- صوفی مت دیاں ایہناں عشق رمزے بھیتاں دا شاعری نوں سُنن گاون والیاں دے ہڈ ورتے کشٹ نال جوڑ کیویں جُڑدا ہے ایہہ پُچھ بنی ای نہیں سورلے لئی- اوہدے بھانے شاہ لطیف اک بھیتل صوفی نیں تے بھیتل صوفی مت اِک ریت ہے وچار کلام دی جیہڑی عربوں عجموں ٹُر کے سندھ آئی اے- ایس ریت دے پرانے ہندی ویدک وچار نال وی ٹانکے ہن پرانے یونانی تے ایرانی وچار نال وی- پر ایس ریت دا اوس رزق ورتن نال اوس جیون چال نال کیہ لاگا جوگا ہے جیہدے وچ رہ کے شاہ لطیف ایہہ ریت اپنائی تے نبھائی، ایہہ گل چھیڑی ای نہیں گئی-

کتاب دی ایہہ ونڈ سورلے دی بھُل نہیں، اوہدی گبھل پاروں نہیں- ایس ونڈ پچھے اک مت ہے جیہڑا سورلے ویلے حاکم میلاں دا منظوریا طریقہ ہا سوچن سمجھن دا- علم یا وچار وسیب دی وار وچوں نا ہے پنگردے نسردے- ایہناں دی ہوند وکھری آہی، وچاروان دی آپنی کاڈھ یا اوہدی رِیت دی دین- ایہہ مت کوئی سورلے دے ویلے ناہا ٹریا- ایہہ جُگاں پرانا ہے- ایہہ ٹُریا کیویں ایہہ گوہ گوچری ہے-

جیہناں کول دولت طاقت آہی اوہ اوہنوں خلقت دی کرنی کنوں اصلوں وکھ کر کے ویکھنا وکھاونا چاہوندے آہن- جانے ایہہ ساڈی کمائی اے یا قدرت دی دین- ایڈے انھے وی ناہن اوہ جو ساہمنے ہوندی اوہناں نوں دسیندی کوئی نہ آہی اصلوں- ایہہ تاں پتہ ای ہانیں جو خلقت دی اُگائی وچوں اگراہی نال ای ساڈا ساج سجیا اے- پر ایس گل نوں نہ اوہ آپ منا

چاہوندے آہن ڈِھڈوں نہ خلقت دا ایس دھیانے پون وارا کھاندا ہانیں- دباون ہی بَندا ہا ایس گل نوں- سو ایہا سوچ منظوری پرچاری گئی جو اِکو ہِرا ہے ہستی دے دھاگے دا، تے اوہ اُپرلیاں دے ہتھ ہے- ہوون اُپروں ہیٹھاں آوندا اے ہیٹھوں اُپر نہیں ویندا- حکم تے دولت پاروں خلقت دی کرنی ہے خلقت دی کرنی پاروں حکم تے دولت نہیں- ایسے گل دا ای انگ ہا ایہہ جو سوچ وِچوں وسیب جمیا اے وسیب وچوں سوچ نہیں جمی- سوچ اُتم ہے، تت ست ہے- ایہو ہلیندی جُلیندی اے حیاتی کوں- ایہہ آپ اپنی جاونہار تے پالنہار اے- سوچوان یا شاعر وسیب دی وار دا گھڑیا چنڈیا نہیں ہوندا- اوہ قدرت دا کرشمہ ہوندا اے-

ایسے گل دا ای ودھاہے اگوں جو ہر ہوند وکھو وکھ ہے، الگ ہے- اک دا دوجی نال کوئی اندروکا ساک نہیں بنتر دا- اِک دوجی وچ رل نہیں سکدی- کرنہار دی کرنی اوہدی کرت وِچ نہیں- کرت آپنے آپ وچ پوری الگ ہوند اے، کرنہار کنوں مُولوں وکھ- ہونداں اِکدوجی کنوں بے لاگ ہن سو اوپریاں ہن- سو اِک دوجی نوں نسنگ ملّے مارے، ہنڈا کھپاوے ایہو بندا ہے- ایہو جیون ہے- سورلے دی سوچنی دا ظاہرا رنگ نہیں ایہہ- پر ایہہ اوہدا اندرلا ڈھنگ ہے- اوہنوں مِتے آپ وی ایس گل دی پوری سنبھال نہیں- ایہہ گل سمجھو اوہدا ادھ چیت اے پر ایہو ادھ چیت ای اوہنوں چلاوندا لکھاوندا اے- ظاہرا تے اوہ سچیت عالم اے، وسیب دے ورتارے دا گھن جانُو اے، پارکھ اے شاعری دا، نروارنہار ہے فلسفیاں تے وچار رِیتاں دا- پر کیہ کرے نال ای اوہ کھٹم ہے انگریز راسوال شاہی دا، آئی سی ایس افسر اے سندھ وچ-

یورپ وچ راسوالی دی جیہڑی اُتھلویں پرچول تھئی اے اُنھیویں صدی دے دوجے ادھے اوس پاروں ہُن ایہہ گل مُولوں ای لانبھے تے نہیں کیتی جا سکدی جو وسیب وِچ جو ورتیندی ہے اوہدا کائی ہتھ تاں ہے سوچ نوں بناون چلاون وِچ- شاعر دے جیون دا اوہدے ویلے دا ویروا تاں کرنا ای پونا اے سو کر دیو- ایہہ ویروا کیویں جُڑدا اے اوہدی لِکھت نال ایہہ نہ دسن ٹر پوئیو- لکھیار نوں ادھ چیتیوں ای سُنیندی اے ایہہ گل تے اوہدی کانی نوں سنبھلیندی اے-

سورلے دی پرانے سندھی وسیب بارے جانکاری دا اک سوما اوہدیاں وڈکیاں دِیاں لِکھتاں نیں، پچھلیریاں انگریز افسراں دِیاں- 1876 تے1901 وِچ چھپے صوبے نامے، تے ہور رپورٹاں، چِٹھیاں، ڈائریاں، حکم نامے- ایہہ لِکھتاں پُٹیل ویروا کریندیاں نیں سندھ دے وسیب دا- کیہڑے کیہڑے میل نیں اِتھاں، تے کیویں بنے نیں- اُپج کیویں تھیندی اے- بھوئیں پانی دا کیہ رنگ اے تھاؤں تھائیں- اُپج کارنوں کیہ بچدا اے تے حاکم میلاں نوں کیہ پُجدا اے تے کیویں- اُپج کار دی کیویں لنگھدی اے- اوہ ویلا کیویں کٹیندا اے- اُپج کار دی مند حالی دا بھار مغل کلہوڑا ٹالپور راجاں دی کیتی ان کیتی اُتے پایا گیا اے- نال ای پولے کبی ہتھ نال انگریز راج دی آندی سودھ سوار وی جتائی گئی اے- ویکھو نا جی اُپج کار دا حال اجے بہتا چنگا تے نہیں پر اوڈا ماڑا نہیں جیڈا پرانیاں واریاں وچ ہا-ایہہ بھیت کون کھولے جو مُول تہاڈے نویں سودھ سوارو راج دا وی اوہو ای اے جو پچھلیریاں دا ہا- اُپج کار دی کیتی نوں آپنی مَل بناونا، ایس مَل نال آپنی

دولت حکومت اُسارنا تے اوس دولت حکومت دے سِر تے اُپکار نوں مُڑ آپنے لاہے لئی جونا- ایہہ تے وادھا ہے تہاڈا جو تہاڈے کول نویں ڈول نیں، نویاں ویتراں نیں کم کاج سہنجن[1] دِیاں- پر ایہہ وی تے وادھا ہے تہاڈا جو تساں سندھ دی اُپج نوں سوتّے بھا چا کھڑنا اے آپنے دیس تے اوتھوں اوہنوں مہنگی وست دے رُوپ مُڑ اِتھاں آن ویچنا اے-

پچھلیریاں انگریز افسراں وچ رچرڈ برٹن وی اے ایسٹ انڈیا کمپنی دی بمبے آرمی دا- رچرڈ برٹن دیاں چٹھیاں دی لڑی اے آپنے ساتھی بُل نوں لکھی- نہ چٹھیاں چٹھیاں نیں نہ بُل کوئی اصل ساتھی اے- بُل رمز اے عام انگریز لئی- تے چٹھی لکھت پینترا اے برٹن دا- ایہہ پینترا اوہنوں لمی ویہل دیندا اے ٹوک ٹچکر دی، سندھ وچ جو اس ڈِٹھا اوہدے تے- ایہہ نویں سکھالے یورپی وسیبوں آئے دھاواکار دی نقشہ کاری اے اوس اصلوں پچھڑے اصلوں کھوٹے تے آتر وسیب دی جیہنوں سودھن سوارن دا بھار اوہدے اُتے آن پیا اے- پر ایہہ ٹوک ٹچکر جیہنوں خالص انگریزی رنگ دا ہاس رس منیا ویندا اے ایہہ بھوگ نہیں پون دیندی جو کیوں چاتی ودے نیں ایڈا بھار ایہہ ہمتال کمپنی والے- مُول مُدا کیہ اے اوہناں دا تے اوہناں دی سرکار دا- کمپنی دی کھٹی وٹی دا لیکھا نال دھر کے پڑھیجے تاں آپنے آپ نوں بھنڈیندی جاپدی اے برٹن دی ٹوک ٹچکر-

سورلے دیاں سومیاں وِچ مغل واریاں دِیاں لکھتاں وی نیں- ابوالفضل

1- سہنجن= ترتیب دیون، منظم کرن، آرگنائز کرن (''لشکر ہوئے سہنجے'' میاں محمد)-

دی آئین اکبری تے ہور- آئین اکبری بھرواں ویروا اے اکبری راج وِچ بھوئیں دے بندوبست دا تے کر وصولی دا- پر مُول ایس ویروے دا وی ہے باتشاہی ویہار دیاں گُناں دی گواہی تے ایس گواہی راہیں باتشاہی ورتارے دی پکیائی تے منوائی- سو کیہ سورلے آپ تے کیہ اوہدے سومے سبھ خلق دے حال دا ویروا کریندے نیں- اوہدے دُکھ دا ہرکھ جتیندے نیں پر خلق نوں ایس حال تائیں اپڑاون وِچ آپنا تے آپنے میل دا ہتھ نہیں ویکھن دیندے کسے نوں- سوچ ڈھنگ وٹاون آپنا تاں ہتھ دِسے اوہناں دا- تے سوچ ڈھنگ نرا سوچ ڈھنگ تے ہویا نہ، اوہ تاں ہویا جیون ڈھنگ- اوہنوں وٹاون تے آپ کتھاں وٹجن- سوچ ڈھنگ وٹاون تاں منّ جو ہکا سرا نہیں جیون دے دھاگے دا جو اُپرلیاں دے ہتھ اے- دوجا سرا وی ہے جو کامیاں کرتیاں دے ہتھ اے- تے دھاگا جیون دا اُپروں ہیٹھاں ای نہیں آوندا ہیٹھوں اُپر وی ویندا اے- سگوں پوند ہیٹھوں اُپر ای ویندا اے تاں ای وت اُپروں ہیٹھ آوندا اے- ایہہ ہینیاں بے زوراں دی کمائی اے جو اساں پچائی بیٹھے آں- تے ساڈا رنگ روپ اوسے پچائی دا ای نور ظہور اے- ایہہ منیاں سورلے دی کتاب دے دونہہ حصیاں وچ کھلیاری سانجھی کندھ ڈھے ویندی اے- جوڑ جڑ ویندا اے شاہ لطیف دی لِکھت دا اوہناں دے ویلے دے ویروے نال- ایہہ جوڑ جڑیندا اے تاں شاہ لطیف کوئی بھنتل صوفی نہیں رہندے آپنی گُجھی رُجھ وچ رُدّھے- اوہناں دی لِکھت خلق دے وجوگ وچوں نسر دی جاپدی اے اوہدی پُکار بن کے اوہدا اُپا بن کے-

شاہ لطیف دی لِکھت نوں اوہناں دے ویلے نال میلن دی تے سورلے

دے کیتے بھیتل اُٹھے دے وٹ کھولن دی توفیق تاں سانوں مِلسی جد مِلی، بھلا آہر تاں ہے ساڈا سچل سرمست دی لِکھت نوں اوہناں دے ویلے نال جوڑن دا- سورلے دے کیتے سندھ وسیب ویروے وچ سچل صاحب دا ویلا وی آوندا اے - آپ جمے 1739 وِچ جدوں مغل راج دا ہتھ لہہ گیا سندھ اُتوں تے کلہوڑا راج آ گیا- 1829 وچ آپ گذر گئے- ایہہ ویلا ہے انگریز راسوال شاہی دے گُھلے قبضے دا-جیویں شاہی ویروا کاراں دی اکواسی سوچنی نویں نہیں، اوڈی پرانی اے جیڈی شاہی اے، ہاں شاہی دے نویں سو نویں رنگ ایس سوچنی نوں وی نِت نویں کریندے رہندے نیں، ایویں ای سچل دی جگڑویں1 سوچنی وی نویں نہیں، اوہناں دی آپنی کاڈھ نہیں- ایہہ خلق دے اندر نِت دبائی نِت اُٹھدی نابری دی چرکالی رِیت دی دین اے- ایہہ رِیت وی نِت نوِیں پئی تھیندی اے خلق دے چھوہے ہر نویں گھول نال-

کافی ''چھوڑ گمان گدائی والا'' سانوں پُچھدی اے- گدا کون اے؟ کیویں بنیا اے- گدائی گمان کِس دِتا اے اوہنوں- سورلے دا ویروا دسیندا اے جو گدائی عام اے سچل صاحب دے ویلے- تھاؤں تھائیں مانگتاں دی بھیڑ دسیندی اے- ایہہ لوک اِتھاویں ای نہیں- کدیں ایہہ آپ یا وڈکے ایہناں دے کائی کار کریندے آہے بھوئیں پانی نال جُڑیا- یا پیپی آہے، اپنے کسب راہیں لوڑاں پوریندے آہے وستی والیاں دِیاں- مُڑکیہ بنیاں جو آپنی کار

1- جگڑویں = دوہری، اُلٹاواں نوں میلن والی، اجوڑاں نوں جوڑن والی (میاں محمد دا ورتیا لفظ-)

چھوڑ کے گدائی کرنی پے گئی ایہناں نوں- سورلے دے ویروے وچوں ڈُھونڈیئے تاں جواب مِل ویسی ایس گل دا-

سورلے دسیندا اے سندھ ئیں دِیاں دونہاں کندھیاں دے نالو نال گھنی قابل بھوئیں اے اَٹ دی بنائی، تے سلابے دا وتر وی گھنا اے- ہر رنگ دی فصل تھیندی اے- کئیں جائیں تے دنیا دی سبھ توں اُتم بھوئیں سِہی تھیندی اے ایہہ- کھاد رُوڑیوں باجھ ای ترے فصلاں سال دِیاں رجوِیاں دیندی اے- سلابے توں اگیرے وی گھنی بھوئیں ہے اَٹ بنائی جیہنوں نہراں جھلاراں راہیں پانی اپڑدا اے - بھوئیں دی مالکی زمینداراں کول اے- قابل بھوئیں جتنی جتھاں وی ہے کِسے زمیندار دی طرف اے- سرکار نوں ہالہ زمیندار ای تاریندا اے- ہالہ 1/5، 2/5 یا 1/3 ہو سکدا اے- بھوئیں دی سکت دے حساب سِر- بھوئیں دی سکت ئیں دی نیڑ تے آہی- سلابا پہلے درجے تے ہا- دوجا درجہ ہا کُجھ ہٹویں بھوئیں دا جیہنوں نہراں جھلاراں پیچدیاں آہن تے تریجی آہی ہور دراڈی، بنجر اجاڑ وِچوں جنگل مار کے کڈھی بھوئیں-

ہالہ تے زمیندار سرکار نوں چا دیندا اے پر رہندے جھاڑ وِچوں اوہ آپنے جوگے کیاں رنگاں دے کر اگریہندا اے - کِتے جاگیردار وی نیں جیہناں نوں کُل ہالہ یا اوہدا کُجھ حصہ رکھن دی معافی مِلی ہوئی اے فوج بناون لئی یا کسے ہور کارن- ایتھے جاگیرداراں دی طرف وی اے بھوئیں- سرکار زمیندار تے جاگیردار دیاں ساریاں لاگاں نوں پورا کرکے اُتیج کار نوں جو بچدا ہا اوہدے وچ حصہ ہا سیپیاں دا- سو اُپجکار کول آپنی گذران لئی گھٹ ای بچدا ہا- اُتوں ہور وی پواڑے آہے اوہدے بھاء دے- ہالہ اُگراہی اخیرلے مغل وارے وچ

ٹھیکے تے چلی گئی آہی- کلہوڑا ٹالپور راج وِچ وی ٹھیکے دا ای ورتارا ہا- ٹھیکیداراں چنگا نچوڑنا واہی وان نوں- اوہدے کول اگلی فصل جوگا خرچہ وی نہ رہنا- سو اوہنوں شاہوکاراں کنوں ادھار چاونا پوندا ہا- شاہوکار ادھار دے وٹے وچ فصل دا حصہ گھندے آہن پر اوس حصے دا مُل اوہ لاوندے آہن جو اوہناں نوں وارا کھاوے- واہی وان ویاج ای تاریندا ہا ساری عمر- مُول دی وار ای ناہی آوندی-

سپپیاں کسبیاں نوں وی رنگ رنگ دے کر تارنے پوندے آہن- کلہوڑا ٹالپور راج وِچ دیہاڑی کِتنی آہی ایس بارے سورلے نوں پوری سار نہیں ملی پر اوہدا گویڑ اے جو آئین اکبری وِچ دسی دیہاڑی ای چالو رہی کلہوڑیاں ٹالپوراں وارے وی- جے ایہہ گویڑ ٹھیک اے تاں عام دیہاڑی دار نوں دو یا ترے دام روز دے ڈِھیندے آہے- ڈوڈھ دام وچ اِک بندے دی گذر ہو ویندی آہی- رہندے ادھے یا ڈوڈھ وچ بِیا جنت دی پال سنبھال کیویں تھیندی آہی ایہدا بھوگ نہ ابوالفضل پایا اے نہ سورلے- کسبی کاریگر نوں ترے یا ساڈھے ترے روپئے مہینہ ڈِھیندا ہا- روپئے وچ تریہہ یا چالیہہ دام ہوندے آہے- سو کسبی کاریگر دا رُولا وی عام دیہاڑی دار والا ای ہا- وگار دا عام رواج ہا- اورنگ زیب حکم وی کڈھے وگار دی مناہی لئی پر سندھ وچ جاپدا اے گھٹ ای کِسے منے- کئیں وڈیاں نہراں وگار نال ای بنیاں- سورلے دسیندا اے جو اجے وی اک چنگیری نہر "وگیاری" اکھویندی اے - کامے کاریگر تے واہک ساہ نُوں سریر وچ رکھن جوگا مساں ای کما سکدے آہے-

وڈا کرتاں ہالہ ای ہا پر واہی وان اُتے نِکے موٹے ڈھیر سارے ہور کراں

دا بھار وی ہا- ایہہ کر لاگو تھیندے سن جاگیرداراں زمینداراں اہلکاراں ولوں رنگ رنگ دیاں خرچیاں تے حق وصولیاں دے ناں تے- کر وصولی دیاں ٹھیکیاں اجاریاں وڈھی چٹی تے دھکے شاہی دے ہتھ چوکھے لمیرے کر چھوڑے سن- اُجیح کار دی کیتی اُتے حق ہا ہر ٹھگ تے زوراور دا- حق ناہا تے اوہدا آپنا ناہا- واہی مگروں سندھ وچ دوجا وڈا آہر ہا مچھی گیری، ڈناں جھیلاں تے، ئیں نالیاں تے، سمندر تے- ماچھی نوں پُور دا ادھا یا تریجا حصہ کر پاروں دینا پوندا ہا حاکماں نوں- کراچی وچ ماچھیاں اُتے تیراں رنگاں دے کر لاگو سن-

اُجیح کار دا ست جدوں اصلوں مُک وینا تاں اوس گدائی تے آ وینا- پر اُجیح کریندیاں وی آپنی کیتی اُتے اپنا حق نہ ہوون پاروں اوہدی ہستی گدا والی ای آہی- اوہ آپنا کیتا نہ ہا رکھندا- دوجیاں دا چھوڑیا رکھندا ہا- ایہو مخلوق اے جیہدے نال سچل دیاں کافیاں گل کیتی اے تے اوہنوں آپنی اصل ہستی دی سنجان کرائی اے-

شاعری دی ریتل پڑھت کرن والیاں تے صُوفی مت دیاں ریتل وجریاں نُوں ساڈی ایہہ گل وارے وِچ نہیں- اوہناں لیکھے سچل دا مضمون ہے خدا تے انسان دا رِشتہ- اوہ آکھدے نیں شاعر دی سوچ ایہہ ہے جو خدا خود انسان دے اندر موجود ہے- انسان نوں بس اوہدی سنجان کرن دی لوڑ اے- سنجان تھئی نہیں تے شاہی شملہ انسان دے سِر تے بجھا نہیں- گدائی دا گمان انسان دی ایہہ سوچ ہے جو اوہ خالق کنوں اصلوں وکھری ادھین ہستی اے- ایہہ سوچ دِتی اے انسان نوں ٹھیٹھ مذہبی عالماں- ایسے پاروں سچل نوں ایہہ عالم نہیں سکھاوندے- چلو ایویں ای سہی- پر ایہہ وی تے دسن نہ سانوں ایہہ

پڑھت کار ایہہ صوفی سیانے بھئی کامیاں کرتیاں نوں بُھکھ دُکھ وچ جھوکن والیاں اندر اوہناں دی کیتی نوں آپنے سکھال لئی ورتن والیاں اندر خالق کِس رنگ وِچ موجود اے تے ایہہ اوہدی سنجان کیویں کر سکدے نیں۔ کِتے ایہہ تے نہیں جو ایس دھرو دھگان نے ای ایہناں دی ہستی بنائی اے۔ ایہو ایہناں دا خالق اے تے ایہدی سنجان چنگی کیتی بیٹھے نیں ایہہ چروکنی۔ گدائی دا گمان ایہناں نوں کیوں ہوونا اے ایہہ تے آپ گدا بنیندے نیں اُبّج کاراں کولوں اوہناں دی کیتی کھوہ کے ۔ تے وت ثواب وی کھٹیندے نیں اوہناں نوں جُوٹھا بیہا ورت کے۔

تے جیہناں نوں ایہناں طرفداراں مالکاں حاکماں گدا بنا دِتا اے اوہ آپنی گدائی نوں ایہناں دا دھرو دھگان نہیں سمجھدے آپنی تقدیر سمجھدے نیں۔ اوہناں نوں ایہہ سمجھاون والے کون نیں ایہہ سچل سمجھایا اے:

خلق جماعت جوڑ کراہن آپ کوں پیر سڈیندے
دست جھپال مصلّے گلّے کورا گوڑ بنیندے
درد بِنا دِلبر دے اوہ سبھ بیجا کم کمیندے
سچل دا ایہو سخن سچا کستوری آپ اڈیندے

خلق نوں ایہہ میلدے نیں، اک جماعت بنیندے نیں اپنی پیری دے ماتحت کرن لئی۔ سوچیا سمجھیا کم ہے ایہہ۔ خاص ٹیچا ہے ایہناں دا۔ جے ایہہ خلق نوں آپنی پیری چلاون لئی نہ جوڑن تاں متے خلق جماعت جُڑ ونجے آپنے اُپر ہوندی سختی دا مونہہ موڑن واسطے، آپنا حق کھوہن والیاں اگے ویہرن واسطے۔ ایہہ پیر جیہڑا گانڈھا گنڈھدے نیں اوہ خلق نوں اوس پاسے ہوون ای نہیں

دیندا- ایہہ پیر مصلے گلّے سجا کے پڑا جُھوٹھ ورتا کے خلق نوں منتا مریدی وچ جوڑ گھندے نیں- ایہہ جُڑن لوکاں نوں آپنی حالت بارے سوچن دی کھیچل کنوں ازاد کر دیندا اے- اوہ پیر نوں دُکھاں دا دارُو من گھندے نیں آپنا درد اوہدی محبت نوں دے دیندے نیں- ایہناں پیراں دے دِل وچ کوئی درد نہیں ہوندا نہ ایہناں دا کوئی دِلبر ہوندا اے- ایہناں دے ہتھ جھپال ہوندے نیں- جو دِسدا اے اوہنوں جھپ کے پیٹے پاون دی کریندے نیں- سِکھے ہوئے ہتھ نیں- جھپن والی وادی ایہناں دیاں رگاں پٹھیاں وچ سمائی ہوئی اے- (بعضے پڑھیار جھپال نوں جپال پڑھیندے نیں تے اوہدا مطلب تسمی دسیندے نیں)- کستوری اوہ گُجھی سُگندھ ہے اندر دی جیہڑی قدرت نے جی جی نوں دِتی اے- اوہ سکت سچ سنجانن دی سچ کرن دی جیہنوں ایہہ ہتھیں اُڈا ونجیندے نیں بیجا کم کماون وچ (بیجا کم اوہ اے جیہڑا بندے دا قدرتی کم نہیں-) کستوری اوہ مہنگا درد وی اے جیہڑا دُکھی خلق نے ایہناں جھپال دستاں کنوں برباد کرایا اے- ایہہ کستوری فرید دے دوہڑے وچ وی ونڈیجی اے:

رات کتھوری ونڈیئے سُتیاں نہ مِلے نہ بھاؤ

جیہناں نین نندراولے تنہاں مِلن کواؤ

جتنی خلقت ایہناں پیراں دی جماعتے جُڑدی اے اوتنا ای سرکارے دربارے ایہناں دا آدر بَندا اے تے جتنا سرکارے دربارے آدر بَندا اے اوتنی ای خلق ودھیرے ایہناں دے بُوہے ڈُھکیندی اے- حاکمی مغل دی ہووے کلہوڑے دی ٹالپور دی توڑے انگریز دی، ایہہ پیر حاکمی دا وڈا بُتا ساردے نیں خلقت دا دھیان حاکماں دی لُٹ ولوں ہٹا کے- حاکمی ایہناں

پیراں راہیں خلق نوں جیہڑی لیہے چاہوے سکھالا ای لا گھندی اے- پیر جماعت اِک رنگ دی برادری بن ویندی اے جیہنوں قدرت دا تھاپڑا اے جیہدے اندر گُجھے فیض دی طاقت اے- ایہہ برادری لوک دی جڑ بیٹھن دی لوڑ وی پوریندی اے تے لوک دے جُڑ بیٹھن نال جیہڑا خطرہ حاکمی نوں بن سکدا اے اوہدا کنڈا وی کڈھ دیندی اے-

ایہہ پیر حاکم میل دے سِر دا چھتر وی نیں تے اوہدی بانہہ وی - ایس پاروں حاکم میل وچ ایہناں نوں اُچیچی تھاں دِتی گئی اے- ایہناں نوں عہدے وی ڈِھیندے نیں تے جاگیراں وی- ایہہ پیر شیخ یا مخدوم اکھویندے نیں:

شیخی تے مخدومی دوہیں ایہہ تاں ساری ٹھگی
ایہا جماعت جوڑ والی سا ویکھ برہ کنوہ بھگی

شیخی تے مخدومی والی ٹھگی کیہ ہے- خلق نوں آپنی گھروکی جماعت وچ جوڑ کے اوہناں دا برہا نال جوڑ مُکا دیون- برہا ہے خلق دا آپنی کیتی دے گُھسن دا دُکھ، آپنے تت ست نوں مُڑ پاون دی سدھر- ایہہ ہی آس ہے نویں سنجوگے جیون دی- ایسے پاروں فرید نے برہا نوں سلطان منیا- شیخی مخدومی نے خلق نوں برہا دی سلطانی ولوں ولا کے ٹھگاں دی سلطانی اگے آ نوایا اے-

سچل سائیں آپ پیر گھرانے وچ جائے نیں- اوہناں نوں گھنی سار اے مخدومی والے بُھلاوے دی:

خیال بزرگی ڈھوں نہ میڈا نہ منگاں مخدومی
نہ وت پیر مشائخ تھیوے نہ وت ناوٗں نجومی

نہ وت ہندی سندھی شاہی نہ وت زنگی رومی

سچل کتھ نہ کوئی پیدا ہوندا وچ معدومی

پیری مخدومی دا اُچا ہے بزرگ اکھاون، وڈیرا، دوجیاں کنوں اُچیرا، غیب دِیاں جانن والا- پیر مخدوم آپنیاں اُچیریاں شناختاں وی بنا پر چاردے نیں جدی تے مرشدی شجریاں راہیں- پر ایہہ نہیں جاندے جو اصل شناخت بے شناختی نال جُڑی ہوئی اے- ہوون اوہو اے جو معدومی نال، نہ ہوون نال جگڑیا ہویا اے- اتھاہ بے انت ان ہوون دا ای رنگ اے ہوون، اوہدا وکھالا- ایتی گل اُتے تے رِیتل صوفی پڑھت کار وی سر مارن راضی تھی کے متاں پر جے اگوں اساں ایہہ آکھوں جو ایہہ معدومی اُتچ کار دی اوہ محنت وی اے جیہڑی ہر ہوند دی سارنہار اے تاں متے کن ولھیٹ بیٹھن اوہ- جیہڑی ہوند ایس مُڈھلی معدومی نال اپنا جوڑ نہیں جوڑیندی آپنے آپ نوں نویکلی تے بے لاگ سمجھدی اے اوہ گمان بدھی اے- ایہو گمان رڑکایا اے سچل نے مخدومی تے معدومی والیاں تُکاں نوں پہلی تے اخیرلی سطر راہیں ٹکرا کے، میل کے- مخدومی اُپجکار دی کرنی نہیں منیندی آپنے آپ کوں- ایہہ اُپجکار دی کرنی دے سر تے سوار اے- اوہنوں اپنا ادھین اپنا گدا سمجھدی اے-

سچل کتھ نہ کوئی پیدا ہوندا وچ معدومی

دی اِک پڑھت تاں ایہہ ہے جو معدومی وچ کتے کوئی پیدا نہیں ہوندا- دوجی ہے جو کتے وی کوئی ظاہر نہیں، پیدا نہیں- جو ظاہر تھیندا اے معدومی وچ ای تھیندا اے، معدومی دا ای وکھالا اے- پہلی پڑھت رِیتل منطق والا سپاٹ بیان اے- ایہہ بے جان بیان پہلیاں تروینہہ سطراں نال جُڑ کے اوہناں

نوں وی ادھ مویا کر دیندا اے۔ دوجی پڑھت سطر نوں سواہرا نہیں پڑھ جاندی فرفر۔ دونہہ حصیاں وچ ونڈ کے پڑھیندی اے۔

سچل کتھ نہ کوئی پیدا، ہوندا وچ معدومی

ایہہ پڑھت ریتل منطق دی تھاویں سچل دا جگڑواں سوچن ڈھنگ ورتیندی اے۔ ''معدومی'' والی ناہی وچوں ای '' ہوندا'' والی آہی جمدی اے۔

تساں جان رہو سبھ یارو میں تاں منکر کنوں مشاخی
شیخی کیا جو بزرگی پیری ہوئی سبھ ہلاخی
عشق امانت خاص اللہ دی ڈیوے دل کوں فراخی
سچل سوز گداز دے باجھوں ہئے سبھ چور طباخی

ایس دوہڑے دیاں ٹُکاں وِیکھن گوچریاں نیں۔ مشاخی مشائخ توں بنی اے، ہلاخی ہلاکت توں طباخی طباق (خوانچے) یا طباخ (باورچی) توں۔ اِک دل دی فراخی لئی تھاں بنائی اے ایہناں عربی فارسی لفظاں دیسی ڈھال وچ ڈھل کے۔ حالاں فراخی وی باہروں ای آیا اے۔ فراخی نال جُڑن لئی ایہہ آپ کُھلّے ڈُلّھے تھی گئے نیں۔ سمجھو یاراں نال کُھلّی ڈُلّھی گل کرن لئی سچل نے مشائخ بولی دے قاعدے قانون دا ادب اداب پاسے دھر کے اوہدی آ کڑ لاہی اے تے عاماں دی بلبل وچ رنگ دتا اے اوہدی عربی فارسی نوں۔ عشق اپنے الگ ہوون دا اپنے آپ وچ پوریاں ہوون دا انکار اے۔ ایہہ سدھر ہے رلن دی رل کے اِک تھیون دی۔ ایہہ اللہ دی خاص امانت اے۔ گل نال رِشتہ اے قدرتی بندے دا۔ ایہو امانت اے سنبھال اے بندے دی۔ امانت اوہ شے وی اے جو دوجے نوں اعتباری سمجھ کے اوہدے کول رکھوائی ونجے۔ امانت

بھار ہوندا اے دِل تے، فکر تے سوڑ- پر عشق امانت دِل نوں کُھلا کریندی اے- شیخی مشاخی والے آپنی سوڑی میں وِچ ای گڈے پئے نیں اوہناں نوں عشق امانت نہیں مِلی - ایہدے باجھ اوہ ذت ہلاخی وات نیں-

عشق دا سوز گداز اوہ اگ اے جیہدے اُتے سانجھ والا رزق پکیندا اے- شیخی مشاخی والے ایس اگ باجھوں جو پکیندے نیں اوہ چور طباخی اے- یا تے ایہہ خانچہ چور نیں- سانجھے خانچے نوں چرا کے آپنے پیٹے پا رگھندے نیں یا ایہہ چور باورچی نیں، کُل لئی رِدھی دیگ آپ ای کھا ویندے نیں-

مخدوماں مشائخاں نال دُوجا دھڑا اے علماواں دا- ایس وچ قاضی ملاں آوندے نیں:

دوست پُچھدا بہوں بہوں غم والیاں یاراں غازیاں نوں
سُدھ ایہیں تا سِرّ دی ناہیں سچّل مُلّا قاضیاں نوں

''قاضیاں'' ''غازیاں'' رلدے نیں، چھڑا ''غازیاں'' دا غین ای قاضیاں دے قاف دا غیر اے- ایہو غین غم وِچ اے-ایہہ غین ای عشق دا عین اے- ایہہ غازی اوہو سچ سپاہی نیں، اوہو سچّل دِیاں سیاں- غم ایہناں دا اوہو برہا اے، اپنے گھسّے ست کنوں وچھوڑا- ایہہ وچھوڑا ای میل اے- دوست دی تانگھ ہے تاں اوہ آپ وی ہے، کول ہو کے پُچھدا اے بہوں بہوں- قاضی ملاں آپنیاں مالکاں طرفداراں وانگ شاہی اہلکار سوجھواناں وانگ اکہری سوچنی دے اسوار نیں- اوہناں نوں ایس بھیت دی ہوش سنبھال نہیں- اوہناں لئی بھیت تے ہے ای کوئی نہیں- ہر معاملہ کتاباں وچ کُھلا مِلدا اے- اوہناں

دیاں کھلیاں کتاباں دی سیاہی سیاہی ای رہندی اے جیسے سفیدی نال آہی ناہی نہیں کریندی- ایہہ طرف تارک غم یار غازی مُلاں قاضیاں دے فیصلے سر گمراہ نیں، ناپاک نیں سُولی جوگ نیں- پر سچل دے حساب سر مُلاں قاضیاں نال وی آہی ناہی والا رشتہ سَر سکدا اے:

مُلاں چھوڑ کتاباں پیویں مے دی ہک پیالی
پاک تھیں وچ قاضی تھیویں مستاں مست موالی
سچل سبق وسار کراہن ہوویں محبت والی
قاضی میں سچ آکھاں تینوں چھوڑ مسائل مَصلاّ
آ پیووں ہک سُرکی مے دی مُول نہ تھیویں مُلاّ
سچل جیہناں حق حاصل ناہیں راہ کنوں اوہ بُھلاّ

ویکھو مُلاّ بُھلاّ نال رل کھلوون لئی مُصلّے نوں مَصلاّ ہوونا پے گیا اے- محصولا یا محصولیا، کر وصولن والا- قاضی مُلاّ دی دینی ہستی باتشاہی دی پوڑی بن گئی اے- سچل قاضی مُلاّ نوں ایہہ مَصلاّ ایہہ طرفینی ہستی چھوڑن دی آکھدے نیں سچ صراحی دی سُرکی پیال کے اپنے نال- ایہناں نوں سُرکے دی لوڑ نہیں ایہہ ہک سُرکی دی مار نیں- پیالہ نہیں پیالی بھوں اے ایہناں نوں- ایہہ ہستی ایہناں دی ہے کتاباں مسلے- درس وِچ، کچہری محکمے وچ- ایہہ ہستی حق بین ہے کیونجو ایہہ طرف داری نوں حق بناون لئی بنائی گئی اے- حاصل دا عام اجوکا مطلب تے ہے مِلیا، لیتا- پر اِتھے ذرا ایہہ مطلب نہیں- سچل صاحب دے ویلے حاصل فصل وی اے تے ہالہ وی تے اُپجکاراں اُتے ٹھوکے ہور کر وی- حاصل اوہ بھوئیں وی اے جیہڑی فصل دیندی اے جیہدے وِچوں ہالہ آوندا

اے- سمجھو حاصل نینہہ اے شاہ گدا والے ونڈ ویہار دی- سو ایہہ ناحق حاصل اے-

سچل حق نہ حاصل تھیوے ویکھن نال کتاباں

ویکھن نال تے کتاباں دی نِری سیاہی ای دسیندی اے- حق حاصل تے تاں تھیوے جے قاضی مُلّاں آپ حق تھی ونجن- خلق دیاں منصوراں نوں نہیں آپنی گمانی ہستی نوں سُولی چاڑھن پچ صراحی دی سُرکی پی کے- مشائخ والے بھیتل علم اُتے ڈھو لائی بیٹھے نیں- قاضی ملّاں لئی کُھلیاں کتاباں کرسی نیں- دونویں دھڑے گُھڑ بدے وی نیں، اِکدوجے نوں بھنڈدے چنڈدے وی نیں- پر حاکماں نال دونہاں دی رسائی اے- حاکمی دے ہتھیار نیں دوئے خلقت نوں گدائی گمان وچ گُم رکھن واسطے- ناحق حاصل نوں حق کر وکھالن لئی قاضی ملاں مدرسے کچہریاں چلیندے نیں- حاکمی دے کم اُتے شرع قانون دے پڑدے گھتیندے نیں- اوہدے لئی کتاباں دی رِیتل پڑھت دی گواہی حاضر کریندے نیں- مغل کلہوڑا تے ٹالپور شاہیاں نے ایہناں نوں رج ورتیا تے ایہناں وٹے وِچ درباری سیاست وچ آپنا بھار بنایا تے آپنے پکھ دیاں امراواں شاہاں پچھے ایہہ بھار دھریا-

سچل ایہناں دونہاں دھڑیاں نوں وکھ وکھ وی پُنیا اے، ایہہ نکھیڑن لئی جو ایہناں دا آپو آپنا رنگ کیہ اے بادشاہی دے کم آون دا- پر وت دونہاں نوں اِکو تھاں رکھ کے پُنیا- کیونجو تت اِکو اے دونہاں دا-

نہ وت شیخ مشائخ یارو نہ مخدوم تھیوے

نہ قاضی نہ معلم مُلا نہ وت پیر بنیوے

بازی جوڑ نہ عالم کیتے رنگ رسا رکھیوے
سچل عشق اللہ دے باجھوں نہ کوئی ہُنر سکھیوے

سچل آکھدے نیں دونویں دھڑاں بازی جوڑ نیں- سانگی- ایہناں دیاں جماعت بنِدیاں رنگ رسّے نیں- رنگ پرانیاں ویلے تھیٹرنوں آکھدے سن- ہر تھیٹر والے آپنے پڑ دوالے رسّا ولینّدے آہے- رنگ رسّا نٹ بازی گراں دا رسّا وی اے- رسّے اُتے ٹُرن نچن دی اچرج بازی وِیکھن والیاں دے دِل دماغ نوں اصلوں آپنے ول لالیندی اے کجھ ہورنہیں سُجھن دیندی- قاضی مُلّا شیخ مشائخ ہُنری لوک نیں- سچل آکھدے نیں اساں تے گل دے عشق باجھوں کوئی ہور ہُنر نہیں سِکھیا- شاعری وی ہُنر اے پر ایہہ وی اوسے عشق والے ہُنر دا انگ اے- ایہہ عشق ای اِکو سِکھن جوگ ہُنر اے ہر جی لئی- ایس ہُنر دے عام تھی وِنجن دا دھڑکا ای اے جس پاروں طرفداراں نوں رنگ بازیاں دے رسّے تانّنے پوندے نیں تھاؤں تھائیں- (جے کسے نوں ایہہ رسّہ چُبھے تے اوہ ایہنوں رَس والا رَسا کر کے پڑھنا لوڑے تاں پڑھ ویکھے تے جے کوئی ایہنوں فارسی سمجھے تے رنگِ رسا پڑھے تے اوہنوں روکن دا وی ساڈے کول تے پروانہ کوئی نہیں کسے قاضی دی کچہری دا-)

آؤ پَوڑی پڑھیئے

چار ورن چار مذہباں جگ وِچ ہندو مسلمانے
خودی بخیل تکبری کھچو تان کرین دھگانے
گنگ بنارس ہندواں مکہ کعبہ مسلمانے
سُنت مسلمان دی تِلک جنجو ہندو لوبھانے
رام رحیم کہائیندے اِک نام دوئے راہ بھلانے
بید کتیب بھلائیکے موہے لالچ دُنی شیطانے
سچ کنارے رہ گیا کھیہہ مردے باہمن مولانے

ایہہ پوڑی بھائی گرداس جوڑی اے۔ بھائی گرداس بابے نانک دی گرو لڑی دے مرید نیں۔ پنج گرواں دا ویلا ویکھیا اے اوہناں۔ ایہو ویلا اے اکبر تے جہانگیر دی بادشاہی دا۔ لگ بھگ 1550 کنوں 1630 تائیں۔ چالیہہ واراں جوڑیاں نیں۔ وار دا مطلب تے ہے وارا، ویلا، ویلے دا حال یا تواریخ۔ سو جیہڑی نظم وار نوں کتھے اوہ وی وار ای اکھویندی اے۔ وار دے رُوپ ویلے نال وٹدے آئے نیں۔ بھائی گرداس ویلے وار پوڑی پوڑی کر جوڑیندے آہن۔ ہر پوڑی دی تگ بندی آپو اپنی اے۔ پوڑی اپنے آپ وِچ پوری وی اے تے وار دی اِک پوڑی وی اے۔ جیویں ہر وار اپنے آپ وِچ

پوری وی ہوندی اے تے شاعر دے گُل کلام نال جُڑی ہوئی وی- جیویں ہر جی آپنے آپ وِچ پُورن وی اے تے اپنے ویلے دیاں ہور جیئاں نال جُڑیل وی- جیویں ہر ویلا اپنے آپ وِچ پورا جاپدا اے پر گل ویلے نال جُڑیا ہوندا اے-

آ وَ پڑھیئے پوڑی- پوڑی پڑھن پوڑی چڑھن ورگا اے کُجھ کُجھ- چڑھو تاں لہنا وی ہوندا اے اکثر، پیر پیر سنبھل کے- جے ہیٹھلے پَوڑ تے کھلو کے اُپرلیاں دا الیما[1] نہ لئو- تے چڑھ ای نہ سکو تے، جے اُپر پُج کے ہیٹھلیاں ولوں اویسلے تھی ونجو تاں اُپر ای ٹنگے رہو توڑے- سو آ وَ پوڑی پڑھیئے-

ورن تے ہوئے رنگ، رنگ قسماں وی ہوئے- چار ورن اوہ ونڈ اے جیئاں دی جیہڑی ہند وِچ چروکی ٹُری آئی اے- موٹی کتابی ونڈ باہمن کھتری ویش شودر- ونڈ تاں ایہہ آہی کماں دی پر ویلے نال بن گئی رَویاں دی، نسلاں دی- کَم جاتاں بن گئے، بندے ایہناں وِچ ٹُھک بَجھ گئے- نال بُڈھیاں وی-

اِک آہندے نیں سیانے بھئی ایہہ سبھوں ای ورتی ساری، آپنے آپ ای- اِک آہندے نیں سبباں وِچ پردھان سبب ہا لاہا ڈاڈھیاں دا، مَل والیاں دا زور والیاں دا، مَل ہر کمائے زور تے زور سر کمائی مَل والیاں دا- آپنے لاہے نوں رکھن کیتے ودھاون کیتے ایہناں خلقت نوں ونڈیا- ونڈ دیاں حدوداں بنھیاں- قاعدے قانون دیاں بُتیاں گڈیاں- تے واریو وارے ایہناں

1- الیما = تول، جائزہ، پرکھ (میاں محمد دا ورتیا لفظ)

بُتیاں دی سجری ٹھکائی کیتی- سُنو سیانیاں دی پر تُسیں آپ سیانے او پرکھو، بھائی گُرداس وی پرکھ ای کیتی اے-

اک چار مذہبی ونڈ مسلماناں نال آئی ہند وِچ- شرع قانون دے چار طریقے- ایہہ طریقے آپنیاں موڈھیاں دے ناں تے وجدے آئے نیں- مالکی حنفی شافعی حنبلی- اِک پرانی چار مذہبی ونڈ وی آئی مسلماناں نال- یہودی، مجوسی، عیسائی، مسلمان-

اساں پوڑی پڑھن ٹرے ساں وِچ ایہہ لیکچر کتھوں آ گیا- پوڑی لیکچر دین تے کھلوتی کوئی نہیں- پوڑی تے بنیندی ہے اِک کھیڈ تے آہندی اے رَل کھیڈو- جیہڑے لیکچر لین آئے نیں گھروں بستے بنھ کے اوہ سنگدے نیں، وِچوں توڑے جی کریندا ای ہووے نیں کھیڈن نوں- ڈریندے وی نیں لیکچر گھسا دِتا تے کم نہیں آونا، کم نہ آیا کمائی نہیں تھینی، تے کمائی نہ تھئی تاں جیون ڈُب مَرن برابر ہو وینائے- ایہہ وی پتہ نیں بھئی اجکل کھیڈاں وِچ کمائی گھٹ نہیں، کماں توں اُتے ای لنگھ گئی ہوئی اے سگوں- پر ایہہ وی جاندے نیں اوہ جو پوڑی جیہڑی کھیڈ کھڈاؤ اے سانوں اوہ ہور اے- اوہ تاں بھاویں گھر جاون جوگا ای نہ چھڈے سانوں سنے بستیاں دے-

پوڑی دی کھیڈ بنی اے لوک بولی وِچ تے لوک بولی وِچ ای کھیڈیندی اے- اِک چُہل بکھیڑ ہے پوری پوڑی وِچ پیر پیر تے- ایہہ چوہل بکھیڑ آئی اے لوک ورتارے وِچوں- روز دے پیڑویں آہراں وِچ بدھی خلقت چوہل بکھیڑ راہیں سِر کڈھیندی ساہ لیندی اے- لوک رِیت والیاں بولی دے ایس رنگ نوں خلقت دی سکت جاتا تے ایہنوں رنگ بنایا لِکھت دا- لوک بولی

عَلمائی پَنڈتائی دی بَدّھی نہیں- ایہہ عَلمائی پنڈتائی دِیاں لائیاں باندھاں نوں پیر پیر تے ٹپ تروڑ کے ای بولی بنی اے- ویاکھیا کارِیاں تفسیراں تاویلاں لیہنوں بَھوں بَھوں بَھیندیاں نیں پر ایہہ نِکل نِکل جاندی اے-

پوڑی دی کھیڈ وِچ گنتی دا ہتھ اے گھنا- چار ورن چار مذہباں- جگ دِیاں کوٹاں1 وی چار ای نیں- چار ورنی دِھر دھونسدی اے جو مینڈے کول چار ورن نیں سو جگ وی مینڈا اے- چار مذہبی دَھونسدی اے نہیں مینڈا اے مینڈے کول چار مذہب نیں- چار وِچ اَچار وی ہے، کھاون والا نہیں ورتن والا- طریقہ، ورتارا- ایہہ وکھری گل اے بھئی جیہڑے اچار دی گیجھ پے جائے اوہ ورتن والا گھٹ تے کھاون والا بُہتا ہو ویندا اے-

ہندو دی ''اُو'' وِچ تے مُسلمانے دی ''مُسَّل'' وِچ دو مَتھا وٹ جھپیٹاں نیں- گھوروِیں پینترے نیں دو آہمو ساہمنے جُٹے- پر دوہاں دِھراں دے دھونسے سُندے جدوں اسیں سطر دے اخیر تے پُجنے آں تاں پتہ لگدا اے جو دوئے دِھراں اِکوتھی کھلوتیاں نیں- ایہناں دِیاں اُٹھے وستاں اِکو پَنڈ وِچ بَدھا سَودا اے- پہلوں جاپدا ہا ''ہندو مُسلمانے'' دوہاں دِھراں دی آپو اپنی وکھری شناخت دا اعلان اے، ''چار ورن چار مذہباں'' الفاں وِچ دی واج راہیں گونجدا تے ''جگ وِچ ہندو مُسلمانے'' دِیاں شدّاں راہیں دھمکدا- پر نال ای ''ہندو مُسلمانے'' دوہاں دِھراں نوں اِک کر دیندا اے سبھے ای، تے اعلان دی گونج دھمک ہاسا بن ویندی اے- آپنے آپ تے ہسدی اے ساڈے نال

1- کوٹاں = پاسے

کھلو کے۔ مُسلمانے دی پے جیہڑی وکھری مَل دا نشان آہی اوسے دا سانگ بناون دے کم آئی اے۔ ''مُسلمانے'' دا اِک مطلب ہے، ''مُسلماناں دے'' پر ایہہ ''ہندو مسلمانے'' بن گیا اے، ہندواں مسلماناں دے۔ وکھ وکھ چار چار وی اُٹھ ہو کے اِکو ٹوکرے وِچ آ گئے نیں تے ٹوکرے والے وی اِکو نِکلے نیں وِچوں۔ مسلمان دا فارسی نُون لوک بولی والا اڑون ہو بولیا۔ ایس گل دا وی ہتھ ہے سانگ وِچ۔ ایہہ دو دھڑاں بن کھلوون والے اصلوں اِکو دھڑا نیں۔ ونڈ کاری دا کسب کریندا اے ایہہ دھڑا۔ اِک توں دو دو توں چار۔ ''ہندو مُسلمانے'' ایس دھڑے دے ناں دا کرن رُوپ وی اے۔ ایہہ دھڑا پُورے جگ وِچ لوک نوں ہندو مُسلماندا پھِردا اے۔ ہاسے دی گل ایہہ وی اے جو جیہڑی چاری اِک بن کے دوجی نال بھِڑی اے اوہدے اندرلیاں چار وی بھِڑن چاریاں ای نیں۔ کوئی اِک دُوجی نوں آپنا نہیں مَندی۔ جُڑن نرا بھِڑن لئی ہے۔

ایتھوں ٹوک دوجی سطر وَل اُلردی اے۔ اوتھے وی چار تھوک کھلوتے نیں۔ خودی بخیل تکبری تے کھچوتان۔ ایہہ چار اوہناں پِچھلیاں چاریاں دی اصل شناخت نیں، اوہناں دے وسب اوہناں دے سبھاء۔ پہلی سطر والیاں جگ دِیاں چار گُوٹاں سنگڑ کے ایس چوکھٹے دِیاں چار باہیاں بن گئیاں نیں۔ ونڈ کار دھڑ آپنے بنھے چوکھٹے وِچ بند اے تے خلقت نوں وی ایسے وِچ بند کرن دا ٹِل پئی لاوندی اے۔ دھگانے دا لفظ زوراوری لئی آوندا اے عام پر خاص ایہہ آوندا اے اوس گل لئی جیہڑی ہووے کوئی نہ پر دھکے نال بنا کھلیاری گئی ہووے۔

ایس نویں چاری وِچ اصل تھوک تے ترے نیں- کھچو تان ایہناں دا چوکھٹا اے یا آکھو ایہہ ترے کھچوتان نال چار ہو کھلوتے نیں- خودی تے تکبری دے وچکار بخیل اے، بخیلی- جیہڑی اُپروں خودی تکبری دی تان اے اوہ وِچوں بخیل دی کھچ اے- خودی اوہ پچھان اے آپنی جیہڑی ہر لاگ1 نوں آپے وِچوں کڈھ کے بنے- پر ایہو جیہا مانجھیا آپا تے اجے تائیں بنیا کوئی نہیں نہ بن ای سکدا اے- آپا تے ہے لاگاں دا اپناء- ہوند ہے ای جُڑت- پر بخیلی نہیں مندی ایس سچ نوں- بخیلی سوڑ اے ہتھ دی وی مَن دی وی- ایہہ سوڑ ای خودی نوں جمدی پالدی اے- اوہنوں وڈیا کے تکبری بنیندی اے- آپ اوہدے پچھے لُڈدی اے- خودی وی ڈردی اے- جے میں پُسر کے تکبری نہ بنی تاں میںڈا بخیل اصلا ظاہر تھی ویسی- سو تکبری خودی دا پہار اے تے خودی بخیلی دا- ایہناں دی کھچوتان وی اوویں ای دھگانے اے جیویں ہندو مسلمانے دی کھچوتان اے- تے ہندو مسلمانی کھچوتان وی اصل وِچ خودی بخیل تکبری ای ہے- باقی وکھالا اے دھگانے- خودی بخیل تکبری تریوے ای دی جھپیٹ نال بدھیاں ہوئیاں نیں- ایہو جھپیٹ ای ایہناں دی سوڑ اے بخیل دی لمّی گُھٹویں ای ای ''خودی تکبری'' دِیاں پولیاں پیناں نوں تھمی کھلوتی اے-

اگلی سطر وِچ چاریاں دی ونڈ دُکیاں دی ونڈ بن گئی اے- دُکیاں آہمو ساہمنے تڑیاں کھلوتیاں نیں- تھاواں بھڑاویں ونڈ دے نشان بن گیاں نیں- ''گنگ بنارس ہِندواں'' وِچ ناداں ڈھولاں دا گھمکار اے تے ''مکہ کعبہ

1- لاگ = جوڑ، رشتہ، تعلق-

مسلمانے'' وِچ پرہیزی اکڑاء۔

اگلی سطر وِچ دُکیاں اِکیاں بن بھڑیاں نیں۔ اِک پاسے سُنت اے دُوجے پاسے تلک جنجو۔ سُنتی بہن وی وکھرپ دی موہر اے پنڈے اُتے تے تلک جنجو وی۔ پر تلک لفظ انج آیا ہے جیویں ''سُنت'' ہی تلک کے ''تلک جنجو'' تھی گئی ہووے۔ ''سُنت مسلمان دی'' وِچ جیہڑی کاٹ دوہرے ن تے دوہرے س راہیں بولدی اے اوہو تلک وِچ وڑ کے ''جنجو ہندو'' دا لپیٹواں گھیر بن گئی اے۔ اِکیاں دے بھیڑ وِچ پہلی اکہری اے تے دوجی دوہری۔ ایہہ اکہر دوہر وی کم آوندی اے بھیڑ تے کھچوتان نوں ودھاون لئی، میہنے بازی تے پھٹ پھٹکار لئی۔ اکہری اکہر تے پُھنڈدی اے تے دوہری دوہرے تے۔ پر ویکھو دوویں ''لوبھانے'' دی نرم چھوہ نال ملکڑے ای اِک تھی گئیاں نیں۔ ٹکراء لوبھ بن گیا اے۔ پر اگلیاں سطراں دسدیاں نیں اصل وِچ لوبھ ٹکراء بنیا اے۔

رام رحیم۔ اِک ساہویں اِک۔ رام رحیم وِچ واجاں دا اتار چڑھا انج اے جیویں ایہہ اِک دوجے دا اُلٹ ہوون۔ پر ر تے م دی سانجھ جوڑیندی اے ایہناں لفظاں نوں تے اتار چڑھا سانجھ دا رُوپ بن ویندا اے۔ ایس اِک نوں دو کر کہائیندے نیں ونڈ کار۔ کہاون کیڈا سوکھا سادھن اے ونڈ کرن دا، کیڈا پیتالا۔ پر ایہہ ونڈ کہاون ای کہاء بن ویندا اے۔ اِک نام دے راہ نوں بھلاون لئی ایہہ دوئی والی کہاء مچائی ویندی اے پر جے اکائی دی سار تھیوے تاں راہ بھلانیاں دا ٹِل نہیں سر دا۔

اِک نام کُل اِکائی دی شناخت اے، کُل سانجھ دی سار۔ ناؤں سنجان ہے۔ ناؤں الاون سنجانن ہے۔ ہونداں دی وکھو وکھ سنجان لئی وکھو وکھ ناں

دھریندے نیں۔ ''نام'' ناواں دے وکھریویں اندر وسیندی سانجھ دا ناں اے۔ جیویں وکھ وکھ گھڑتاں اندر گھڑنہار گھال دی سانجھ اے۔ گل دھرت اگاسی رُوپاں دی ایہہ سانجھ آپ ارُوپ ہے پر ہے ہر رُوپ وِچ آپ ای۔ رُوپاں نوں اصلوں وکھ اجوڑ بھڑوِیاں ہونداں بنا وکھاون ای راہ بُھلاون ہے۔

''بید کتیب'' نوں ے دی واج انج جوڑیندی اے جیویں ایہہ اِکو ای ناں ہووے۔ بید کتیب دی وِچلی اکائی نوں بُھلا دیو تاں ایہہ دو اجوڑ ہونداں سہی ہوندیاں نیں۔ بھڑن بھڑاون ہاراں دے ہتھ چاپِیاں گواہ پوتھیاں۔

موہ ہے سُرت دا تھِڑن، جدوں کوئی شے اوہ جاپے جو اوہ ہے ای نہیں۔ جدوں رُوپاں دے اندر وسیندی ارُوپ سانجھ بُھل وَنجے تاں رُوپاں دا وکھرپ سُرت نوں موہن لگ پوندا اے۔ پر ایہہ ہوندا کیوں اے۔ سانجھ بُھلیندی کیوں اے۔ پوڑی آہندی اے دُنی دے لالچ پاروں۔ دُنی لفظ لوک رِیت وِچ چروکنا ورتیندا اے پیا:

دُنی وجائی وجدی توں وی وجیں نال

دُنی دُنیا توں بنیا اے۔ ایہہ دُنی یا دُنیا دھرتی نہیں، دھرتی اُتے وسیندی جیا جون نہیں۔ ایہہ اوہ ویہار اے جیہدے ہتھ وِچ جیا جُون دا رزق اے۔ ایہہ اوہ ڈھنگ اے جیہڑا رزق اپجاوندا تے ونڈدا اے۔ ایہہ گھنیاں دی گھال نوں اوہناں دے ست نوں وِرلیاں دے ہتھ چا دیندا اے۔ گھنیاں دی گھال وِرلیاں دی مَل بن ویندی اے۔ گھنیاں لئی اوہناں دا آپنا تت ست اوپرا تھی ویندا اے، دوجے دا۔ اوہناں دی سُرت مہار وی دوجیاں دے ہتھ آ ویندی اے۔ ایہو دُوئی ہے دُنی دی۔ گھنیاں دے من وِچ وِرلیاں دی رہت اپنی موہ

جگیندی اے- وِرلے گھنیاں کنوں کھوہے ست نوں اپنا حُسن بنا وکھالدے نیں- اپنے کُچج نوں چج بنا کے جگ تے ورتیندے نیں-

بید کتیب دُنی نوں ہِندے نیں- دوئی دی موہ مٹاون لئی اکائی ول دھیان کرویندے نیں- دُنی والیاں نوں دھڑکا لگ ویندا اے- اوہ بید کتیب دی اکائی نوں پاڑ کے دو کریندے نیں تے وت دو نوں چار کر کے بُھلاونے بھیڑ مچیندے نیں تھاوں تھائیں-

پوڑی دسیندی اے جو دُنی والے دُوئی دی موہ وِچ شیطانے گئے نیں- شیطان نشان اے دُوئی دی موہ دا- دوئی موہے نوں خاکی وِچ نورنہیں دسیندا اپنے ناری روپ دی خودی پاروں- اوہ اپنی نار نوں وی نور کنوں وکھ سمجھدا اے- پوڑی والے باہمن مولانے دُنی موہ دے بنائے دو رُوپ نیں- وِچوں اِک نیں- وکھ ہوندیاں اوہو تے اوہو ہوندیاں وکھرے- ایہناں دا کھیہہ مرن سچ نوں کنارے کرن لئی اے-

عام ایہا سُنیندا اے جو ہند وِچ مذہبی پاڑ انگریز راسوالی دا پایا اے- پر بھائی گُرداس دی پوڑی سولھویں صدی وِچ ایہو پاڑ بنیا وکھیندی اے سانوں- نہیں پر- ایہو نہیں- جیویں دُوئی دی موہ دے رُوپ وکھ وکھ نیں ہر سمے، اوویں ایس موہ دے پائے پاڑ وی ہر سمے رنگو رنگ نیں- انگریز راسوال شاہی نے ہند وِچ کیویں باہمن مولانیاں دے نک نقشے سودھ سوارے، کیویں ووٹ سیاست دا پڑ بنھ کے پرانی کھیہہ نوں نویں بھیڑ وِچ وٹایا، ایہہ گل کتنیں تھائیں ہوئی اے سو ایتھے دوہرانی نہیں بندی- انگریز راسوال شاہی نے جو اُنھیویں صدی وِچ کیتا اوہدا پھل ویہویں صدی وِچ امریکی راسوال شاہی دی

جھولی وِچ کیویں پیا تے امریکی راسوالی نے جیہڑے باہمن مولانے وِیہویں وِچ تیار اُتارے اوہ اِکیہویں وِچ اوہدے نال ای کیوں کھیہہ مردے نیں پئے ایہہ گل وی ایتھے کرنی نہیں بندی کیونجو ایہدی دھمک گلی بزار وِچ وی روز سُنیندی اے تے ٹی وی چینلاں تے وی-

ایس ویلے اسیں پوڑی نال سولھویں صدی وِچ ہاں- توڑے پوڑی لہندی چڑھدی اے سولھویں صدی توں اِکیہویں تے اِکیہویں توں سولھویں وِچ ڈُھر پچھانہوں دُھر اگانہہ تے دُھر اگانہوں دُھر پچھانہہ، توڑے ایہہ ویلے دی ونڈ کریندی وی ویلے نوں اِک مَندی اے-

سولھویں صدی دے ہند وِچ دُوئی دی موہ دا پردھان روپ ہے بھوئیں دی مالکی- جیہڑی راہک واہک کنوں اوہدا گھالیا کھوہ گھندی اے ہالہ[1] کر کے تے اوہنوں بین اِدھین کر دیندی اے- راہک واہک دی نالے کی ہیپی دی گھسی گھال وڈیاں زمینداریاں تے پنج ہزاری دس ہزاری منصب داریاں اُساردی اخیر بانشاہی خزانے وِچ ونج ڈُھلدی اے تے لشکراں دی دہشت وِچ درباراں دے جاہ و جلال وِچ ڈھل ویندی اے- دُوئی دی موہ اپنے آپ تے پردہ پاون لئی بید کتیب دی بھلاونی پڑھائی کرویندی اے- ایہہ پڑھائی رسم رِیت دی ونڈ سماج پرچار کے باہمن مولانی کھیہہ مچا دُھما کے لوکائی نوں پاڑدی اے- پر ایس دوئی چاری ونڈ دا سیک مالک دی مالکی تے بانشاہ دی بانشاہی نوں وی لگدا اے- جے اوہ باہمن دا پکھ کرن تاں مولانے بھوتر کے

1- ہالہ = ماملہ، لگان، ہل واہی اُتے ٹیکس

اوہناں نوں گُھرکدے نیں تے جے مولانیاں دا دسیا ویس وٹاون تاں باہمن رُس کے وِس گھولدے نیں- سو مالک باتشاہ دُنی دی دُوئی نوں اپنے وس وِچ رکھن لئی دُوئی دی موہ نوں اپنے حساب سر ورتاون دا آہر کریندے نیں- اِک ہتھ نال انعام معافیاں، وظیفے تے مدد معاشاں مندراں پاٹھ شالیاں نوں ونڈیندے نیں دوجے ہتھ نال مسیتاں مدرسیاں نوں- کدیں باہمن مولانی کھیہہ نُوں ٹھنڈیاں کریندے دِسدے نیں کدیں ایہنوں بھڑکیندے- کدیں ایہنوں ہندے نیں کدیں آپ ایہدے وِچ لہہ کھلوندے نیں- سوھویں صدی دے دوجے ادھے وِچ اکبر چُغطے دی باتشاہی اے- اوہ رنگ رنگ دے باہمن مولانے سہیڑ کے اپنے ساہمنے اوہناں دی کھیہہ کراوندا اے تے آپ زرپکھ بیٹھا ویکھدا اے- جیویں اوہ ہاتھیاں دِیاں ٹکراں ویکھدا تے گائیکاں دے گاون سُندا اے تیویں- وِچ وِچ پُچھدا بُجھدا وی اے- محلاں وِچ چوکھیاں خاطراں وی تھیندیاں نیں عالماں وِدواناں دِیاں تے نِکیاں موٹیاں سفارشاں وی سردِیاں نیں، عملے فیلے نال ٹانکے وی لگدے نیں کچ پکے تے باہمن مولانیاں نوں باتشاہی نال اپنے لاگ دی حد حدود وی دِسن لگ پوندی اے-

گرداسی پوڑی سوھویں صدی دے ویہاری ونڈ وِتکرے دی سیاست نوں سمجھن سمجھاون لئی جُڑی اے خلقت نال رَل کے- ونڈ وِتکرا مَل ویہار دا ہتھ ہوندا اے- جد تائیں مَل ویہار رہنا اے ونڈ وِتکرے دی سیاست وی رہنی اے- تے پوڑی نے وی ایہنوں سمجھن سمجھاون دا کم کری آونا اے- پر پوڑی دا سمجھ سمجھاء نہ لیکچر سیمینار راہیں اے نہ وعظ مناظرے راہیں نہ ٹی وی ٹاک شو راہیں- ایہہ ہے کھیڈ راہیں- ایانیاں کھیڈاں نقل ہوندِیاں نیں سیانیاں دے

ویہاری آہر دی- جیویں رکیڑی کاڑھا مَل ماری دی نقل اے- رکیڑی کاڑھے وِچ پگّن والا بال سارے خانے مَل کے آہندا اے ''حاجیاں دا حج قبول-'' ایانے نقل بنا کے بھنڈیندے نیں وڈکیاں دے کم نوں، اوہناں دِیاں سدھراں نوں نشانیاں نوں- پر نالو نال آپنے آپ نوں تیاردے وی نیں وڈکیاں دے پڑ وِچ لہہ کے پگّن لئی-

پوڑی دی کھیڈ وی نقل بنیندی اے ونڈ وِتکرا کرن کراون والیاں دے کم دی- پر ایہہ نقل کھیڈ کے کھڈار ونڈ دے مُول تائیں اپڑ ویندے نیں تے اوہدا تروڑ کرن لئی تیار ہو ویندے نیں-

اخیرلی سطر وِچ جیویں ٹپّہ ہے:

سچ کنارے رہ گیا کھیہہ مردے باہمن مولانے

نتارا تھی گیا اے- سچ اِک پاسے اے ونڈ کاراں دی کھیہہ دوجے پاسے- بھلاونی مُک گئی اے سمجھاونی سر گئی اے- لوک پوڑی ٹپّہ کے دُنی دی موہ وِچوں نِکل آئے نیں- اوہناں ہُن سچ نوں کنارے کرن والیاں دے ہتھ ویکھ لئے نیں- ایانے سیانے تھی کے جُڑ کھلوتے نیں- ایہو جرّت سچ کنارا ہے- پر نال ای پوڑی آہندی اے ایویں نہیں- سوکھی نہیں ایہہ گل- مُڑ ویکھو- کیہ سچ کنارے رہ گیا اے تے وِچلا پڑ یا سمندر ونڈ کاراں دی کھیہہ نے ملیا ہویا اے- کیہ ''رہ گیا'' اصلوں رہ گیا اے، ہار کے نکرے لگ گیا اے- ایہہ نقشہ وی نالو نال ساہمنے کریندی اے پوڑی- فقیر سچ دی کھیڈ کھیڈیندے نیں لوکاں نال رَل کے پر اگلے وی ایڈے ایانے نہیں جو کھیڈاں راہیں ایانیاں نوں سیانے تھیون دی ویہل چا دیون- اوہ تُرت فقیری کھیڈ نوں باہمن

مولانیاں دی کھیہہ بنا دیندے نیں۔ فقیری ڈیریاں نوں ساج سوار کے اُتے باہمن مولانیاں نوں مسند مجور بنا بہاوندے نیں تے اکائی دے بھنڈار توں دُوئی پئی ورتیندی اے ٹھنڈی ٹھار۔

کھیہہ مرن دا رَولا ہے ای سچ نوں کنارے لاون لئی۔ سچ کنارے رہوے تاں ای خلقت دُنی دی موہ وِچ بدھی رہ سکدی اے۔ دھرتی تے دُنی دا راج رہ سکدا اے۔ سچ نوں جیون دا وِچکار بنن توں روکو۔ خلقت نوں سچ وِچ جُڑن توں روکو۔ رنگ رنگ دِیاں ونڈاں ونڈو خلقت نوں۔ بندیائی دی جوڑوِیں شناخت لبھدیاں نوں رنگ رنگ دِیاں توڑوِیاں شناختاں گھڑ ورتاؤ تے ہر شناخت نوں دُوجی نال بھڑاون لئی پھبویں باہمن مولانے وی سودھ سوار اُتارو وِچ۔

باہمن دی ''باہ'' وِچ تے مولانے دے ''لانے'' وِچ کھیہہ دی کھچوتان ہے پر وِچ ویکھو ایہناں دی آپس دی ''مَن مو''۔ اندرلی مِیسنی سُر سلاہ۔ سچ نوں کنارے لا کے اپنی باہرلی کھیہہ وِچلی سُر سلاہ وِچ کتنے سُکھی نیں ایہہ۔ کھیہہ مرن وِچ جٹے رہو تانجو سچ نوں کنارے کرن دی تسلا مِلدی رہوے۔ لوک جُڑت نوں بھنن دی نِشا پوری پئی ہووے۔

''سِروں نہ مِٹے آون جانے'' رہاؤ اے پوڑی دا۔ ہر سطر دے اگے پچھے آون والے ایہہ بول جیویں بانہیں نیں پوڑی دِیاں۔ ایہہ بول استھائی نیں پوڑی دے گاون دی۔ پوڑی گا کے کھیڈیندی اے۔ گاون ہس کھیڈیندیاں واجاں دا میل اے۔ گاون کھولدا میلدا اے اندراں نوں۔ وڈی کُھل کھلاروِیں جُڑت دا رس چکھیندا اے جی جی نوں۔ ونڈ وِتکرے والے اچار دا سواد وَنجیندا

اے-

پر ایہہ بول مُڑ مُڑ کیوں آوندے نیں- مِتّے بولاں دا مُڑ مُڑ آون ہِروں نہ مُکنے آون جاون دی نقل اے- نہ مُکنا آون جاون رمز ہے اِکو کم نوں مُڑ مُڑ کیتی آون دی- ونڈ پاڑ دا کم ہر وارے رنگو رنگ ہوندیاں اکو ای ہے اصلوں- مُول اِکو ہے ایہدا- اجو کے باہمن مولانے تے ایہناں نوں پڑیں اُتارن والے اوہو تاں نہیں جو پرانیاں واریاں وِچ آہے پر ایہہ اوہناں دی ای نویں جُون نیں سمجھو- ونڈ کاراں دا آون جاون اِکو اے- دُنی دی موہ ایہناں نوں مُڑ مُڑ ایہو اِکو کم کری آون وِچ بنھی رکھدی اے- ایہو باندھ ایہناں دی ہستی بن گئی اے- ونڈ وِتکرے نوں میٹن دا آہر جے دُنی موہ نوں مُڈھوں مکاون دا آہر بنن لگے تاں ایہناں نوں موت جاپدا اے-

آون جاون اصلوں نہیں مُکدا تے نہ ای آون جانے اپنی کرتوت چھڈ سکدے نیں- ''ہِروں'' دا مطلب اصلوں وی ہے، سریوں، تے ''ہِر توں'' وی- ہِر تے سوار ہے آون جاون- پر ایہہ آون جاون والی رمز آئی کِتھوں- اِک عام مت آہی پرانی بھئی جو کریندا اے اوہ کیتی بھوگیندا وی اے- ہِرا ایہہ نہیں جو اوہنوں سزا مِلدی اے یا انعام ڈھیندا اے- جو کیتا اوہ اِک نویں ڈھال وِچ ڈھالدا اے بندے دی ہستی نوں- کرنی جُون بدلیندی اے بندے دی- جی دا اپنے لئی چِپیا کرتب اوہدی ہستی نوں ساردا اے، ڈھانیاں میلاں دا ورتارا اوہناں دی ہستی نوں- ایہہ عام مت لوک ورتیندے آہے دُنی واناں نوں ورجن لئی تے اپنے آپ نوں سنبھالن لئی- دُنی واناں نوں ایہہ گل چُبھدی آہی- سو اوہناں دِیاں سیانیاں ایس عام مت نوں ویل وٹ کے اِک

خاص مت بنا ٹوریا- اِک جنم وِچ کیتے کرم دا بھوگ اگلے جنم وِچ بھوگیندا اے بندہ- مندا کرو تاں اچھوت شودر جمسو اگلے جنم چنگا کرو تاں باہمن کھتری- اجدے اچھوت شودر اوہ نیں جیہناں پچھلیاں جماں وِچ منّد کمایا تے اجدے باہمن کھتری پچھلیاں جماں دِیاں چنگیاں کیتیاں دا پھل پئے کھاوندے نیں- ایہہ مت دھرم بن گیا، تے راجکاراں دا لوکائی دی محنت مار کے اپنے پلے پاون قدرت دا قانون- دھرو بدھیاں نوں اپنی ہستی قدرتی جاپن لگ پئی- روز ورتیندا دھگان ای قدرت دا قانون بن بولیا- جیہڑا ایس قانون اگے گُسکے اوہ اگلے جنم لئی نویں دُکھ دا مسالہ تیار کریندا اے تے جیہڑا ہر سُٹ کے دِلوں وجھوں ایہنوں منی آوے اوہنوں اگلیرا جنم سکھالا ہوون دی آس ہو سکدی اے- ایہہ مت دُنی موہ دی ونڈی خلق دی ونڈ نوں پکیاں کریندا اے تے اوہدے اُتے دھرم دا پہرہ بہالدا اے- پوڑی ایس مت دا اُسرگا ڈھاوندی اے- ''ہروں نہ مِٹے آون جانے'' دی دُہرائی مت دا ہوکا جاپدی اے- پر ایہہ ہوکے دی نقل اے- ایہہ نقلی ہوکا ہر سطر دے پوند تے اخیر وِچ آ کے بھنڈدا اے مت دے بناونہاراں نوں- ورناں مذہباں دِیاں شناختاں بنھ ٹھوک کے لوکاں نوں دُنی دی نوکری وِچ جوئی رکھن والیاں نوں- رہاؤ دے بول ہر سطر وِچ گِنے پاڑ نوں دُنی دی موہ نال جوڑیندے نیں- ایہہ موہ ہر اے مُڈھ مُول اے پاڑاں دا- ایہہ پاڑنہاراں دیاں ہراں تے سوار اے- سو اوہناں دا آون جاون، ہر گھڑی مر مر کے اوسے جُون وِچ مُڑ جمن مِٹ نہیں سکدا- اِک ہور رنگ وی ہو سکدا اے رہاؤ دی کھیڈ دا- سر ہرا وی اے- آون اِک ہریوں آوندا اے تے دوجیوں نِکل کے جاون بن جاندا

اے- پر ہرا تے ہویا کوئی نہ- گھیرا ای ہویا ڈُنی موہ دا جیہدے اندر ایہہ آون جاون دا گیڑ پیا رِڑدا اے- نہ آون آون اے نہ جاون جاون اے- گیڑ تاں مکے مکتی تاں مِلے جے ڈُنی دی موہ مکے تے ڈُنی دی موہ تاں مکے جے ڈُنی مکے-

کرماں دے بھوگ دا مت تے بنایا گیا ہا ورن ونڈ نوں پکیاں کرن لئی- پر پوڑی وِچ اوہدی نقل خلقت اُتے ڈاہی ہر رنگ دی ونڈ توں پڑدہ لاہوندی اے- مولانیاں نوں ایہہ بھرم وی رہیا جو اساں چار ورنی ونڈ والا ظلم مکاون آئے آں- پر پوڑی چار مذہبی ونڈ نوں چار ورنی ونڈ دی سکی بھین دس کے ایس بھرم نوں وی بھنڈدی اے-

رہاؤ تے آ کے پوڑی دی کھیڈ ناچ بن ویندی اے- رُکھلّی مریندی لُڈّی- پوڑی دی کھیڈ سرل وی ہے تے پیچوِیں وی- ایہدا سرل ہوون ای ایہدا پیچ اے- سو ایس کھیڈ نوں نویاں کرن لئی مُڑ کھیڈن لئی مُڑ سمجھنا پوندا ہے ہر واری- ایس واسطے سانوں ایہہ لیکھ وی لکھنا پیا اے- پر لیکھ پوڑی نہیں نہ پوڑی لیکھ اے- پوڑی پڑھن پوڑی کھیڈن اے- سمجھن رزا سمجھن نہیں- سمجھ کھیڈن اے-

سو آؤ پوڑی پڑھیئے-